Türkiye II
(Bir Devletin Yeniden Doğuşu)

Arnold J. Toynbee

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağan dır.
Satışa sunulmaz.

Levent Şahverdi Arşivi

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Ocak 2000

Levent Şahverdi Arşivi

ARNOLD J. TOYNBEE

TÜRKİYE

Bir Devletin Yeniden Doğuşu

II

Çeviren: **Kasım Yargıcı**

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ALTINCI BÖLÜM
Türk-Yunan Savaşı (1919-1922) 7

YEDİNCİ BÖLÜM
Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması 25

SEKİZİNCİ BÖLÜM
1789 Fikirler 39

DOKUZUNCU BÖLÜM
Kapitülasyonlar ve Kavim
Sisteminin Kaldırılması 49

ONUNCU BÖLÜM
Saltanatın Kaldırılması ve Cumhuriyetin İlânı 63

ONBİRİNCİ BÖLÜM
Halifeliğin Kaldırılması 77

ONİKİNCİ BÖLÜM
Cumhuriyet ve Diktatörlük 95

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK YUNAN SAVAŞI (1919-1922)

Siyasal olaylar devam eder ve İstanbul ile Ankara arasındaki mücadele gittikçe belirlenirken, Anadolu'da bir askerî olay da gelişiyordu. Şimdi bunlara bir göz atalım:

İzmir'in 1919 Mayıs'ında Yunanlılar tarafından işgali, yalnız Türk Milliyetçi Hareketi'ni yaratmakla kalmamış, aynı zamanda 1919-1922 Türk-Yunan savaşının da nedeni olmuştur. Yunanlılar, yabancı ve düşman bir ulusun oturduğu geniş toprakları yönetmenin ciddi sorunları karşısında âciz kalmışlardı. Yunanlılar, Türk topraklarına ayak basar basmaz Türk halkına karşı merhametsiz bir savaşa girişmişler ve tabii bu arada Yakındoğu'ya özgü vahşet hareketlerini de ihmal etmemişlerdi. Verimli Menderes vadisini işgal etmişler ve binlerce kişi evsiz kalmış Türkü el koydukları toprakların ötesine sürmüşlerdi. Bunun tabii sonucu olarak Anadolu'daki milliyetçiler nefret hisleri ile dolmuşlar ve haklı bir davanın bütün unsurlarını içeren bir direnişe geçmişlerdi. Misillemeler başlamış, çarpışmalar her geçen gün biraz daha artmış ve böylece 1919'un sonunda Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin sayısını seksen bine çıkarmak zorunlu olmuştu. O zamanlar düzenli Türk kuvvetlerinin sayısı bunun yarısı kadardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Müttefik Yüksek Konseyi'nin kendilerine verdiği İzmir sancağı ve Ayvalık kazası toprakları ile tatmin olmayan Yunanlılar, çok geçmeden işgal ettikleri toprakları stratejik nedenler ve Rum azınlığı korumak bahanesiyle genişletmeye koyulmuşlardı. Yunan işgaline, kesin bir barış yapılıncaya kadar ve sadece askerî nedenlerle izin verilmiş olmasına rağmen, Yunanlılar sanki bu topraklardan hiç gitmeyeceklermiş gibi davranmaya koyulmuşlar, ilk iş olarak Stergiadis'i İzmir'e yüksek komiser atamışlardı. Zaten başkentin Müttefik kuvvetler tarafından işgali Türklerin haysiyetine indirilmiş bir darbe olmuştu. Şimdi buna bir de Yunanlıların yaptıkları eklenmişti. Hiçbir şekilde haklı görülemiyecek olan Yunan davranışlarına, Yunan askerlerinin giriştikleri her kanunsuz harekete büyük devletler göz yumar gibi görünüyor, bu durum da Türkleri büsbütün kışkırtıyordu.

O güne kadar "Türkiye'nin kâğıt üzerinde taksimine aydınların pek belirli olmayan bir itirazı" gibi görünen Milliyetçi Hareket, artık büyük bir güç olmuştu. Mütareke gereğince Müttefiklere verilmesi gereken silâhların teslimi durmuştu. Milliyetçi ordu güçlendirilmişti ve Mustafa Kemal de Asya Türkiyesi'nin insanları arasında itibarını yükseltiyor ve onlardan gittikçe artan bir destek görüyordu. Her gittiği yerde, önderi olduğu devrimci hareket destekleniyordu. Düşman işgalinin hakareti ve güçlü bir kişiliğin sözleri, hakarete uğramış ulusun içindeki ateşi, bir kıvılcım gibi, yeniden tutuşturmaya yetmişti.

İstilâ altında ise, bir ulusun ateşi çok daha parlak ve yıkıcı olur. Bu sayede, Milliyetçi Hareket, Anadolu'da umulmadık bir hızla, Yunan işgali haberinin ulaştığı her yerde yayılmıştı. Halide Edip, "Ateşten Gömlek" adındaki romanında bu millî hissi çok güçlü bir kalemle anlatmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kez Türkiye ile Yunanistan arasında patlak veren savaş, Türk anavatanının kurtarılması için yapılan bir savunma savaşıydı. Bu savaş -daha önce de belirttiğimiz gibi- askerî kaynaklarını ve gücünü iyi hesaplamadıkları yabancı bir ülkede, Müttefiklerin uygulamak istedikleri emperyalizm politikasının bir sonucuydu. Büyük savaş sırasında yaptıkları gizli anlaşmalardan doğan diplomatik keşmekeşin içinden çıkmak isteyen Müttefik Yüksek Konseyi'nin onayı ile gereksiz bir Yunan istilâsı bu savaşa yol açmıştı. Fakat bu savaşın çok daha geniş anlamını da gözden uzak tutmamalıyız. Çünkü bu savaşta ayrıca, rahatsız edilmeden kendi yolunda gelişmek, kalkınmak isteyen bir Doğulu ulusun mücadelesini, rencide edilen milliyetçiliğin daha güçlü devletlere karşı protestosunu ve Doğu'ya sokulan Batı prensiplerinin Batı'ya geri tepmesini görüyoruz.

Türkiye kendini uzun süren bir Doğulu yönetimin kâbusundan kurtarmak için mücadeleye girişmişti. Batı'ya, Batı'dan öğrendiği dille hitap ediyor ve özgürlük kılıcını Batı milliyetçiliğinden aldığı fikirlerle tavlıyordu. Türkiye artık başka ülkelerin en tabii hakkı olarak tanınmış olan bağımsızlık ve özgürlük içinde kalkınma hakkı için harekete geçiyordu.

Türkiye'nin bu haklarını inkâr edenler, onun en çetin direnmesiyle karşılaşmışlardı. Haksız bir bahane ile Anadolu'ya yürümüş, barış yerine kılıç getirmiş olanlar, sonlarını yine kılıç altında bulacaklardı. Patlak veren savaş, bir ulusa yapılan hakaretin sonucuydu. Bu savaşta, bütün bir ulusun kalbi bir tek arzu ile atmıştır: Ulusal bütünlük ve dayanılmaz bir yabancı boyunduruğu tehdidinden kurtulmak.

Böylece direnme hazırlıklarına hemen girişildi. Yeni önder, Anadolu'da asker bulmakta güçlük çekmemişti. On iki yıl

Levent Şahverdi Arşivi

süren sürekli savaşlardan sonra, Mütareke imzalandığı zaman, hemen Türk ordusunun terhisine başlanmıştı. Terhis olanlar, yorgundu. Buna rağmen davanın kutsallığı yine herkesi silâh altında topladı. Başlangıçta önderin elinde düzenli askerlerden meydana gelmiş iki tümen vardı. Sivas ve Uşak halkına çağrıda bulunduğu zaman eli silâh tutan herkes onun bayrağı altında toplanmaya koşmuştu. Bu arada, Bandırma- İzmir bölgesindeki kuvvetlerin kumandanı olan Albay Bekir Sami, İstanbul'a başkaldırmış ve on bin askeri ile Mustafa Kemal'e katılmıştı. Mustafa Kemal, artık bütün milliyetçi kuvvetlerin başkomutanıydı.

Mustafa Kemal'in bayrağı altında toplanan askerlerin garip bir görünüşü vardı. Savaştan fakir çıkmış bir ülkenin insanlarıydılar. Üstleri başları dökülüyordu. Fakat en çetin askerin bile dayanması güç olan şartlar içinde, yeni bir savaşın müthiş hayatına severek ve isteyerek koşmuşlardı.

Bu arada Kemalist ordu için çok şey uydurulmuştur. Askerlerin arasında, Ermenilerin ve Rumların üzerlerine saldırtmak için Talât Paşa tarafından hapishanelerden salınmış maceracılar bulunduğu söylenmiştir. Kemalist ordunun, yağma ve kazanç imkânları bulunduğu için güçlenmiş olduğu söylenmiştir. Çetelerin, haydutların orduya bu nedenle katılmış oldukları da söylenmiştir. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın elinde çok daha iyi bir güç kaynağı vardı. Bu, İmparatorluk ordusunun subaylarıydı. Mütarekeden sonra, çoğu İstanbul'da ve başka şehirlerde işsiz güçsüz dolaşıyorlardı. Osmanlı ordusunda 25.000 subay bulunduğu ve çoğunun da Arnavut, Arap, Kürt gibi Türk olmayan unsurlardan olduğu hesaplanmıştır. Muhtemelen bu eski subaylardan beş bini hayatlarını kazanmak için Mustafa Kemal'e katılmışlardır. Bu güçlerle meyda-

Levent Şahverdi Arşivi

na gelen milliyetçi ordunun başına geçen Mustafa Kemal de, Türk anavatanını savunmak için istilâcı Yunan kuvvetlerini azimle karşılamaya çıkmıştı.

Türk-Yunan savaşını üç esas safhaya ayırabiliriz. 1920'de geçen birinci safha, Yunanlıların lehine olandır. 1921 ve 1922'deki ikinci ve üçüncü safhalarda başarılı Yunan saldırıları olmuş, fakat her biri bir Türk zaferiyle sonuçlanmıştır. 1922'de ise Türk zaferi tamamlanmıştır.

a) İlk saldırı 1920 Haziran'ı sonlarında olmuştur. İngiltere, Fransa ve İtalya'dan izin alan Yunanlılar üç cephede başarı ile ilerlemişlerdi. Bir Yunan ordusu, karşılaştığı güçlü direnmeye rağmen Balıkesir'den ilerlemeye başlamış ve Marmara Denizi'ne ulaşmıştı. Bu ilerleme sırasında Bandırma, Bursa, Mudanya, Gemlik ve İzmit ele geçirilmişti. Yunanlılar ayrıca Bandırma-Akhisar-Manisa demiryolunun kontrolunu da sağlamışlardı. İki İngiliz zırhlısının da dahil olduğu bir Yunan karma deniz kuvveti tarafından desteklenen bir başka Yunan ordusu da Tekirdağ ve diğer Marmara limanlarını işgal etmiş, iki hafta içinde Türk direncini kırarak 25 Temmuz'da Edirne'ye girmişti. Edirne'de Yunan işgali altında yaşamak istemeyen on iki bin Türk'ün Bulgaristan'a geçmiş olduğu söylenmektedir. Hareket üssü İzmir olan üçüncü bir ordu da doğuya doğru ilerlemeye koyulmuş ve 29 Ağustos'ta Uşak'a ulaşarak burayı işgal etmişti.

Bu çabuk başarılar, Yunanlıların başını döndürmüştü. Anadolu'daki emperyalist seferlerin başlıca Yunanlı sorumlusu olan Venizelos, Büyük Savaş sırasında Yunanistan'ın Müttefiklere yaptığı hizmetlerin mükâfatı olarak başka Türk topraklarını da istemek cesaretini bulmuştu.

Yunanlıların bu kısa seferler sırasında elde ettikleri ba-

Levent Şahverdi Arşivi

şarıların nedeni, maddî imkânlarının bolluğuydu. Modern savaşlarda orduların can damarları olan ulaştırma bakımından Yunanlılar mükemmel bir durumda bulunuyorlardı. Ellerinde bol miktarda kamyon vardı ve İzmir'den çıkan üç demiryolunu kontrolları altına almışlardı. Silâh bakımından da herhangi bir sıkıntıları yoktu. Büyük Savaş'ın son yıllarındaki Makedonya seferinden kalma, İngiliz ve Fransızların verdikleri hiç kullanılmamış silâhlarla donanmışlardı. 1918 Mütarekesi'nden sonra da Yunanlılara yeni silâhlar verilmişti. Yunanlıların deniz yolları da tamamen açıktı. Buna karşılık, Türkler, ülkenin coğrafya biçiminden ötürü, Anadolu'nun ortasında sıkışmışlar ve bulabildikleri malzeme ile yetinmek zorunda kalmışlardı.

Ayrıca, yine Türkler henüz düzenli bir ordu şeklinde örgütlenmemişlerdi. Bursa bölgesindeki Anzavur çetelerinin Milliyetçilere karşı çıkması ve İstanbul hükûmetinin düşmanlığı hep ayak bağı olmuştu. Yalnız Orta Anadolu'dan geçen demiryolu ile bunun Ankara kolundan faydalanabiliyorlardı. Ellerinde modern taşıtları ve iyi yollar yoktu. Mütareke'den sonra ellerinde bol miktarda hafif silâh kalmıştı; fakat yeterli top yoktu. Bu yetersizlikler karşısında, Türklerin, savaşın bu safhasında Yunanlıları durduramamış olmalarına şaşmamalıdır. Buna rağmen gösterdikleri direnç, Yunanlıları şaşırtmaya yetmişti.

b) 1921 yılının başlarında askerî durum, Yunanlıları ve Müttefikleri endişelendiriyordu. Türkiye'nin Asya vilâyetlerini işgal altında tutmak Yunanlılar için umdukları kadar kolay olmamıştı. Ve Türklerin gücü de gittikçe artıyordu. Bu durum karşısında, şubat ayında Londra'da bir konferans toplanması teklif edilmişti. Buna Yunan delegeleri, İstanbul hükûmetinin temsilcileri ve Ankara hükûmetinin temsilcileri çağ-

Levent Şahverdi Arşivi

rılmışlardı. Müttefik devletler, bu konferansta taraflara bazı tekliflerde bulundular.

Bunlar, aslında Sevr Antlaşması'nın, artık itibar ve güçleri ile kendilerini saydırmaya başlamış olan Türkler için daha yumuşak ve daha kabul edebilecekleri bir şekilde değiştirilmesinden başka birşey değildi. Fakat Kemalist Türkler isteklerinde gerilememişler ve teklif edilen şartları tanımamışlardı. Arabuluculuk çabalarının bir sonuç vermediğini görünce, Müttefik devletler ellerini yıkayıp işin içinden sıyrılacaklarını ve Türk- Yunan savaşında tarafsız bir tutum izleyeceklerini ilân etmişlerdi. Nitekim bu kararlarını mayıs ayında yaptıkları bir resmî tarafsızlık deklerasyonu ile bir kere daha tekrarlamışlardı.

Müttefiklerin artık kendilerini desteklemeyi reddetmesi karşısında infiale yapılan Yunanlılar, bu sefer dostlarının yardımı ile elde edemediklerini kendi başlarına kazanmak hevesine kapılmışlar ve daha geniş çapta askerî hazırlıklara girişmişlerdi. Türklerin Milliyetçi orduyu tam bir şekilde örgütlemelerine zaman bırakmadan, aynı mevsim içinde büyük bir saldırıya kalkmaya karar vermişlerdi.

Bu defa Yunanlıların kesin hedefi, Milliyetçi Türk Hükûmetinin merkezi olan Ankara idi. Yunan ordusunun önderleri, bu hedefe yapılacak başarılı bir saldırının aynı zamanda büyük bir moral, diplomatik ve politik zafer olacağına da inanmışlardı. Ankara'nın ele geçirilmesi, bütün savaş üzerinde derin bir psikolojik iz bırakacak, hem de Kemalistler üslerinden atılmış olacaklardı. Ankara düştüğü takdirde, buraya kadar gelen demiryolu ikmal kolaylıkları sağlayacak, bundan faydalanılarak kaçan Milliyetçiler kovalanacak ve sonunda bütün Anadolu ele geçirilecekti. Ankara dirense bile, buraya kadar uzanan demir-

Levent Şahverdi Arşivi

yolu, bu arada Yunan kuvvetleri tarafından tahrip edilecek; bunun sonucunda da Milliyetçilerin merkezi artık işe yaramaz bir üs olacaktı. Yunanlıların kararını sezen Mustafa Kemal Paşa, Ankara'yı savunmak ve Yunanlıları geri çevirmek için her türlü tertibi almıştı. Bir Yunan yazarın dediği gibi "Ankara, küçük bir Verdun olacak şekilde takviye edilmişti".

Ankara'nın savunması için Türkler oldukça avantajlı bir durumda idiler. Şehre, alçak tepelerin çevrelediği kuzey yönünde yaklaşmak güçtü. Güneyde de Tuz Gölü böyle bir yaklaşmayı imkânsız kılıyordu. Artık Türk ordusu da iyice örgütlenmiş ve Yunanlılara her ne pahasına olursa olsun direnmeye hazır hale gelmişti.

Yunanlılar, ocak ayında Eskişehir'de bir yoklama yaptıktan sonra mart ayında Afyonkarahisar ve Eskişehir'e saldırıya geçmişlerdi. İlk hedef, Afyon ve Eskişehir demiryolu kavşaklarını ele geçirmekti. Bu başarıldığı takdirde, İstanbul'dan İzmir'e uzanan yarım ay biçimindeki demiryolu kontrol altına alınmış; Türkler, İzmir cephesindeki kuvvetlerini beslemek için kullandıkları Ankara-Konya demiryolundan yoksun kalmış olacaklardı. Yunanlılar, Afyon'u işgal etmişler, fakat çok geçmeden burayı bırakmak zorunda kalmışlardı. Çünkü Eskişehir'e doğru yaptıkları asıl saldırı nisan ayının ilk günlerinde İnönü'de durdurulmuştu.

10 Temmuz 1921'de Yunanlılar yeni bir saldırıya girişmişlerdi. Bu kez Kütahya'ya doğru harekete geçen Yunan kuvvetleri, başlangıçta bazı kolay başarılar elde etmişler ve hızla ilerlemişlerdi. Kütahya düşmüş, Türk kuvvetleri çekilinceye kadar Eskişehir kuşatılmıştı. İsmet Paşa'nın kuvvetleri, Eskişehir'de yorgun Yunan askerlerine on gün göz açtırmamış, fakat istilâcılar Türklerin bu saldırılarına karşı koyabilmişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra Afyonkarahisar işgal edilmiş ve Türkler cepheye paralel uzanan demiryolundan yoksun bırakılmışlardı. Buna rağmen, Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmı zarar görmeden Ankara'nın savunma hattı olan Sakarya nehrine kadar çekilebilmişti. Türkler burada durmuşlar ve düşmana karşı koymak için bütün güçlerini toplamışlardı. Yunanlılar birkaç hafta dinlendikten sonra yine ilerlemeye koyulmuşlar ve 24 Ağustos'ta Sakarya nehrinde Türklerle yeniden temas kurmuşlardı.

Bu defa Türk ordusuna Mustafa Kemal Paşa kumanda ediyordu ve yardımcısı da İsmet Paşa idi. Karşılaşma, şiddetli çarpışmalarla aralıksız üç hafta sürmüştür. Türklerin önderi sık sık savaş alanının ortasındaydı. Bir seferinde de ciddi bir şekilde yaralanmıştı. Türkler ve Yunanlılar göğüs göğüse gelmişlerdi. Bu, hemen hemen eşit güçler arasında geçen korkunç bir çatışmaydı.

Bu, gerçekten Doğu ile Batı'nın, Batılılaşmış bir devlet ile yeni Türkiye'nin üstünlük için çarpışmalarıydı. Üç hafta sonunda Türklerin direncini kıramayan Yunanlılar nihayet ilerlemekten vazgeçmek ve karşı saldırıya geçen Türk Milliyetçileri önünde geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Yunanlıların moralleri çökmüştü. 16 Eylül'de genel 'ricat' emri verilmişti. Ve yenik Yunanlılar çekilirken yolları üstündeki köyleri durmaksızın yakıp yıkıyorlardı. Ayın yirmi üçünde Eskişehir-Afyon hattındaki eski mevzilerine kadar çekilmişlerdi.

Hedeflerine ulaşmakta başarısızlığa uğramışlar ve Türkler de ikinci büyük zaferlerini kazanmışlardı. Gerçi, bu zafer kesin bir sonuç vermemiş, Yunan ordusu yok edilememişti. Fakat Türklere gerekli moral takviyesini vermişti. Sakarya Sa-

Levent Şahverdi Arşivi

vaşı ile, Türk-Yunan savaşında durum tersine dönmüştü. Denebilir ki, bu savaş, içinde yaşadığımız yüzyıl tarihinin en büyük savaşlarından biridir (1). Bu savaşı izleyen bir yıllık durgunluk, Türklere güçlerini toplamak ve orduyu daha iyi duruma getirmek için bol zaman kazandırmıştır.

Sakarya zaferinden hemen sonra Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya dönmüş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ona "Gazi" unvanını vermiş ve rütbesini de mareşalliğe yükseltmişti. Mustafa Kemal Paşa bu münasebetle Mecliste yaptığı konuşmada, Yunanlılarla savaş konusunda Milliyetçilerin tutumunu açıkça belirtmiş ve şunları söylemişti:

"Şunu açıkça söyliyeyim ki, biz savaş istemiyoruz. Biz barış istiyoruz. Kanaatim odur ki, böyle bir gaye için engel yoktur. Yunan ordusu, bizim meşrû haklarımızdan vazgeçeceğimizi sanıyorsa, yanılıyor. Ulusumuzu ortadan kaldırma teşebbüslerine karşı varoluşumuzu silâhla savunmamız çok tabiidir. Bundan, daha makul ve haklı bir tutum olmaz. Efendiler, şundan emin olunuz ki, ülkemizin topraklarında bir tek düşman askeri kalmayıncaya kadar Yunan ordusuna karşı saldırılarımıza devam edeceğiz."

Fakat askerî saldırılarda aylarca bir duraklama oldu. Hazırlıklar, seferberlik, örgütlenme hızla devam etmiş; buna karşılık bir yıla yakın bir süre içinde esaslı çatışma olmamıştı. Yunanlılar hâlâ Anadolu'daydılar ve mevzilerini mümkün ol-

(1) "Sakarya kıyılarındaki Türk zaferi Yakın ve Orta Doğu'nun siyasal yüzünü değiştirmemiştir. İki yüz yıldan beri Batı, ihtiyar Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya çalışıyordu. Fakat Sakarya'da Türkün kendisi ile karşılaşmıştır ve ona dokunduğu anda da tarihin yönü değişmiştir. Tarih bir gün, Sakarya kıyılarında cereyan eden ve çok kimsenin bilmediği bu savaş'ı devrimizin en büyük olaylarından biri olarak kaydedecektir." -Clair Price; "The Rebirth of Turkey- Türkiye'nin Yeniden Doğuşu"

Levent Şahverdi Arşivi

duğu kadar takviye etmeye, işgal ettikleri toprakların sınırlarında tutunmaya çalışıyorlardı.

Bu arada siyasal değişiklikler hızla devam ediyor ve bunlar durumu Türk Milliyetçiliğinin davası lehinde geliştiriyorlardı.

Sakarya zaferi bir şok etkisi yapmıştı. Anadolu savaşında Türkler artık "üstün taraf"tı. Artık bütün dünya, Ankara hükûmetinin, gittikçe artan askeri gücü ile, hukuken değilse bile fiilen Türkiye'nin hükûmeti olduğunu kabul etmek zorunluluğunu duyuyordu. 1922 Mart'ında Müttefikler, Paris'te yine bir konferans toplanmasını teklif etmişlerdi. Fakat ileri sürülen şartlar kabul edilmediğinden, bu da başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Artık Müttefikler de Doğu'daki savaştan sıkılmaya, Yunanlıları Anadolu'ya yerleştirmek plânlarının suya düştüğünü görmeye başlamışlardı.

Yunanistan'ı desteklemesinin kendinden çok İngiltere'nin politikası olduğunu hisseden ve Kemalizm'de alış veriş edilecek yeni bir güç farkeden Fransa, kendisine faydalı olabilecek bir anlaşma yolunu tutmuştu bile. 1921 Şubat ve Mart aylarında Londra'da toplanan konferansta Ankara ile doğrudan doğruya anlaşmaya teşebbüs etmiş olan Fransa, Sakarya zaferinden sonra, iki ülke arasında ayrı bir anlaşma yapmak için Franklin-Bouillon'u Ankara'ya göndermişti. 20 Ekim 1921'de imzalanan ve kendisine haber verilmediği, özel İngiliz-Fransız anlaşmalarına aykırı olduğu için İngiltere'nin şiddetli tepkisi ile karşılaşan, Franklin Bouillon Paktı, Ankara anlaşması ya da Türk-Fransız anlaşması olarak tanınan bu belge Sevr Anlaşması'na göre Türkiye için daha yararlıydı. Bir kere, Türkiye ile Suriye arasındaki sınır tesbit ediliyordu. Sonra Fransızlar Adana bölgesinden kuvvetlerini çekmeyi kabul

Levent Şahverdi Arşivi

ediyorlardı. Gerçekte Fransızlar, Türklerin askerî baskıları karşısında kuvvetlerinin bir kısmını daha önce çekmiş bulunuyorlardı. Buna karşılık Fransızlar da Türklerden bazı çıkarlar elde ediyorlardı. Karadeniz bölgesindeki krom, demir ve gümüş madenlerinden 99 yıllık bir imtiyaz koparmışlardı. Bağdat Demiryolunun bir kısmını da işleteceklerdi.

Fransız kuvvetlerinin Adana bölgesinden çekilmesi, Mustafa Kemal'in kuvvetlerinin 80.000 kişi ile takviyesi demekti. Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın söylediğine göre, bölgede bir miktar Fransız askeri ve bunların karşısında aynı miktarda Türk kuvveti bulunmaktaydı. Ayrıca Fransızların çekilirken Türklere 40.000 kişiyi donatacak silâh ve malzeme de bırakmış oldukları söylenmektedir. Bu, yalnız Yunanlılara indirilen büyük bir darbe olmakla kalmamış, Fransızların Türklerin davasını desteklemeye başlamaları ile Yunanlıları Anadolu'ya yerleştirmek isteyen Müttefikler arasındaki işbirliği de sona ermişti. Bu, Fransa artık, Ankara hükûmetini Türkiyenin fiili hükûmeti olarak tanıyor, demekti. Ayrıca da, hâlâ İstanbul'daki ölü Osmanlı hükûmetini desteklemeye devam eden İngiltere'den bir kopmaydı. Türkiye sorununda Müttefikler arasında birlik yokluğu da böylece ortaya çıkıyordu. Fransa, Türkiye ile bir anlaşma yaptıktan sonra, Türk-Yunan savaşına fiili hiçbir katılmada bulunmayacaktı.

1921 Haziran'ında, Fransızların Adana bölgesinden çekilmelerinden önce; Türkiye'nin, 1915 Londra Antlaşması ve sonra Sevr Antlaşması'nda öngördüğü gibi Müttefikler arasında bir paylaşmaya razı olmayacağını anlayan İtalyanlar da kendi kuvvetlerini Antalya bölgesinden çekmişlerdi. Bu yılın baharında İtalyanlar da Kemalistlerle bir anlaşmaya varmışlardı. Bundan başka İtalya, 31 Mart 1922'de İstanbul hükûmeti ile

Levent Şahverdi Arşivi

de bir barış anlaşması yapmıştı. Böylece, İtalya da, Fransa gibi Yakındoğu'daki keşmekeşten elini eteğini çekmişti.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Müttefik dışişleri bakanları 1922 Mart'ında Paris'te toplanmışlar ve Sevr Antlaşması'nda Türkiye'nin lehine değişiklikler yapmışlardı. 22 Mart'ta da, Müttefikler Ankara ve Atina'ya bir mütareke teklifi göndermişlerdi. Dört gün sonra da başka bir teklif yapılmıştı. Buna göre, bir mütarekenin imzalanmasından sonra Yunan kuvvetleri dört ay içinde Anadolu'yu boşaltacaklar ve bu yerler tekrar Türklerin egemenliğine verilecekti.

Bu teklifler Atina ve İstanbul hükûmetleri tarafından kabul edilmiş fakat Ankara Hükûmetinin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey tarafından itirazla karşılanmıştı. Ankara, Yunan tahliyesinin derhal başlamasını, dört ay içinde tamamlanmasını ve mütarekenin ondan sonra imzalanmasını istiyordu. Müttefikler, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları süresinin kısalabileceği, fakat önce mütarekenin yapılmasının şart olduğu yolunda bir cevap vermişlerdi. Temmuza kadar bir sonuç alınamayınca, Yunanlılar yine uzayıp giden bu sıkıcı duruma kendi başlarına ve silâh zoru ile çare bulmaya heves etmişlerdi.

17 Temmuz'da, İzmir'deki Yunan Yüksek Komiserliği, Atina'daki yeni kralcı hükûmetten, bölgeyi muhtar bir "İyonya" devleti haline getirmek emrini almıştı. Ankara, yine, mevcut antlaşmaların bu tek taraflı bozulmasını şiddetle protesto etmiş ve bunu önlemek için bütün direncini göstereceğini bildirmişti. Yunanlılar başka yerlerde de aynı hevesleri besliyorlar, İstanbul'u işgal ve ele geçirmek niyetinde olduklarını bildiriyorlardı. Bunun için de durmadan Trakya'da yığınak yapıyorlardı. Müttefik devletler adına konuşan İngiltere Başba-

Levent Şahverdi Arşivi

kanı Lloyd George, Yunanlıların İstanbul'u işgal etmelerine izin verilmeyeceğini bildiriyordu.

c) Türk-Yunan savaşının son çarpışmaları 18 Ağustos 1922'de başlamış, bu hafta içinde Bursa bölgesinde ve Menderes vadisinde küçük çatışmalar olmuştu. Derken bir saldırı-savunma hareketiyle İsmet Paşa, 26 Ağustos'ta, Afyonkarahisar'daki Yunan cephesinin ortasına yüklenmişti. Şiddetli bir çarpışmadan sonra Yunan cephesi kırılmış ve Yunan ordusu acele ile geri çekilmeye başlamıştı. Yunanlıları takip eden Türkler ayın 29'una kadar kırk kilometre ilerlemişlerdi. Ayın 29. ve 30. günleri Dumlupınar'da ikinci bir çarpışma olmuş ve Yunanlılar savaş alanını bırakıp kaçmışlardı. Bundan sonra Uşak'ta tutunmaya çalışmışlar, fakat başaramamışlardı. 2 Eylül'de Türk süvarileri Uşak'a ve Yunan karargâhına dalmış, General Trikopis ve bütün kurmayını esir etmişti. Bu olaydan sonra Yunan ordusu çökmüştü. Moral ve dayanma gücü tamamen yok olmuştu.

Yunanistan'daki siyasal entrikalar sonucu Venizelos'un düşmesi ve Kral Konstantin'in tekrar tahtına dönmesi üzerine, Anadolu savaşını yürütmekte olan tecrübeli Venizeloscu subaylar da cepheden alınmışlar, bunların yerine yetersiz kralcı subaylar getirilmişti. Bu olaylar, Anadolu'da Müttefiklerin Yunanlıları desteklemekten vazgeçmeleri; Türkler karşısında uğranılan yenilgilerle moralin düşmesi ve söylendiğine göre Yunan askerleri arasında Bolşevik propagandanın alıp yürümesi bir araya gelince Yunan ordusunda askerî yeterlilik diye birşey kalmamıştı. Askerlerin iyi beslenmemesi, iyi giydirilmemesi, fizik şartlarının kötülüğü bu yetersizliği artıran etkenler olmuştur. Bunlara Afyon ve Dumlupınar yenilgileri de binince Uşak'taki tam çöküntü kaçınılmaz olmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Dramın bundan sonrasını herkes biliyor. Savaş alanlarında yenilmiş, müttefikleri tarafından aldatılmış, yetersiz siyasal komiserler tarafından kötü yönetilmiş, propagandalar ve İzmir'in boşaltılacağı söylentileri ile zehirlenmiş Yunan ordusunun nasıl parça parça olduğunu bilmeyen yok. Uşak bozgunundan sonra, Fevzi Paşa'nın kumandasındaki Türk askerlerinin peşlerine düştüğü Yunanlıların nasıl kaçmaya koyulduklarını, sekiz günde 250 kilometre yol aldıklarını duymayan kalmadı. Yunanlıların nasıl bozgun halinde kaçarken, yalnız içinden geçtikleri köyleri ateşe vermek için durduklarını, arkalarında yangın yerleri ve harabelerden başka birşey bırakmadıklarını ve nihayet 9 Eylül günü İzmir rıhtımlarına nasıl sürünerek vardıklarını ve muzaffer Türk ordusunun da aynı anda şehre girip nasıl çarpışmadan kenti işgal ettiğini öğrenmeyen kalmadı.

Savaş bitmişti. Geriye Yunanlıların boşaltılması, İzmir'de Türk makamlarının düzeni kurmaları; şurada burada saklanmış düşman kırıntılarının bulunup atılması işi kalmıştı.

Başta, düzen oldukça iyi korunmuştu. Fakat binlerce Türk askerinin şehre dolması ile bu iş sonraları daha güçleşti. Yer yer yağma ve şiddet olayları olmuş, bazı tehlikeli kimselerin saklandığı sanılan Ermeni mahallesine baskınlar yapılmıştı.

Karışıklıkların başlamasından birkaç gün sonra korkunç bir yangın şehrin yarısını alıp götürdü. Yangın bir hafta sürmüş ve İzmir'in en zengin bölümünü yok etmişti. Bu yangın, "Gâvur İzmir"in cehennem ateşi, Türkiye'nin temizlenmesinin sembolüydü. Milliyetçiler kazanmışlardı.

Savaşı kazanmışlardı. İzmir'in işgali gibi güç bir sınavı kazanmışlardı. Şimdi önlerinde en büyük sınav, sınavların en gücü vardı: Ülkeyi yönetmek!

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'de gelişen bu olağanüstü olaylar bütün dünyanın hayret dolu bakışlarını üzerine çeker, kaçan Yunanlılara kuvvetli bir sempati duyulurken ve bunları kurtarmak için özellikle Amerikan yardım örgütleri tarafından her çareye başvurulurken Türkler de boş durmuyorlardı Yunanlıların yalnız Anadolu'dan atılmaları ile yetinmeyen Mustafa Kemal Paşa, Yunanlıların Doğu Trakya'dan da çıkmalarını ve bu bölgenin Millî Misak'ta belirtilmiş olduğu gibi Türkiye'ye geri verilmesini istiyordu. Bu amaçla Türk kuvvetleri, Trakya'ya geçmek ve Anadolu'da yaptıkları gibi oradan da Yunanlıları atmak için, kuzeye, Boğazlar'a doğru harekete geçmişlerdi.

Boğazlar'a varınca, Mustafa Kemal Paşa, yolunun Çanakkale'de İngilizler tarafından kesildiğini görmüştür. Müttefikler, 15 Mayıs 1915'te Türk-Yunan Savaşında tarafsızlıklarını ilân ederlerken Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının her iki yanında tarafsız bölgeler de meydana getirmiş ve savaşan tarafların buralara girmelerini yasaklamışlardı.

Temmuz ayında Yunanlıları bu bölgeye sokmamış olan İngiliz kuvvetleri komutanı General Harrington, Türklere karşı da aynı tutumu gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, Yunanlıları Trakya'da da kovalamak için kendisine yol verilmesini istiyordu. Red cevabı alınca da kuvvetlerini İzmit bölgesine ve Çanakkale şehrindeki müttefik garnizonunun karşısına yığmıştı.

Durum son derece gergindi ve her an İngiliz Türk kuvvetleri arasında bir çatışma çıkması bekleniyordu. İkinci bir Çanakkale Savaşı'nın başlaması tehlikesi belirmiş, İngiltere ve Dominyonlarında heyecan ve endişe son haddini bulmuştu.

Buhran, Fransa'nın birden politika değiştirmesi ile daha da büyüdü. 12 ve 13 Eylül'de, Fransa'nın, tarafsız bölgenin

Levent Şahverdi Arşivi

korunması konusunda İngiltere'nin yanında olduğu bildirildi.

Bununla beraber, savaş tehlikesinin arttığını gören ve belki de Türklere sempati duydukları için, Fransız Kabinesi, Çanakkale'de bulunan Fransız birliğinin geri çekilmesine karar vredi. 19 Eylül'de Fransız ve İtalyan birlikleri Gelibolu yarımadasına çekildiler. Fakat Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon İngiliz birliğini Çanakkale'de ısrarla tutuyor ve bunu desteklemek için de savaş gemilerini gönderiyorlardı. Bu arada, Türklerden, bir çatışmayı önlemek için tarafsız bölge sınırından geri çekilmelerini istiyorlardı.

Sonunda İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri başkumandanı olan General Harrington bir çatışmayı önleyecek ve diğer Müttefik kumandanlarla beraber Mudanya'ya giderek İsmet Paşa ile bir mütareke pazarlığına girişecekti. 3 Ekim'de başlayan mütareke görüşmeleri bir ara çıkmaza girer gibi olmuş, fakat 11 Ekim'de imzalanmıştır.

İmzalanan mütareke, Kemalistlerin isteklerinin baskısı altında, Müttefiklerin teslim olmaları demekti.

Gerçekte, Türk süvarileri tarafsız bölgenin sınırına dayandıkları zaman Müttefik hükûmetler Türk isteklerini kabul etmeye başlamışlardı bile. Bunlardan en önemlisi de Doğu Trakya'nın Meriç nehrine kadar Türkiye'ye bırakılmasıydı. Buna karşılık, bir barış antlaşması yapılıncaya kadar Türk askerlerinin tarafsız boğazlar bölgesine ve Trakya'ya girmemelerini istemişlerdi.

Mudanya toplantısı, Müttefiklerin bu şekilde bir adım atmalarından sonra, Ankara'nın da olumlu cevap vermesi üzerine mümkün olabilmişti. İmzalanan mütareke, bir çeşit barış antlaşması taslağı olmuş ve Müttefiklerin kabul etmeye hazır oldukları şartlar da buna konmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Mudanya anlaşmasına göre; Yunanlılar, Doğu Trakya'yı derhal boşaltacaklar, bu bölge Meriç nehrine kadar Türkiye'ye verilecekti. Düzeni, Türk sivil yönetimi ile 8.000 kişilik bir Türk jandarma kuvveti sağlayacaktı. Böylece Türkiye, Avrupa kıtasında yine bir köprü başına sahip oluyordu. Gizli ve açık anlaşmalar, çeşitli teşebbüslerle Türkleri Asya'ya sürmek planları bir kere daha suya düşmüştü.

Yunanistan da Türkiye'deki emellerine veda ediyordu. Yunanlılar'ın İzmir ve Trakya üzerindeki iddiaları yalnız Kemalistler ve Müttefikler tarafından reddedilmekle kalmamış, artık kendileri de bunlardan vazgeçmişlerdi.

Nitekim Yunanlılar da 14 Ekim'de Mudanya Mütarekesi'ni imzalamışlardır. Muzaffer Türkler Millî Misak'ta ilan etmiş oldukları isteklerinin hemen hemen hepsini elde etmişlerdi. Türk-Yunan savaşı sona ermişti. Politikasının iflâsını gören Lloyd George da, 19 Ekim'de istifasını krala verecekti. Yakındoğu politikası tam bir başarısızlık olmuş, Türk ulusunu ortadan kaldıracak yerde onu yeniden canlandırmış ve Yunanistan'ı felâkete sürüklemişti. Gerek kendisi, gerek başında bulunduğu koalisyon hükûmeti İngiliz halkının gözünden düşmüştü. Seçimler, sükunet ve barış vaad eden yeni bir İngiliz hükûmetini işbaşına getirecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

YEDİNCİ BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI VE BARIŞ ANTLAŞMASI

Mudanya'da hemen derlenip toplanarak yapılmış olan anlaşma, Yakındoğu'da savaşa son vermişti: Bundan sonraki iş kesin bir barış antlaşması imzalayıp Türkiye meselesini kapamak ve Yakındoğu'daki kargaşalığı bitirmekti. 1922 yılı Kasım ayında İsviçre'nin Lozan şehrinde bir barış konferansı toplanması için hazırlıklar yapılmıştı.

27 Ekimde, İstanbul'daki Osmanlı hükûmetine de Ankara'daki Türk hükûmetine de, adı geçen konferansa delegeler yollamaları için davetiyeler gönderildi. Fakat Ankara hemen bu çifte daveti protesto etti. Ankara'ya göre; İstanbul'daki egemen bir hükûmet değildi ve 16 Mart 1920'de hukukîliğini kaybetmişti.

İstanbul'daki eski hükûmetin Ankara'daki yeni hükûmet tarafından bu şekilde reddedilmesi karşısında Osmanlı hükûmeti, 4 Kasımda istifasını verdi ve 17 Kasımda da Sultan Vahdettin Türkiye'yi terk etti. İstanbul artık Refet Paşa'nın yönetiminde bir taşra şehri olmuş, aynı zamanda 1920 Martından beri süregelen çifte hükûmet durumu da son bulmuştu.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de açılmıştır. Gerek Lloyd George'un koalisyon hükûmetinde, gerekse daha sonra

Levent Şahverdi Arşivi

Bonar Law'un Muhafazakâr hükûmetinde Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon, İngiltere'yi temsil ediyordu. Artık Türkiye'nin tek hükûmeti olarak kalan Ankara hükûmetini ise Dışişleri Bakanlığına getirilen ve daha sonra da iki kere başbakanlık yapacak olan İsmet Paşa temsil ediyordu.

Görüşmeler çetin pazarlıklar halinde üç ay sürmüş ve hiçbir sonuca ulaşılamamıştı. Bunun üzerine 4 Şubat 1923'te Lord Curzon'un birden İngiltere'ye dönmesi üzerine kesilivermişti. İsmet Paşa da Ankara'ya gitmiş ve konferansın başarısız sonucunu bildirmişti.

Bunun üzerine, İsmet Paşa'ya tekrar Lozan'a döndüğünde Türk istekleri üzerinde daha inatla durması bildirildi. Bu arada Mudanya Anlaşması'nın kurmuş olduğu statüko korunuyor, İngiliz deniz ve kara kuvvetleri İstanbul ve Boğazların işgalini sürdürüyor, Trakya ise Meriç nehrine kadar bir Türk kuvveti tarafından tutuluyordu. Bu Türk kuvvetinin Mudanya Anlaşması'nda öngörülmüş olan jandarma birliğinden daha büyük ve güçlü olduğu göze çarpıyordu.

Lozan Konferansı 23 Nisanda yeniden başladı. Lord Curzon'un yerini İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold almış, İsmet Paşa da Türk isteklerini kabul ettirmek için daha azimli olarak konferans masasına dönmüştü. Görüşmeler üç ay daha sürüklendi. Türk delegasyonu, Millî Misak'ta belirtilmiş olan toprak konuları, kapitülasyonlar, borçlar ve diğer millî çıkarlar konularında bir adım dahi gerilemedi.

Nihayet 24 Temmuz 1923'te Lozan'da Barış Antlaşması imzalanmıştır. İngiltere antlaşmayı 15 Nisan 1924'te onaylamıştır. Genel Barış Antlaşmasının yanı sıra on sekiz konvansiyon, deklerasyon ve protokol da yer almıştır. Bu belgelerin çoğu, konferansa katılmış olan ülkelerden yalnız bir kısmı tarafından imzalanmıştır. Bunların en önemlileri Boğazları,

Levent Şahverdi Arşivi

Trakya sınırını, yabancıların Türkiye'de oturma ve ticaret yapma şartlarını; Türk ve Rum halklarının mübadelesini ele alan beş konvansiyondur.

Antlaşmanın en önemli maddeleri de Türkiye'nin yeni sınırlarını tespit eden, Osmanlı borçlarının ödeme şeklini öngören, kapitülasyon ve kavim sistemlerini kaldıran, azınlıkların korunması ve mübadelesini düzenleyen maddelerdir. Bu değişik sorunların çözümü ile ilgili maddeleri daha sonra gözden geçirmek üzere -şimdi burada- Türkiye'ye Anadolu topraklarını geri veren ve Türklere Avrupa'da bir köprübaşı sağlayan, kısaca Millî Misak'ta belirtilmiş olan bütün toprak isteklerini tatmin eden maddeleri ele alalım.

Avrupa'da tespit edilen yeni sınırlar Türkiye'ye, Edirne de dahil olmak üzere bütün Doğu Trakya'yı iki Trakya arasında tabii bir sınır olan Meriç nehrine kadar vermiştir. Ayrıca Türkiye, Yunanistan'dan istediği tazminata karşılık Meriç nehrinin batısında da, demiryolunun geçtiği bir küçük bölgeyi almıştır. Böylece Türkiye, son on yıl içinde kaybetmek tehlikesiyle karşılaştığı Avrupa topraklarını yeniden ele geçirmiştir. Yine böylece Palmerston, Gladstone ve onlardan sonra gelen Avrupalı devlet adamlarının Türklere "pılılarını, pırtılarını toplatıp" Avrupa'dan sürmek hayalleri bir kere daha suya düşmüştür.

Onaylanması mümkün olmamış bulunan Sevr Antlaşması'na göre: Boğazların ve bunların iki tarafındaki bölgelerin yönetimleri, milletlerarası bir kontrol komisyonuna verilmesi düşünülen İstanbul, yeni antlaşma ile devletin bölünmez bir parçası olarak Türkiye'ye ve Türklerin tam egemenlik ve yönetimine verilmiştir. Türkler, ayrıca şehirde bir garnizon da bulundurabileceklerdi.

Savaş ve barış zamanında Boğazların ne şekilde kullanılacağı ise esas antlaşmaya ek bir konvansiyonda belirtilmiş-

Levent Şahverdi Arşivi

tir. Boğazlar meselesi başka bir bölümde daha ayrıntılı olarak incelenecektir. Türk hükûmetine geri verildiğinden beri, İstanbul yeni cumhuriyetin başlıca meşguliyetlerinden biri olmuştur. Artık başkent hüviyetinden çıkmış olmasına rağmen hâlâ Türkiye'nin ekonomisinde ve politikasında çok önemli bir rol oynamakta ve Ankara ile rekabeti Türk millî politikasının huzursuzluk unsuru olmaktadır.

Lozan Antlaşması ile tespit edilen Türkiye'nin güney sınırları, Sevr Antlaşması'nda belirtilmiş olandan pek az fark etmiştir ve hemen hemen Türk-Fransız antlaşmasında kararlaştırıldığı gibi olmuştur. Adı geçen antlaşmada, Fransa, Adana bölgesinden askerlerini çekmiş, fakat buna karşılık bazı ekonomik ve ticarî imtiyazlar elde etmişti. Bağdat Demiryolu da Türkiye'ye bırakılmıştı. Bütün hat ve Musul yönünde Mardin ve Nusaybin'den uzanan kısım da Türk yönetimine verilmişti. Buna karşılık Fransızlar, manda yönetimleri altında kalan Halep çevresindeki kısmı kendilerine alakoymuşlardı: Fransızlar böylece yine de Bağdat Demiryolundan ellerini çekmemiş oluyorlardı.

Güneydoğuda ise, İngiliz mandası altına verilen Irak ile Türkiye arasındaki sınır, Lozan Konferansı'nda Türk ve İngiliz delegelerinin Musul vilâyeti için yaptıkları çekişmelerde bir sonuç alamamaları üzerine kesin olarak belirtilmemiştir. Bu sınır probleminin çözümü daha sonraki görüşmelere ve ayrı bir anlaşmanın konusu olarak bırakılmıştı. Böylece ortaya bir "Musul Meselesi" çıkmış oluyordu ve bu daha yıllarca sürüncemede kalacaktı.

Nihayet, Millî Misak'taki hak iddialarına uyarak Kürtlerle meskûn topraklar da Türk egemenliğine bırakılmıştır. Sevr Antlaşması'nda bu toprakların Türkiye'den ayrılması öngörülmüş ve Kürtlere özerk bir devlet kurmalarına imkân verilece-

Levent Şahverdi Arşivi

ği vaadinde bulunulmuştu. Lozan Antlaşması'nda bu bölgelerin Türkiye'ye bırakılması üzerine, ırk bakımından bütünüyle tekdüze olan Anadolu'da ırk bakımından Kürt, din bakımından da pek Müslüman olmayan, genel nüfus içinde kolaylıkla eritilemeyen bir azınlık, yabancı bir unsur olarak kalmıştır. Daha sonraki yıllarda meydana gelen Kürt ayaklanmaları bu yabancı unsurun etkisini göstermiştir.

Bu yeni sınırların antlaşma içinde belirlenmesi için birçok tedbir de eklenmiş, bunlarla beraber bir sürü askerî şartlar ve kısıtlamalar da konmuştur.

Kapitülasyonlar adı altında yabancılara tanınmış olan haklar ve imtiyazların tamamen kaldırılması, Müttefik egemenliğine son verilmesi ve Türkiye'nin içişlerine yabancı müdahalenin önlenmesi, milliyetçi ideallerinin Lozan'da kazandıkları başarıya tanıklık etmektedir. Bütün bunlar, yüzyıllar boyunca Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin en başta gelen unsurlarıydı.

Hemen hemen her konuda Türk milliyetçi istekleri, Lozan'da Müttefikler tarafından kabul edilmiştir. Ve dünya, tarihte bir eşi daha olmayan bir olayla karşılaşmıştır: Yenilmiş, parçalanmış bir ulusun, bu harabe içinden ayağa kalkması ve dünyanın en büyük ulusları ile, tam eşit şartlar içinde karşı karşıya gelmesi ve Büyük Savaş'ın bu galiplerini dize getirerek her isteğini bunlara kabul ettirmesi şaşılacak bir şeydi.

Türk diplomasisinin Lozan'daki başarısı, bir tek konu hariç, eski düşmanlarla bir barış antlaşması yapılması ile sonuçlanmıştır. Halledilmeyen tek konu da Musul Meselesidir ve bu da, diğer konuları bir çıkmazda bırakmamak için daha sonraya bırakılmıştır.

1919'da, Paris'te toplanan ilk barış konferansında Türkiye sorunu da halledilmiş olsaydı, ne olurdu? Bu, gözden geçirme-

Levent Şahverdi Arşivi

ye değer eğlenceli bir konudur. O zaman, Müttefikler kazandıkları zaferle şımarmışlar, kendilerini aşırı büyük görür olmuşlardı. Başkan Wilson'un idealizmi bu büyüklük iddialarını yumuşatamamıştı. Türkiye ise yenilmiş ve ümitsizlik içinde, galiplerin ayakları altında yatıyordu. Sevr Antlaşması bir yıl önce yapılmış ve zorla kabul ettirilmiş olsaydı -muhtemeldir- Türkiye bir daha toparlanmamak üzere galipler arasında bölünüp gitmiş olacaktı. Fakat gecikme, bu fırsatın kaçmasına sebep olmuştur. Bu süre içinde Türkiye'ye nefes almak imkânı verilmiş, o arada Türkler de silkinip içine düştükleri uyuşukluktan kurtulmayı bilmişlerdir. Bunun yanı sıra birbirlerini kıskanan büyük devletler de kendi aralarında çekişmeye koyulmuşlardır. Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'ne kudret ve saygı, bağımsızlık ve güvenlik kazandırmış, büyük devletleri uzun süreden beri kurmaya çalıştıkları ve sonunda tamamlamaya niyet ettikleri egemenlikten yoksun bırakmıştır.

Bu sonucun nedenlerini daha önce de belirtmiştik. Büyük Devletler İttifakı, bir Genel Savaş'ın kesin zaferinin sarhoşluğunu kaldırmayacak kadar 'nazik'ti. Bir kere, ortak Almanya korkusu ortadan kalktıktan sonra çıkar çatışmaları, birbirine zıt politikalar ,birbirine aykırı hedefler Müttefiklerin diplomatik cephesini zayıflatmıştır. Türkler tarafından ileri sürülmüş olan istekler hiçbir zaman ortak bir itiraz cephesi ile karşılaşmamıştır. Bu yüzden Lozan Konferansı'nda Batı devlet adamları Ankara'dan gelen delegasyonun devamlı ve azimli saldırıları karşısında boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Bu bölünmüş ittifak karşısında her şeyin tamamını azimle isteyen, Millî Misak'ta belirtilmiş olan tam bağımsızlığın hiçbir unsurundan en ufak bir fedakârlıkta bile bulunmayan bir ulusu karşılarına dikilmiş bulmuşlardır. Bu düelloda kazanılan başarının en büyük şeref payı, kulağı ağır işiten fakat her şeyi

Levent Şahverdi Arşivi

son derece iyi hesaplayan, inatçı devlet adamı ve asker İsmet Paşa'ya ait bulunmaktadır. Kulağının ağır işitmesinin bile, karşı tarafın, işine gelmeyen tekliflerini duymazlığa gelmesiyle işe yaradığı söylenmektedir. Ayrıca, Türk başdelegesinin gerilemek bilmez karakteri, arkasında bulunan bir Cumhurbaşkanının, bir parlamentonun ve Anadolu halkının azmi ile de desteklenmiştir. Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa değil, Türkiye konuşuyordu. Türkiye ise, Yunanlılara karşı kazandığı zaferden, tekrar Avrupa topraklarına ayak basmasından ve Müttefiklere yeni baştan kafa tutmaya hazır olmasından dolayı saygı gösterilmesi ve anlaşmaya gidilmesi gereken bir devletti. Sevr, ölüm halinde hasta olan bir ulusun 'defin ruhsatı' gibi yazılmış olabilirdi. Fakat Lozan yalnız bu ruhsatı iptal eden değil, aynı zamanda 'hasta' olmadığını eylemleriyle gösteren bir ulusun sağlık belgesi olmuştur.

Lozan'a kadar aradan bir ya da iki yıl geçmişti. Bu süre içinde Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde tatsız bir olay çıkmamıştır. Anadolu savaşından gerek Türkiye, gerek düşmanları yorgun çıkmışlardı. Bu savaşın Büyük Savaşı hemen izlemiş olması bu yorgunluğu daha ciddi hale getirmişti. Yunanistan, Venizelos'un Asya İmparatorluğu rüyasından ezilmiş olarak uyanmış ve iç meselelerinin derdine düşmüştü. İçerde, her şeyden önce siyasal ve ekonomik dengenin sağlanması gerekiyordu. Doğu Trakya ve Anadolu'dan gelen bir milyona yakın göçmen, zaten dört milyonluk nüfusun hayatını güç halle sürdürdüğü Batı Trakya'ya yerleşmeye çalışıyordu. Küçük düşmüş Yunan ulusunun karşısına dikilen problem, bütün teşebbüs gücünü ve enerjisini bunun için seferber etmesini gerektirecek kadar büyüktü. Ve artık yeni bir askerî maceraya atılmak hevesi ve ruhu kalmamıştı. Siyasî ihtilâller de halkın dikkatini çekmiş, ortaya halli zor bir sorun çıkarmıştı. 1920

Levent Şahverdi Arşivi

Aralık ayında tahtına yeniden oturan Kral Konstantin, 1922 faciasından sonra tahtını yeniden kaybetmişti. Kansız bir ihtilâl, kralı, tacını büyük oğlu Yorgi II.'nin lehine bırakmaya zorlamıştı. Çok geçmeden patlak veren yeni bir ihtilâl krallık rejmini devirmiş bunun yerine cumhuriyet rejimini getirmişti. Bu da, Batı siyasal ideolojilerinin Yakındoğu'ya sızmasının yeni bir örneğiydi. O tarihten sonra Yunanistan, Atina'da birbirini kovalayan hükûmet darbeleri ve siyasal önderlerin durmadan değişmesi ile tutarsız bir denge içinde yaşamıştır.

Türkiye de topraklarında barışı kurmak, işlerini bir düzene sokmak ve Türk devletini yeniden 'inşa' etmek için büyük bir çalışma içindeydi. Yabancı müdahalelerden kendini kurtarmış ve daha rahat nefes almaya başlamıştı. Bu sükûnet devresinden yararlanıp ülkeyi kargaşalık düzeyinden istikrar düzeyine getirmek, sağlam bir siyasal yapı kurmak, mümkün olan hızla barışın nimetlerini geliştirip iç kalkınmayı sağlamak zorundaydı. Mudanya Mütarekesi, Türk milliyetçilerine, normal şartlar altında yapacakları çalışmayı planlamak fırsatını vermiş: Lozan Antlaşması da millî enerjinin uluslararası çatışmadan uzak olarak iç faaliyetlere yönelmesi imkânını sağlamıştır.

Türk milliyetçilerinin 1919 ile 1922 yılları arasındaki hayret verici başarılarının tarihini, bu kitapta buraya kadar izlemiş olanlar, tabii, kendi kendilerine şu soruları sormuşlardır: Nasıl olmuştur da Mustafa Kemal Paşa Müttefiklere kafa tutmuştur? Nasıl olmuştur da Müttefikler, çatışmanın her safhasında, bu kafa tutmaya karşı çıkmamışlardır? Nasıl olmuştur da, çıkarlar artık Yunan millî çıkarları olmak hüviyetini kaybedip Müttefiklerin kendi çıkarları haline geldiği zaman bile Müttefikler çaresiz kalmışlardır?

İlk soruya aşağı yukarı şu cevabı verebiliriz: Türk milliyetçileri, hemen hemen ilk baştan itibaren, Müttefiklerin baş-

Levent Şahverdi Arşivi

ka bir kurbanı olan Sovyet Rusya'nın desteğini hesaba katabileceklerinin farkında olmuşlardır. Öbür soruların cevapları ise Almanya'nın yenilmesinden sonra Müttefik ulusların kendi hükûmetleri karşısındaki psikolojisi anlatılırken kısmen verilmiştir. Ulusların bu tutumu, Müttefiklerin aczlerinin nedenlerinden biri olmuştur. Bir başka neden de Türkiye ile Yunanistan arasında savaş sürüp giderken Müttefiklerin perde arkasında oynamış oldukları rollerdir.

Doğuda, Fransa ile İngiltere arasındaki rekabetin kökü, daha eskiye değilse bile Napolyon'un Mısır'ı istilâ ettiği 1798 yılına kadar dayanmaktadır. Bu rekabet önce 1882 yılında Mısır'ın İngiltere tarafından işgali, daha sonra 1898 yılında meydana gelen Fedoşa olayı ve nihayet Türkiye'nin Asya'daki eski Arap vilâyetlerinin, Mütarekenin imzalanmasından sonra Müttefikler arasında bölünmesi sırasında aslan payının İngiltere'ye gitmesi ile büsbütün körüklenmiştir. Fransa, daima İngiltere'nin aralarında yapılmış 1916 tarihli gizli anlaşmada belirtilmiş olandan daha çoğunu aldığına inanmıştır.

Fransız resmî çevreleri, Fransız Sömürge Partisi ve Fransız basını Avrupa'nın aksine, Doğuda en büyük düşmanının yenik ve güçsüz Almanya değil, fakat muzaffer ve kendine güvenen İngiltere olduğu hissi ile Büyük Savaştan çıkmışlardı. Fransız halkı ise Ortadoğu sorunları ile hiç ilgilenmiyordu. Bu his, mütarekeden sonra İngiltere'nin, denizlerdeki üstünlüğüne dayanarak Boğazların işgalinde başrolü oynamasıyla büsbütün kuvvetlenmişti. Bundan başka Batılı ulusların savaştan yorgun çıkmaları, Batılı hükûmetlerin Almanya ile hesaplaşmaya oturmaları ve bu arada Türkiye meselesini ihmal etmeleri yüzünden meydana gelen boşluktan faydalanarak Lloyd George'un Yunanlıları Anadolu'nun fethine davet etmesi, Fransızların İngilizlere karşı besledikleri hisleri büsbütün kö-

Levent Şahverdi Arşivi

rüklemişti. Yunanlılar açıkça, İngiltere ya da hiç değilse o günün İngiliz başbakanına bir bakıma patronları gözü ile bakmışlardır. Bu durumda Fransızlar, Yunanlıların, Sevr Antlaşmasında planlandığı gibi İngiltere'nin diplomatik ve denizden askerî yardımı ile büyümeleri halinde -İngilizlere vicdan borcunu ödemek için- Yakındoğuda onlara, diğer Batılı devletlere bakarak, üstünlük sağlayacaklarından korkmaya başlamışlardı. Bu yüzden Sevr Antlaşması imzalanır imzalanmaz Fransızlar buna nefretle bakar oldular. Fransızların bu nefreti, 1920'nin sonlarına doğru Venizelos'un devrilip Kral Konstantin'in yeniden tahta çıkması üzerine daha belirli bir hale gelmiştir. Çünkü Kral Konstantin, Büyük Savaş yılları sırasında İngiliz ve Fransız isteklerine karşı koymuştu. Fransızlar da bu karşı koyma sonucu, İngilizlerden daha çok can kaybı vermiş olduklarından, Yunanlıları affetmeye İngilizlerden daha az hazırdılar. Bu arada Türk milliyetçileri de Adana bölgesinde Fransızları iyice sıkıştırmaya başlamışlardı. Yeni bir savaşa girmekten de çekinen Fransızlar, Kral Konstantin Yunanistan'ına karşı daha açık bir cephe almışlar ve 1921 Martında, Londra'daki başarısızlıkla sonuçlanan konferans sırasında Türk delegelerine kur yapmaya girişmişlerdi. Aynı yılın içinde, birbirini izleyen Yunan saldırıları da başarısızlığa uğrayınca; Fransızlar, işin sonunda, kendilerini kaybedenlerin tarafında bulmak istememişlerdir. Daha önce de Sakarya Savaşından sonra Franklin Bouillon'un nasıl özel bir görevle Ankara'ya gittiğini, 1921 Ekiminde Ankara hükûmeti ile bir anlaşma yaptığını ve bunun Yunanlılara karşı son saldırılarına girişen Türklere nasıl büyük bir askerî yardım olduğunu anlatmıştık.

Yunanlıların denize dökülmesinden sonra Türklerin bu kez de yine silâhları ile İngilizleri tehdit etmeye başlamaları sırasında, Çanakkale'deki Fransız birliğinin geri çekilmesi, kıs-

Levent Şahverdi Arşivi

kançlık ve şüphe üzerinde gelişmiş bir politikanın mantıksal bir sonucu olmuştur. Almanya'nın yenilmesinden sonraki İtalyan politikasının temelini de böyle bir kıskançlık teşkil etmiştir.

İngiltere ve Fransa iki eski ve eşit güçte rakiptiler. İtalya da genç bir devlet olarak içinde bulunduğu durumun daha yukarılarına gözlerini dikmişti ve kendinden büyük ortaklarının seviyesine çıkmak için onların zararına olan hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Türklerle dostluğa önce İtalyanlar girişmişler, Fransız politikasının da aynı yola girdiğini görünce, sürekli olarak onların önüne geçmek için Türklere kolaylık üstüne kolaylık göstermeye başlamışlardı. Yunanlıların İzmir'e çıkmalarından on beş gün önce İtalyanlar tarafından işgal edilmiş olan Antalya artık Türkiye'ye yapılan silâh sevkiyatının başlıca giriş limanı haline gelmişti. Ancak Franklin-Bouillon Anlaşmasının imzalanması iledir ki, İtalyanların Türklere yaptıkları hizmetler ikinci plâna düşmüştür.

Böylece Anadolu Savaşı sürüp gider ve Yunanistan'ın İngiltere'den gördüğü faal yardım gittikçe azalırken; Türk milliyetçilerinin İngiltere'nin Avrupalı Müttefiklerinden gördükleri olumlu yardımlar da gittikçe artmıştır. Diğer taraftan, Lozan Konferansı'nda, İngiltere'nin siyasal programı iflâs ettikten sonra en önemli konulardan biri olan kapitalüsyonlar ve Türkiye'nin borçları konularına sıra gelmişti. Bu konular da en çok Fransa'yı ilgilendiriyordu. Görüşülmesi sırasında gerçi İngiltere, Fransa'yı desteklemiştir; ama bu yardım yine de gerektiği gibi olmamıştır. Herhalde Fransızlar Çanakkale'den çekilmemiş olsalar ve Franklin Bouillon Anlaşması imzalanmamış bulunsaydı, bu yardım çok daha başka türlü olacaktı.

Gerçekten, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da milliyetçi hareketin bayrağını açmasından, Lozan Antlaşmaları belgelerinin teatisine kadar geçen süre içinde, Türkler karşıların-

Levent Şahverdi Arşivi

da hiçbir zaman üç Müttefik arasında kurulmuş birleşik bir cephe bulamamışlardır. Müttefikler; Türkiye'nin karşısında da Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan karşısındaki gibi dayatsalardı ya da İngiltere tek başına harekete geçerek Fransa'nın Ruhr bölgesinde yaptığı gibi hareket etmiş olsaydı; Mustafa Kemal Paşa'nın zaferi hemen hemen inıkânsızlaşacaktı. Bununla beraber şurasını da kabul etmek gerekir; bu birlik yalnız kurulamamakla kalmamıştır, aynı zamanda kurulamazdı da. Çünkü Üç Avrupalı Müttefik'in Yakındoğu'da anavatanları ya da çok önemli millî çıkarları tehlikede değildi, eski ve yeni rekabetlerle birbirlerine yabancılaşmışlardı ve ortak bir korku onları birbirlerine çekmiyordu.

Müttefikler arasındaki bu kopukluk Türk milliyetçileri lehine çok büyük bir avantaj olurken, aynı avantajı Türkiye ile Rusya arasındaki çıkar birliği de sağlıyordu. Bunun nedenini daha önce görmüştük. Batılı devletler, Karadeniz'i deniz kuvvetleri ile egemenlikleri altında tuttukları ve bu sayede Sovyet hükûmetinin askerî kuvvetle düşürülmesi için Beyaz Rus ordularını destekledikleri sürece; Ruslar, Boğazların kontrolünü Müttefiklerin elinden almak için her türlü çareye başvurmak zorundaydılar. Çünkü Karadeniz'in egemenliği Boğazların kontrolüne bağlı bulunuyordu. Türk milliyetçileri silâha sarılarak Millî Misak'ı ilân edip Doğu Trakya'nın ve İstanbul'un güvenliğini istedikleri ve bunlar için çarpışacaklarını bildirdikleri zaman, Bolşevik devlet adamları, Türklerin desteklenmesinin, kendilerinin de en etkili bir şekilde savunulması demek olacağını anlamışlardı. O andan itibaren de Moskova ile Ankara arasındaki duvarlar yıkılmaya başlamış, 1919 Ağustos'unda, Batum dışındaki Kafkaslar'dan İngiliz kuvvetleri çekilmişlerdi. Bunun sonucunda Kafkas dağlarının kuzeyinde duruma hâkim olan General Denikin kumandasındaki Beyaz kuvvetler ürkmüşlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

1920 Nisan'ında, Moskova hükûmeti, Azerbaycan'daki bir mahallî Bolşevik ihtilâli ile Bakû'nün ve bütün bölgenin kontrolünü eline geçirmiş ve ardından da daha zayıf olan ve Moskova ile Ankara arasında tek engel olarak kalan Ermeni Cumhuriyetine baskıya girişmişti. 1920 Eylülünün sonlarına doğru Ermenistan başkenti Erivan, Kâzım Karabekir Paşa'nın kuvvetleri tarafından işgal edilmiş; 21 Ekimde de Kars kalesi ele geçirilmiştir. Bir darbeler, Ermeni hükûmetini barış istemeye zorlamıştır. 31 Ekimde Kızılordu, Güney Rusya'da direnen son Beyaz Rus kuvveti General Wrangel ordusunu yarmış; 14 Kasımda da General ve hayatta kalan askerleri Kırım'ı boşaltmışlardır. Aralık ayının başında, daha önce Bakû'de olduğu gibi, Erivan'da da bir hükûmet darbesi ile yeni Sovyet yönetimi kurulmuş ve bu yeni hükûmet Moskova'nın gözetimi altında hemen Ankara ile barış antlaşması imzalamıştır.

İngiliz kuvvetlerinin 1920 Temmuzunda Batum'dan çekilmeleri ile Gürcü Cumhuriyeti'nin de durumu zayıflamış ve 1921 Şubat ve Mart aylarında bu bölge de Kızılordu tarafından istilâ edilerek Ankara-Moskova karayolu tamamen temizlenmiştir.

O zaman kanun dışı sayılan bu iki hükûmet arasında bu şekilde direkt ilişkinin kurulması bazı toprak sorunlarını ortaya çıkarmıştır. 1878 yılında Rus İmparatorluğu tarafından Türkiye'nin elinden alınan Kars, Ardahan ve Batum; Brest-Litovsk Antlaşması ile Sovyet hükûmeti tarafından geri verilmiştir. Fakat sonra Türkler Mondros Mütarekesi gereğince buraları boşaltıp İngiliz kuvvetlerinin işgaline bırakmak zorunda kalmışlardır. İngilizler de bu bölgelerin bir kısmını Ermenistan'a, bir kısmını da Gürcistan'a bağlamışlardır.

1920 Aralık ayında yapılan barış antlaşması ile de Ermenistan kendisine verilen toprakları Türkiye'ye geri vermek

Levent Şahverdi Arşivi

zorunda kalmıştır. 1921 Mart'ında milliyetçi Türk kuvvetleri ile Kızılordu aynı anda Batum'a yürümüşler ve ayın on yedisinde aralarında bir çatışmanın patlak vermesine ramak kalmıştır. Bununla beraber 16 Mart günü iki hükûmet arasında Moskova'da imzalanmış olan antlaşma, böyle bir çatışmayı önlemiş ve toprak sorunları halledilmiştir. Bunun sonucunda Batum dışında kalan yerler Türkiye'ye verilmiş, iki genç devlet arasında Batılı devletlere karşı ortak bir cephe kurulmuştur.

Ankara hükûmetinin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal bey'in Moskova'ya giderek yürüttüğü görüşmeler sırasında imzalanmış olan bu antlaşmada her iki taraf, birbirlerine karşı zorla kabul ettirilmiş hiçbir barış antlaşmasını ve diğer uluslararası anlaşmaları tanımamayı kabul etmişlerdir. Aynı zamanda Moskova, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ni ve Millî Misak'ta belirtilmiş olan topraklar üzerinde bu hükûmetin egemenliğini de tanımıştır.

Bu antlaşmadan önce bazı resmî anlaşmalar da yapılmıştı. Karayolu açılır açılmaz -anlaşıldığına göre- Bolşevikler derhal Türk milliyetçilerine silâh ve altın yardımında bulunmaya başlamışlardır. Bu yoldan verilmiş olan silâhların ve paranın miktarı iki hükûmet tarafından hiçbir zaman açıklanmamıştır ve dolayısıyla dışardan birisi için bu konuda herhangi bir tahmin yürütme imkânı yoktur.

Diğer taraftan Moskova'nın dostluğu ve desteği, Ankara için büyük bir moral ve diplomatik anlam taşımıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Yunanistan ve onun destekleyicisi İngiltere'ye karşı çıkarken düşmanlarının ardında yalnız İtalyan ve Fransız sempatizanlarının değil, kendi arkalarında da -Boğazlar İngiliz donanmasının elinde bulunduğu sürece- sadık bir dostun bulunacağının farkına varmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

SEKİZİNCİ BÖLÜM

1789 FİKİRLERİ

1919-1922 Türk Devrimi'nin iki yüzü vardır; Türk anavatanının savunulması ve Türk devletinin yeniden kurulması. Yukarıda gelişmelerini anlatmış olduğumuz ulusal varoluş savaşı Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ilk hedefiydi. Fakat iç devrim, Yunanlılara karşı kazanılan zaferin Lozan'da onaylanmasından çok daha önce gelişme yoluna girmişti. Bununla beraber bu devrimin en önemli adamları Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra atılmıştır.

Hepsi devrimci ve çoğu da geleceğin semerelerini almak yerine daha çok geçmişi yıkmak amacını güden 1922 ile 1924 yılları arasındaki hızlı değişmeleri daha iyi anlayabilmek için yalnız antlaşmaları, konvansiyonları, devlet adamlarının niyetlerini aksettiren kanunları ve diğer siyasal belgeleri incelemek yeterli değildir. Hatta olup bitenleri yakından izlemek bile tam doğru bilgi vermekten uzaktır. Çünkü olaylar, her zaman belgelerde belirtilen niyetlere uymamıştır. Onun için bu değişmeleri oluşturmuş olan kişilerin -hayal yolu ile de olsa- zihinlerine girmek gerekmektedir. Türk milliyetçilerinin taşıdıkları zihniyet -1920 yılında- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara denen küçük Anadolu kasabasına yerleşmesi ve 1923

Levent Şahverdi Arşivi

yazında Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması üzerine, Türkiye'nin dünyanın geri kalan kısmı ile yeniden normal ilişkilere başlaması tarihleri arasında kendini çok iyi bir biçimde belli etmiştir.

Bu iki tarih arasında, Ankara yerlileri, birkaç yıl önce geçirdiği bir yangında büsbütün küçülmüş ve fakirleşmiş kasabalarına -dünyanın ta öbür uçlarından- kendilerine benzemeyen ve enerji dolu birtakım insanların akın ettiklerini hayretle seyretmişlerdi. Bunlar, cephelerde olmadıkları zaman Berlin ya da Paris'te askerî ataşe olarak görev yapmış askerler; günlerini İstanbul resmî dairelerinde geçirmiş yöneticiler, Osmanlı başkentinde iş saatlerini Batılı diplomatlarla temaslarla doldurmuş memurlar ve matbaasının makinalarını Müttefiklerin gözleri önünde Boğazın karşı yakasına geçirip, parçalar halinde develere yükleyip Anadolu'nun içine kaçırmış olan bir de gazeteciydi. Ankaralılara pek çekici görünen bu vatandaşların meydana getirdiği topluluk, daha sonra daha uzak yerlerden gelen yabancılarla da takviye edilmişti: Afganistan, Azerbaycan ve Sovyet Cumhuriyetleri Birliği'nden gelen diplomatlar, bağımsız bir Müslüman devletinin bayrağı altında yaşamak için İngiliz işgalindeki Hindistan'dan kalkıp, çölleri ve dağları aşarak Pencap'tan Ankara'ya gelmiş Hint Müslümanları; Mısırlı devrimciler ve hatta Libya çölünün ortasından kalkıp bir hacı gibi Ankara'ya koşmuş Sünusî önderi.

Ve bu yabancılar o güne kadar Ankaralıların hiç görmedikleri bir enerji ile doluydular. Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendine, aynı büyüklükteki bir İngiliz kasabasında mahallî idare tarafından yaptırılmış bir okul denebilecek, bir parlamento binası inşa ettirmiştir. Teşebbüs kabiliyeti olduğu görülen bir eski profesör, Meclisin yanındaki bir arsaya bir lo-

Levent Şahverdi Arşivi

kanta açmıştı. İstanbul'dan makinelerini parça parça deve sırtında getirmiş olan gazeteci, bunları bir ahırda yeniden kurmuş ve Hâkimiyeti Milliye gazetesini çıkarmaya başlamıştı.

Genelkurmaylık, mahallî kışlaya yerleşmişti. Devlet daireleri bürolarını özel evlerde açmışlardı. Bazı özel evlere de yabancı misyonlar misafir edilmişti. Başbakanlık, istasyon binasının üst katındaydı. Hareket önderi olarak kabul edilmiş bulunan Mustafa Kemal de şehrin dışında bütün bir köşkü işgal etmiş ve işlerini çabuk görebilmesi için de emrine bir otomobil verilmişti.

Bu şartlar altında, kişisel rahatlarına bakmadan ve büyük bir enerji içinde çalışan Ankara'nın yeni sakinleri, eski Türkiye'nin temellerini yıkıp yerine yeni Türkiye'nin temellerini kurmaya koyulmuşlardı. Karşılaştıkları en büyük sıkıntı dünyadan 'tecrit' edilmiş olmalarıydı. Çünkü hemen hepsi Batı kültürü içinde yetişmiş ve bu kültürün açtığı fikirler dünyasında manevî ve zihnî enerjilerini geliştirmişlerdi. Tecrit edilmiş olmak, milliyetçilerin yeni zihin gıdaları almalarını önlüyor, bunun sonucunda da kendi içlerine dönmelerine, daha önce Batıdan edinmiş oldukları fikirlere daha çok saplanmalarına yol açıyordu. Politik alanda bu fikirlerin çoğu Fransız Devriminden kalmaydı.

Türkler de diğer komşu Hristiyan doğulular gibi zihinlerini Batı uygarlığına açarlarken, gözlerini Fransa'ya çevirmişler ve Batı ırmağının suyunu Fransız kanallarından içmişlerdi.

Yakındoğunun modern tarihinde çok önemli etkenlerden biri olan bu Fransız etkisi değişik nedenlerden ileri gelmektedir. Bu etkinin başlangıcını, Kanunî Sultan Süleyman ile Fransa Kralı François I arasında Habsburglara karşı 1535 yılında yapılmış olan karşılıklı kapitülasyon anlaşmasında bul-

Levent Şahverdi Arşivi

mak mümkündür. Bundan sonra Fransız etkisi, Doğuda Fransız ticaretinin, diğer Batılı ülkelerinkine nazaran artması sonucu daha çok hissedilir bir durum almıştı. XVIII. yüzyılda Fransa ile Türkiye arasında yapılmış olan siyasal antlaşma da etkinin artmasına yardımcı olmuştur. Fakat en büyük rolü Napolyon'un 1789-1801'de Mısır'ı istilâsı oynamıştır, denebilir. Bu ilişki, doğulu zihinlerde derin izler bırakmıştır. Avrupa'daki Napolyon savaşlarının son safhasında Fransa'nın yenilmesi bu izlerin kaybolmasına yetmemiştir. Çünkü 1814'te Fransa, Almanya'nın 1918'deki durumu gibi -bütün Avrupa'yı askerî egemenliği altında bir süre tuttuktan sonra- sayıların ağırlığı karşısında devrilmiştir.

1792-1814 yılları arasında sanayi devrimini tamamlamış olan İngiltere, Doğu ticaretinin aslan payını Fransa'nın elinden koparıp almıştır. Fakat Süveyş'in ve Fırat'ın batısındaki doğulular için Fransız dili ve edebiyatı ile Fransız siyasal düşüncesi, Batı kültürünün ana çeşmesi olmaya devam etmiştir.

Böylece 1920 ve 1923 yılları arasında Ankara'da sıkışıp kalmış yeni Türk hareketinin önderleri, Batı uygarlığına Fransa'nın gözleriyle bakmışlar ve Batılılaşmış Türkiye'yi Fransa'nın bir benzeri olarak düşünmüşlerdir. Fakat onların kendilerine örnek aldıkları Fransa, 1914-1918 Büyük Savaşından, 'muzaffer' fakat yorgun olarak çıkan 'muhafazakâr' Fransa değildi.

Dünyada egemen durumda bulunan herhangi bir toplumun etkisi, bu toplumun yarattığı maddî, manevî değerlerin şekillenmesi kadar hızla etrafa yayılır. Fakat etki dalgalarının şiddeti, bunların ulaştıkları ortamın tabiatına göre de değişir. Askerî buluşlar, hepsinden de daha hızlı olarak yayılır. 1914-1918 yıllarında Fransız askerlik sanatının bütün buluşları

Levent Şahverdi Arşivi

1920-1923 yıllarında Ankara'daki Türk stratejleri tarafından bilinmekteydi.

Soyut fikirlerin yayılması ise çok daha ağırdır. 1923 yılında Fransa'dan Ankara'ya ulaşan fikir dalgasının kaynağı 1789 yılında Paris'te meydana gelmişti. 1923 Ankara'sında, Fransız Devrimi ruhunun, suyun yüzünü hâlâ dalgalandırmakta olduğu görülmekteydi. O yıl Ankara'yı ziyaret etmiş olan Batılı bir gözlemcinin söylediği gibi orada Fransız Devrimi havasının zihinlerde canlandığı ne kadar doğru ise; Paris'te 1789-1795 yılları arasında hüküm sürmüş havayı bilmeden, 1920'den beri gelişen Türkiye tarihini anlamanın imkânsız olduğu da o kadar doğrudur.

O yüzden Paris'teki devrim ile Ankara'daki devrimden sonra birbirlerini izleyen aşamaları kısaca gözden geçirmek gerekecektir. Siyasal değişmenin sürmekte olduğu ülkelerde, şartlar bir tarihçinin bunları resmedemeyeceği kadar oynaktırlar. Bu durumda tarihçinin yapabileceği en iyi şey, tamamen aydınlanmış ve objektif bir gözlemci olarak ve mümkün olduğu kadar kendini her türlü bağlardan sıyırarak, tarihin benzer geçmiş olaylarının verdiği bilgi ve tecrübelerin projektörünü günün gelişen olayları üzerine tutmaktır. 1908-1909 Genç Türkler Devrimini izleyen tepkiler beklenmedik bir biçimde düş kırıcı olduklarından, o devrin heyecanlı tarihçileri konuyu, uzun yıllar, besledikleri ümitlerin rafına kaldırmışlardır. Bugünün hızla değişen sahnesini inceleyenler de bugün gördükleri üzerinde gelecek için büyük ümitler inşa etmenin tehlikelerinin farkında olmalıdırlar.

Ankara'da yerleşmiş ve sonra yeni Türkiye'nin her tarafına yayılmış devrimci ruhun Erzurum ve Sivas kongrelerinde oluşmaya başladığı söylenebilir. Bu ruhun gelişmesinin ör-

Levent Şahverdi Arşivi

neklerini Millî Misak'ın yazılışını, İstanbul'da toplanan Meclisin, Müttefiklerin şehri işgal etmeleri ve bir kısım üyelerini Malta'ya sürmeleri sonucu, Ankara'ya taşınmasını anlatırken vermiştik. Meclisin Ankara'da çalışmaya başlamasından sonra ülkenin yönetiminde gittikçe etkili bir idarî mekanizma haline gelmesi, Mudanya Mütarekesindeki başarı ve bundan daha hayret verici olan Lozan Konferansı ve Barış Antlaşmasındaki başarı; Ankara Parlamentosunun itibarını ve kendine güvenini artıran etkenler olmuşlardır. Bunun sonucu, bir taşra hareketi olarak başlayan Milliyetçi Hareket, dünyanın gözünde önem kazanmış ve önderleri de bir ulusun mimarları olarak görülmeye başlanmışlardı. Bu önderler arasında iki ya da üçü, ülkenin içinde bulunduğu zıtlaşmalar devrinde birer güç kulesi gibi yükselmişlerdir.

Bunların en başta geleni, bir asker ve askerî kahraman olarak yenik ulusunu zafere ulaştırmış bulunan Mustafa Kemal Paşa'dır. Bir devlet adamı olarak da bu ilerici ve Batılılaşmış Türk, gerek kişiliği, gerek başarıları ile hayranlık ve saygı uyandırmaktadır. Orta yaşın kıyısına gelmiş olan bu önder, bir mantık ve sarsılmaz azim, kendinden çok ülkesi için beslenen tutkular, güçlü bir kişilik ve disiplin adamıdır. Genç bir subay olarak katıldığı örgütlerde konuşma sanatını öğrenmiş, Fransız Devrimi'nin bütün yönlerini incelemiş ve bu, onun için büyük bir hayranlık ve ilham kaynağı olmuştur. İnkâr edilmez bir güçte olan ve Meclis'te hiç aksamayan çekiciliğini, çelik rengi gözlerini, anlamlı yüzünü, geniş omuzlarını, erkek görünüşünü, hâkim ve etkili konuşması tamamlamaktadır. Onun çok yüksek ve hâkim bir iktidara çıkışından daha sonra söz edeceğiz. Şimdi şu kadarını belirtelim; Mustafa Kemal, Türk Devriminin babası ve Yeni Türkiye'nin kurucusudur.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemalist rejimin başındaki en önemli önderlerden biri de Rauf Bey olmuştur. Onun, Milliyetçi Hareketin ilk bölümlerindeki çabalarından söz etmiştik. Rauf Bey eski bir deniz subayı idi. Son çeyrek yüzyılın bütün savaşlarında kendini göstermiş, Büyük Savaş'ın sonlarına doğru İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığı yaparken Amiral Calthorpe ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya gönderilmiş ve böylece 30 Ekim 1918'de Türkiye ile Müttefikler arasındaki savaş hali onun eliyle sona ermişti. Bundan sonraki aylarda Milliyetçi Hareketi başlatmak için Mustafa Kemal'in en yakın ve etkin destekleyicisi olmuştur. Nitekim, Mustafa Kemal Samsun'da ve Doğu'da ne yapmışsa; Rauf Bey de, İzmir'de ve Batı'da onu başarmıştır. Her ikisinin başarıları, milliyetçilik meşalesini tutuşturmakta önemli bir rol oynamıştır.

Daha sonra, Rauf Bey, 1920 güzünde yapılan seçimden sonra toplanan Osmanlı Meclisi'ne katılmak için İstanbul'a geçmiş ve General Milne'in baskınında yakalanıp Malta'ya sürülmüştü. Malta'dan döndükten sonra Ankara Meclisi'nin ikinci başkanlığına seçilmiş ve 1922 Temmuzunda da Başbakan olmuştur. Lozan Konferansı'nda, İsmet Paşa'nın bulunmadığı zamanlarda Başbakanlıkla beraber Dışişleri Bakanlığı görevini de yapmıştır. Rauf Bey, Türklerin çoğunun aksine, Yakındoğuda geçer dil olan Fransızcayı konuşamamaktadır. Fakat çok iyi İngilizce bilmektedir ve İngiltere ile onu Doğu'da hâkim kılmış niteliklerine duyduğu hayranlığı gizlememektedir. Ankara hükûmetinin şovenliği çok ileri gittiği zamanda Rauf Bey partisinden ayrılmış ve daha liberal olan Terakkiperver Parti'ye katılmış ve güçlü bir muhalefet kurmuştur. Bu şekilde hareket etmekle, Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki eski arkadaşlarının şüphesini ve düşmanlığını çekmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

1924 yılında, muhalefet partisinin gelişmekte olduğu bir sırada, Fethi Bey, Başbakanlığa getirilmiştir. Bu devlet adamı da eski bir askerdir. İki yıl Paris'te askerî ateşelik, sonra İttihat ve Terakki'nin sekreterliğini yapmıştı. Öte yandan, Sofya'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal de orada askerî ateşe idi. Aralarında büyük bir dostluk kurulmuş ve pek çok olayı birlikte yaşamışlardır. Fethi Bey daha sonra, 1918'de İzzet Paşa kabinesinde İçişleri Bakanlığı yapmıştır. 1921'de İstanbul'da İngilizlerce tutuklanan tanınmış kişiler arasında Fethi Bey de vardır. Malta'da kaldığı süre içinde İngilizce öğrenmiştir. Ve şimdi bu dili iyi konuşmaktadır.

Fethi Bey, Malta'dan döndükten sonra Mustafa Kemal'e katılmış ve 'etkin' milliyetçilerden biri olmuştur. 1922 yılında, İçişleri Bakanı olarak, barış şartlarını görüşmek için Londra'ya gitmiş; fakat hiçbir İngiliz bakanı tarafından kabul edilmediğinden birkaç hafta bekledikten sonra Ankara'ya dönmüş ve hükûmetine kesin saldırıya geçmesini tavsiye etmişti. Bu saldırı sonunda Türk ordusu İzmir'e girip Yunanlıları denize dökmüştür. Fethi Bey 1924'te Başbakan seçilmiş, fakat 1925'teki Kürt ayaklanması sırasında izlediği politika yumuşak görüldüğünden bu görevden alınmış ve Paris'e elçi olarak gönderilmiştir.

Bugün Türkiye'de, Mustafa Kemal'den sonra en kuvvetli adam -1921'de Rauf Bey'in 1925'te de Fethi Bey'in yerini Başbakan olarak almış bulunan- İsmet Paşa'dır. O İsmet Paşa da şefi gibi yetenekli ve tanınmış bir askerdir ve başarıları arasında Sakarya Savaşı da bulunmaktadır. Mudanya Mütarekesi, İsmet Paşa'yı zeki bir diplomat ve İngiliz temsilcisi General Harrington'un müthiş bir hasmı olarak ortaya çıkarmıştır. Lozan Konferansı'nda Lord Curzon'a karşı direnmesiyle ünü bir kat daha artmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Paşa, kısa boylu, ince yüzlü, gözleri, bir anda her şeyi görmek ve kulaklarının ağır işitmesinin yarattığı boşluğu gidermek istercesine durmadan yuvalarında dönen bir kişidir. Küçük bir asker bıyığı, kartal burnu, ince elleri soyunda Çerkezlik olduğunu göstermektedir. Diplomaside yalnız zekâ değil, mantık gösterisi de yapmaktadır. Alman askerî terbiyesi alması, Fransız askerî metodlarını incelemesi, ona hareketlerinde askerî bir hava vermektedir. Disiplinlidir ve soğukkanlı olarak tanınmıştır. Fakat bazan sabırsızlandığı ve parladığı da olur. Çok defa yumuşak bir politikacı havasındadır. Karşısındakilere, kişiliğinde hareketsiz gibi görünen gücü kullanarak etki yapmaktadır.

Mustafa Kemal ve özellikle İsmet Paşa, Devrimci ve Cumhuriyetçi Ankara'nın en önemli iki kişisidir. Millet Meclisi, bu ikisinin elinde bir kil hamuru gibidir. Bu hamura, bazan yumuşak baskılarla bazan güçlerini bir araya getirip ezmek suretiyle biçim vermektedirler. Ortak iktidarları ile (çünkü biri sürekli olarak Cumhurbaşkanı, öbürü de Başbakandır) Türkiye'nin yeniden kurulması başlamıştır ve idarî olduğu gibi, sosyal ve ekonomik reformların ülkeye getirilmesi hızla ve aksamadan devam etmektedir.

23 Nisan 1920'de Ankara'da hazırlanmış olan Teşkilâtı Esasiye Kanunu, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânına kadar Anayasa olarak işe yaramış, fakat ondan sonra yetersiz hale geldiğinden 30 Nisan 1924'te yeni bir Cumhuriyet Anayasası kabul edilmiştir. Böylece büyük Millet Meclisi, hükûmet ve devlet kuruluşlarının başları Anadolu'nun ortasındaki küçük Ankara kasabasında toplanarak, hayret verici bir işbirliği heyecanı içinde ülkeyi kurtarma, kalkındırma ve devrime yakın şiddetli bir evrimle yenileştirme işine koyulmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra, artık, Türkiye Cumhuriyetinin büyümesinin aşamalarını inceleyebiliriz. İlk aşamalar, bir sürü kurumun şaşırtıcı bir şekilde ortadan kaldırılması ile geçmiştir. Kapitülasyonlar, kavim sistemi, saltanat, hilafet, medreseler, evlenme ve kadınla ilgili gelenekler ve giyim bunlar arasındadır.

Devrimci önderlerin gözünde, bu yapılanlar, harekete geçmek için yolların temizlenmesiydi. Yeni Cumhuriyet; temizlenmiş, geçmişin engellerinden arınmış bir yolda ileri atılacaktı.

Modern devlet, ilerlemesini geciktirecek her türlü modası geçmiş âdetlerden kurtarılmalıydı. Diğer taraftan da, dünyanın gözünde bu aşırı derecede bir eski düşmanlığıydı. Türkiye dışında, pek çok tarafsız gözlemci, bu sosyal değişiklikteki hızın, devrimci hareketin karşısına çıkacak tehlikeli tepkilere yol açıp açmıyacağını sormaya başlamışlardır. Bu sorunun cevabını, belki, Türkiye'de yer alan olayların izlediği yolu daha yakından inceleyerek bulabiliriz.

Levent Şahverdi Arşivi

DOKUZUNCU BÖLÜM

KAPİTÜLASYONLAR VE KAVİM SİSTEMİNİN KALDIRILMASI

Yeni Türkiye, yeniden doğuşunun devrimsel aşamasından zaferle çıktıktan ve savaşın getirdiği kargaşalıktan kendini kurtardıktan sonra daha büyük ve daha karışık bir iş olan, 'dağınık evini düzene sokmak' ve bunu güvenlik ve konfor içinde yaşanabilir bir duruma getirmek işi ile karşı karşıya kalmıştı. Savaşın bulutları dağılmış ve artık Anadolu Savaşı'nın kahramanları Ankara'da toplanmışlardı. Haftalar ve aylar süren görüşmeler, kanunlar, yapıcı çalışmalar sonunda, aşılmak istenen yol üstünde, ilerlemekte olan Türk devletinin geleceğini ve özgürlüğünü tehlikeye sokacak taşlar bulunduğu görülmüştü. Bu taşların kaldırılması gerekti. Bunun üzerine Ankara Meclisi, savaş içinde göstermiş olduğu azim ve heyecanla yolu temizleme işine koyulmuştur.

İçerdeki ilerlemeye en büyük zarar kapitülasyonlardan, Türk olmayan azınlıklara tanınan imtiyazlardan, kavim sisteminden, aşınmış dinsel üstyapıdan ve İstanbul'da sultanın etrafında toplanmış olan saltanat taraftarlarından geliyordu. Bu unsurların her biri, son yıllarda itibarlarını yitirmişlerdi ve heyecan dolu Milliyetçiler bunlara şüpheyle bakıyor, onları ulu-

Levent Şahverdi Arşivi

sa karşı bir huzursuzluk ve zarar kaynağı olarak görüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sinesinde gelişip büyümüş olan bu kurumlara karşı Büyük Millet Meclisi saldırıya geçmiş ve bunları; dalları, budakları ve kökleriyle koparıp temizlemiştir.

Türkler için, ulusal bağımsızlıklarına en zararlı olan, eski kapitülasyonlar sistemiydi. Bunlar, eskiden Osmanlı hükûmetlerince Türkiye'de oturan yabancılara, Türk geleneklerine uygun olarak tanınmış kolaylıklardı. Modern anlamda ise, bu kolaylıklar Türkiye'deki yabancı kişilere, kurumlara ve azınlıklara verilmiş imtiyazlar olmuştu. Bu imtiyazları kısaca incelerken, hukukî, ekoonomik ve ticarî olarak gruplayabiliriz.

Kapitülasyonların sağladığı hukukî imtiyazlar; Türkiye'deki yabancılara, kendi ülkelerinin kanunlarına, kendi mahkemelerine ve kendi yargıçlarına bağlı kalmak hakkını veriyordu. 1535 yılından itibaren Osmanlı topraklarında bulunan yabancı konsolosluklar, Türkiye'deki vatandaşları arasındaki hukukî sorunları çözümlemek yetkisine sahiptiler. Bu durumda, Osmanlı mahkemelerine gitmeye hiç lüzum kalmıyordu. Değişik uluslardan kişiler arasındaki davalar ise, sanık durumunda olan taraf ülkesinin konsolosluğunda görülüyordu. Yabancılar ile Osmanlı tebaası arasındaki dava da, Osmanlı mahkemelerine götürülebiliyor, fakat böyle davalara bakan Osmanlı mahkemeleri de karma oluyordu. Üç Osmanlı kadısının yanında iki yabancı temsilci de yer alıyor ve bunlar da çok defa bağlı oldukları konsolosluklar tarafından yalnız bırakılmıyorlardı.

Davalarda bulunan konsolosluk memurları bu şekilde kurulmuş olan mahkemenin kararını kabul ya da reddetmek yetkisine de sahip bulunuyorlardı. Böylece, Türkiye'de yaşayan yabancılar hukukî konularda, kendi ülkelerinin kanunlarına az

Levent Şahverdi Arşivi

çok uygun bir şekilde yargılanmak imkânını kazanıyorlardı. Bu sistem, Osmanlı İmparatorluğu için bütünüyle yararsız da değildi. Bu şekilde, daha ileri bir hukuk anlayışı, Fransız karakterinde olmak üzere, şer'î uygulamaya sızıyordu (1).

Kapitülasyonların sağladığı ticarî imtiyazlar Türk makamları için daha sinirlendiriciydi. Ticarî şirketler, Türk kontrolundan uzak ve bağımsızdılar; istedikleri zaman en keyfî biçimde hareket edebiliyorlardı.

"Türkiyede, yabancı bir bankayı ya da ticarî şirketi, faaliyetlerinde ya da ülkenin herhangi bir yerinde bir şube açmak istedikleri zaman, kanunî formalitelere uymak zorunda bırakacak hiçbir kanun yoktur. Bu durumda herhangi bir banka ya da özel firma Türkiye'nin istediği yerinde bir şube açabilir ve işlerini tam bir özgürlük içinde yürütebilir. Bu durumun en canlı örneği İstanbul ve Türkiye'nin başka yerlerindeki, Credit Lyonnais, Atina Bankası, Banco di Roma vb. gibi yabancı bankaların varoluşudur. Bunlar, şubelerini açmak ve işlerini yürütmek için Türk hükûmetinden izin almak gereğini duymamışlardır. Başka bir örnek olarak, merkezi New York'ta bulunan Standard Oil Company (Bugünkü Mobil şirketi) yıllarca önce Türkiye'ye aynı şekilde yerleşmiştir. Yabancı şirketler milliyetlerini muhafaza edebilmekte ve işlerini kendi iç kuruluşlarına, hisse sahiplerinin hak ve yükümlülüklerine ve bağlı oldukları ülkenin kanunlarına göre yürütmektedirler (2).

(1) "Tarafsız olarak, Kapitülasyonlar taraflıları ile karşı çıkanları teraziye vurduğumuz zaman; kabul etmeliyiz ki, Türkiye kendisine kabul ettirilen malî kısıtlamalar karşısında başkaldırmakta haklıdır ve bu durum derhal giderilmelidir. Fakat aynı zamanda, Türkiye'ye uygarlığın girmesi bakımından da mutlu sonuçlar vermişlerdir. Nasıl Roma kanunları, temas ettiği kilise kanunlarını etkilemişse, İslâm kanunları da Kapitülasyonlar aracılığıyla Avrupa kanunları, özellikle Fransız hukuku ile temas etmiş ve kısmen lâikleşmiştir." (Ravındall)

(2) Birleşik Amerika Ticaret Bakanlığı'nın raporu; 22 Mayıs 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan başka yabancı devletler, Osmanlı topraklarının birçok yerinde postahaneler açmışlardı. Sözde haberleşmenin güvenliğini sağlamak için açılmış olan bu postahanelerin aslında kaçakçılık ve propaganda için kullanıldığına Türkler inanmışlardı.

Böylece görülebileceği gibi, Türkiye'de faaliyette olan yabancı iş ve ticaret çıkarları Türk ticarî faaliyetlerinden ve kanunlarından o kadar bağımsızdılar ki; bunlar rahatça, her ne biçimde olursa olsun, bir Türk müdahalesine karşı kendilerini koruyabiliyorlardı. Fakat şurasını da hatırlatmak gerekir; bu imtiyazlar ilk başta Osmanlı hükûmeti tarafından zor üzerine verilmiş değillerdi. Değişik sultanlar zamanında -gerek başka ülkelerden sağlanan diplomatik kolaylıkla, gerek yabancı yardımı ile Türkiye'nin ticarî gelişmesi karşılığında- isteyerek verilmişlerdir.

Tabii bu sistem sonra yabancılarca aşırı biçimde sömürülmüş, Türk ulusu için her geçen gün biraz daha dayanılmaz hale gelmiştir. Bu imtiyazlar, Türk hükûmetinin üzerlerinde hiçbir kanuni kontrolu bulunmayan ajanlar aracılığı ile yürütülen kontrolsuz bir yabancı sömürme aracı olmuşlardır. Yabancı konsoloslar, Türk resmî makamlarının yetkilerini aşırı derecede kullanır durumdaydılar. Türkiye'de oturan yabancılar, kendilerine tanınmış olan hakları 'istismar' etmeye, ülkenin kanun ve nizamlarını hiçe saymaya alışmışlar ve birçok durumlarda bu hakları başka karışık işler için kullanmaya koyulmuşlardı.

Kapitülasyonların yabancılara tanıdığı diğer ekonomik imtiyazlar arasında en çok eleştiriye uğrayanı da, yabancıların vergi ve resimlerden muaf olmalarıydı. Bazı ithalât ve ihracat resimleri dışında, yabancılar, Osmanlı devletinin kendi

Levent Şahverdi Arşivi

tebaasından aldığı vergilerin hiçbirini ödemiyorlardı. Üstelik ödedikleri İthalât ve ihracat resimleri de Kapitülasyon Antlaşmaları ile sınırlandırılmıştı.

Yabancılardan ikamet vergisi de alınamıyordu. Böylece bunlar hiçbir vergi ödemeden Türkiye'de yaşıyorlar; ayrıca, bazı durumlarda -önemsiz de olsa- tek kuruş vermeden hükûmet ve belediye hizmetlerinden de faydalanıyorlardı. Türkiye'ye ithal edilen yabancı mallardan satış vergisi de alınamıyordu. Böylece yabancılar, Türk sanayiine karşı kolayca damping yapabiliyorlardı. Yabancıların vergilerden 'muaf' olmaları ve Osmanlı hükûmetinin gümrük resimlerinde yapmak istediği artırmaların yabancı hükûmetler tarafından veto edilmesi sonunda Osmanlı hazinesi iflâsa sürüklenmiş; Bâbıâli, yabancı diplomatların ve Avrupalı bankerlerin merhametine sığınmak zorunda kalmış, Türk sanayii ve ekonomisi ezici bir darbe yemişti.

Bütünü ile, kapitülasyonlar sistemi, istismarlar, dokunulmazlıklar, imtiyazlar, Türk ekonomisine ve sanayiine verdiği zararlar; Batılı anlamda bir ulus olma düzeyine ulaşmış bir devlet içinde bir anormallik olarak sırıtması yüzünden Türklerin o kadar nefretini kazanmıştı ki, artık kaldırılması bir an meselesi haline gelmişti. Batı da bu gerçeği kabul etmişti ve Büyük Savaş'tan önce Batılı devletler, kapitülasyonların kaldırılmasına razı olma sorununu gözden geçirme işine yanaşmaya başlamışlardı.

Savaşın başlamasından sonra Osmanlı hükûmetinin aldığı ilk tedbirlerden biri, 1914 Eylülünde kapitülasyonları kaldırdığını bildirmesi olmuştur. Bu, savaş yıllarında, başka ülkelerde düşman ülkelerin tebaası ve malları için uygulanan tedbirlerden değişik değildi. Fakat arada bir fark vardı; o da Tür-

Levent Şahverdi Arşivi

kiye'nin daha savaşa katılmadan kapitülasyonları kaldırmasıydı. Bu da uzun süreden beri uygulanmakta olan haklar antlaşmalarının tek taraflı olarak ihlâli sayılabilirdi. Nitekim, Müttefikler, kapitülasyonların kaldırılmasını hiçbir zaman Türk hükûmetinin 'meşru bir tasarrufu' olarak kabul etmemişlerdir.

Daha sonra, savaşın bitiminde Müttefikler eski haklarını geri almışlardır. Milliyetçiler, bu harekette Türkiye'nin bağımsızlığını ve kalkınmasını kısıtlayacak açık bir teşebbüs sezmişler ve 1920'de hazırladıkları Milli Misak'a bu konu ile ilgili bir madde koymuşlardır. (Bk. Millî Misak, Madde 6)

Bu madde, Milliyetçilerin 20 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan ve Müttefiklerin kapitülasyon imtiyazlarını Türklere yeniden zorla kabul ettirmeyi öngören Sevr Antlaşması'na direnişlerini artıran etkenlerden biri olmuştur. Bu noktada, Mustafa Kemal Paşa ve kendisini destekleyenler bir adım bile gerilemeyeceklerdi. Nitekim, özgür bir ulusun hakları ve bağımsızlığı ile taban tabana zıt olan sistemin bütünüyle ve bir daha geri gelmemek üzere kaldırılmasına kadar azimle direnmişlerdir.

1922'de, Lozan'da ilk barış konferansı toplandığı zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin emirleri ve temennilerine göre hareket eden Türk delegasyonu, barış görüşmelerinin en hayatî konularından biri olarak kapitülasyonların kaldırılması sorununu öne sürmüştür. Bir ulusun temel haklarından olan ekonomik bağımsızlık konusunda teslim olmaktansa savaş halini sürdürmek ve hatta gerekirse savaşmak azminde olan İsmet Paşa ve danışmanları boyun eğmeyi reddetmişlerdir. Onların bu inatçı tutumu bir ara konferansın devamını imkânsız hale sokmuştur.

İngiltere adına konferansta bulunan Lord Curzon ve öbür Müttefik devletlerin temsilcileri ise, kapitülasyonların geçici

Levent Şahverdi Arşivi

olarak Sevr Antlaşması'ndaki şekli ile kalmasında dayatmışlardır. 1923 başlarında, bu konu yüzünden tam bir çıkmaza girilmiş ve görüşmelerin boşuna uzayıp gittiğini düşünen Lord Curzon, birden konferansı terkedip Londra'ya dönmüştü. İsmet Paşa da kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettiremediği için düş kırıklığına uğramış olarak Ankara'ya dönmüştü. Fakat gösterdiği azim, Mustafa Kemal'in ve Meclisteki diğer arkadaşlarının kendisini desteklemeleri üzerine daha da güçlenmiş ve ikinci Lozan Konferansı'na kendinden emin olarak gelmiştir. Millî Misak bakımından pek önemi olmayan bazı konularda tavizler veren İsmet Paşa, kapitülasyonlar konusunda dayatmaya devam etmiştir.

Bunun sonucunda, Lord Curzon'un yerine Lozan'da İngiltere'yi temsil etmeye başlamış olan Horace Rumbold'a, İngiltere hükûmeti, Türklerin görüşünü kabul etmesi yolunda emir vermiş ve böylece kapitülasyon sisteminin kaldırılması mümkün olmuştur. Anlaşma yolunda başlıca engel olan bu konu Türklerin istediği biçimde bir çözüme bağlandıktan sonra, barış görüşmeleri daha kolaylıkla sonuca doğru ilerlemiştir.

Böylece en zor konu Türkiye'yi tatmin edecek şekilde halledilmiştir. Tabii, böyle bir sonuç Müttefikler için tam tersine olmuştur. Ünlü kapitülasyonlar sistemi artık ölmüştü. (Daha önce Japonya'da ölmüştü!) Türklerin, bu sistemin kaldırılmasında ısrar etmeleri yalnız tabii değil, haklarıydı da. O güne kadar bu sistem yabancıları ülkenin ekonomik hayatında söz sahibi yapmıştı. Tabii nasıl Türk Devrimi, savaşın sonunda birdenbire ortaya çıkmışsa, buna uygun olarak yapılan ani ekonomik değişiklik de, kapitülasyonların himayesi altında bol kazanç sağlayan yabancı çıkarları sarsmış ve bunlara bağlı olan kişilere acı günler yaşatmıştır. Bazı işe yarar yaban-

Levent Şahverdi Arşivi

cı unsurların işlerinden ellerini çekmeleri de bir süre için ülkenin ekonomisini geriletmiştir.

Daha önceki Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan geniş gayri müslim topluluklardan biraz söz etmiştik. Bunlardan, Batı Anadolu'da yaşayan İyonya Rumları, Türklerin sahneye çıkmalarından iki bin yıl önce de bu topraklarda bulunuyorlardı. Bazıları Bizans'ın kalıntısı Hıristiyanlardı ve ülkeye giren Türkler arasında tam olarak erimemişlerdi. Bazıları da Türk hayatına karışmışlar, iş sahibi olmuşlar ve Osmanlı tebaalığını kabul etmişler ve ikinci bölümde belirttiğimiz gibi bir kavim sistemi içinde örgütlenmişlerdi. Büyük Millet Meclisi daha sonra dikkatini bu imtiyazlı topluluklara çevirmiştir.

Yerli gayri müslim toplulukların Osmanlı İmparatorluğu içindeki statülerinin geçmişini 1453 yılına, Türklerin İstanbul'u ele geçirdikleri güne kadar izlemek mümkündür. İstanbul fatihi Sultan Mehmet II., o zaman gayri müslim toplulukları kendi egemenliği altında dinlerine göre ayrı ayrı özerk topluluklar halinde örgütlemişti. Her topluluk, bir din adamının önderliği ve otoritesi altına konmuştu. Bâbıâli'ye bağlı olan bu "kavim başı" dinsel konularda olduğu kadar hukukî konularda da yetkiliydi. Dinsel görevlerinin yanı sıra birtakım yönetim yetkileri de bulunuyordu. Bu şekilde gruplanmış olan gayri müslimlere sultan tarafından bazı haklar ve imtiyazlar tanınmıştı. Her grup, hükûmetle işlerini 'kavim başının' aracılığı ile yürütüyordu. Tıpkı, yabancı ülkelerin, elçileri aracılığı ile temas etmeleri gibi.

Her topluluk ya da kavim, Türk tebaası olmakla beraber birçok Türk kanununun kapsamı dışındaydı. Dinsel görevlerini istediği gibi yerine getirebilirdi. Çocuklarını istediği gibi

Levent Şahverdi Arşivi

okutabilirdi. Toplum işlerinin yürütülmesinde özerkti. Bu sistem, aslında, Bâbıâli'nin işini kolaylaştırmak, Osmanlı topraklarında yaşayan Türk olmayan yabancı unsurların yönetimlerinin ağırlığından kurtulmak için düşünülmüştü. Ayrıca hem din, hem de devlet işlerini düzene koyan Kuran'ın bu topluluklara tam bir şekilde uygulanmasının imkânsızlığından bu tür bir sistemin kurulması gerekli olmuştu.

Türkler açısından, böyle bir sistemin zararları çok büyük olmuştur. Yalnız, Türkleştirmenin ideallerine ve gayelerine aykırı düşmekle kalmıyor, aynı zamanda ayrı bir toplum hayatının devamını sağlıyor ve bu topluluklarda milliyetçilik hisleri uyandırarak bağımsızlık hevesleri yaratıyordu.

Bu durum sonunda azınlıklar, Türk hükûmeti aleyhinde dış siyasal ilişkiler kurmuşlardı. Bu gizli faaliyetleri yüzünden Osmanlı hükûmeti için yalnız bir huzursuzluk ve endişe nedeni olmakla kalmamışlar, kendi aralarında da çatışmaya başlamışlardı. Bu çatışmalara, yalnız Osmanlı hükûmetinden ortak bir yarar koparmak istedikleri zaman ara vermişler ve güçlerini birleştirmişlerdi. Bu kural olarak, bu rakip kavimler arasında sürekli bir kıskançlık ve düşmanlık süregelmiş ve bu durum da Türkiye için dinmeyen bir huzursuzluk kaynağı olmuştur.

Çeşitli Hıristiyan mezhepleri arasında din ve kan davaları da eksik değildi. Sözgelişi Makedonya'da Rumlarla Bulgarlar gırtlak gırtlağa giriyorlar; Kudüs'te kutsal yerler yüzünden Hıristiyanlar birbirleriyle boğuşuyorlardı. Bu kavgalar, yalnız Batı dünyasında şaşkınlık yaratmıyor, Hıristiyan milletleri, Türkiye'nin ve bütün İslam dünyasının gözünde de küçük düşürüyordu.

Bu milletlerin önderleri, bu karışıklar ve kavgalardan so-

Levent Şahverdi Arşivi

rumsuz değillerdi. Çünkü partiler, piskoposlar ve diğer din ileri gelenleri, yalnız topluluklarının meşrû haklarını ve çıkarlarını korumakla yetinmiyorlar; diğer Hıristiyan topluluklar ve Osmanlı hükûmeti aleyhinde siyasal komplolara girişiyor ve böylece kendilerine verilmiş olan imtiyazları ve iktidarı istismar da ediyorlardı.

Bu nedenlerden ötürü kavim sistemi de, kapitülasyonlar gibi Türklerin gözünde istenmeyen bir durum olmuştu. Özellikle Anadolu'da iki şey; birlik ve barış isteyen Milliyetçi reformcular için bu durum ortadan kalkmalıydı. Modern devlet ilkeleri ile uyuşmayan bu anormal sistemin kaldırılması isteği, Genç Türkler hareketinden daha önce dile getirilmişti.

Kavim sistemine karşı duyulan bu genel düşmanlık hissi, Milliyetçi Kemalist harekete miras kalmıştır. Anadolu'nun birliği, azınlıklara verilmiş olan özel imtiyazların kaldırılmasını ya da daha aşırı bir görüşe göre, bu azınlıkların Türkiye topraklarından çıkarılmasını gerektiriyordu. Anadolu'da istenen barış da, sürekli kargaşalık çıkarmış; din kavgalarına yol açmış, bozguncu faaliyetlerde bulunmuş unsurların ortadan kaldırılmasını gerektiriyordu. Millî Misak'ın altıncı maddesi, ekonomik ve hukukî imtiyazlarla olduğu kadar dinsel imtiyazlarla da ilgiliydi ve ülkede özel muamele gören topluluklara son verilmesi isteğini açıklıyordu.

Bu isteğin sonucu olarak Milliyetçiler, Lozan Konferansı'nda millet sisteminin kaldırılmasını da ısrarla istemişlerdir. Ermeni topluluğu gerçekte daralmış olan Türkiye toprakları dışında kalmıştı. İstanbul'da bir miktar Ermeni bulunuyordu ve bunlar Lozan Konferansı'nda sözkonusu edilmemişlerdir.

Eski Arap vilâyetlerinde bulunan azınlıklar da bir Türk sorunu olmaktan çıkmışlardı. Türkiye'de önemli azınlık un-

Levent Şahverdi Arşivi

suru olarak Rumlar kalmıştı ve görüşmeler de en çok bunlar üzerinde toplanmıştı. Batı Anadolu'daki Rumlar, Yunan felâketi üzerine ya Anadolu'dan çıkarılmışlar ya da Yunanistan'a kaçmışlardı. Yalnız Doğu Trakya ve İstanbul'da önemli sayıda Rum kalmıştı ve bu da Türk Milliyetçilerinin karşısına dikilmiş bir problemdi.

İlk Lozan Konferansı'nda, bu konu ile ilgili olarak 30 Ocak 1923'te bir Türk-Yunan anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmada Müslüman ve Ortodoks halkların mübadelesi kararlaştırılmıştır. Yalnız Batı Trakya'daki Müslüman Türkler ile İstanbul'daki Ortodoks Rumlar bu anlaşmanın kapsamı dışında bırakılmışlardır.

Türkiye, Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin bazı şartlar altında İstanbul'da kalmasına da razı olmuştur. Bu şartlara göre; siyasal faaliyetleri yüzünden istenmeyen adam durumuna gelen Patrik Melletios IV. azledilecek ve yerine, Türk hükûmeti tarafından kabul edilebilecek başka bir din adamı getirilecekti. Patrikhane yalnız dinsel konularla meşgul olacak, hiçbir siyasal faaliyette bulunamayacaktı.

Azınlıkların mübadelesi yeni bir çığır açan bir karar olmuştur. Avrupa ve Amerika'daki kamuoyu bu kararı değişik hislerle karşılamış olmakla beraber, Konferansın diğer tarafları buna rıza göstermişlerdir. Çünkü böyle bir kararla, Türk toplumu içinde eritilemeyen Hıristiyan azınlıklar sorunu son bulacak ve gayri müslim unsurlar artık, Türk meselesinde bir huzursuzluk etkeni olmayacaklardı. Birbirleriyle iyice kenetlenmiş ve karışmış olan din ve milliyet, Osmanlı devletinde daima bir sürtüşme ve tahrik unsuru olmuşlardı; artık bu sürtüşme de ortadan kalkacaktı. Baskılar, kıyım ve misilleme son yarım yüzyıl tarihinin sayfalarını kana bulamıştı. Artık, hiç de-

Levent Şahverdi Arşivi

ğilse, Türkiye sınırları içinde böyle olaylar olmayacak; iç barış kurulacaktı. Türklerin ve Hıristiyanların bugünkü hava içinde kinlerini gömemeyeceklerini ve bir arada yaşayamayacaklarını anlayan Türkiye ve Yunanistan, o güne kadar Yakın-Doğu sorununda hiç el atılmamış en radikal hal çaresinin uygulanmasını istemişlerdir. Bu, şiddet ve öldürme yolu ile Türkiye'deki Hıristiyanların, Yunanistan'daki Müslümanların ortadan kaldırılması değil, karşılıklı anlaşma ile içlerinde bulunan dikenlerin temizlenmesi idi. Bu karşılıklı anlaşma ile Türkiye'deki Rumlar Yunanistan'a, Yunanistan'daki Türkler de Türkiye'ye göç edeceklerdi. Böylece her iki ülkenin ırk ve din tekdüzeliği de sağlanmış olacaktı.

Yüzbinlerce insanı evlerinden sökmek ve bunları yabancı bir çevreye yerleştirmek protesto çığlıkları ile karşılaşmadan mümkün olmamıştır. Özellikle Türkiye, Hıristiyan tebaayı sınır dışı ederek insanlık dışı bir davranışta bulunmakla suçlanmıştır. Fakat aslında, azınlıkları mübadele etmek, Venizelos'un bir buluşudur ve 1913 yılından beri bu buluşunu birkaç defa ortaya koymuştur. Zaten savaş yüzünden yerlerinden olmuş Hıristiyan azınlıklar, bu anlaşma ile daha iyi bir duruma geçmişlerdir. Çünkü, anlaşma gereğince bunlara geride bıraktıkları mallar için her iki tarafça tazminat verilmiştir.

Gerçekte, millet sisteminin kaldırılmasından önce bu iş, gerek zorla, gerek isteyerek yapılan göçler ve karşılıklı mübadelelerle hal yoluna girmişti. Bu mübadelenin ekonomik etkileri, özellikle Yunanistan'dan Türkiye'ye geçen 'muhacir"lerin durumları daha ilerde anlatılacaktır.

Rumların, Doğu Trakya ve Anodolu'dan göç etmelerinin siyasal etkileri ise elle tutulabilir. Türkiye, bir devlet olarak uzun varoluşunda ilk defa, bir tek dili, bir tek milliyeti ve bir

Levent Şahverdi Arşivi

tek millî ideali olan yoğun bir bütünlük görünümü göstermiştir. Macaristan gibi parçalanmış, küçük bir toprak parçası içine sıkıştırılmış olmakla beraber, Türkler tek bir ırk olarak; tek bir dil konuşan, bir tek dine inanan bir ulus olduklarını görmüşler ve ölüm-kalım savaşının ateşi içinde ulusal birlik kalıbına dökülmüşlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ONUNCU BÖLÜM

SALTANATIN KALDIRILMASI (1 Kasım 1922) VE CUMHURİYETİN İLÂNI (29 Ekim 1923)

Mustafa Kemal Paşa Hükûmeti'nin eski Osmanlı kurumlarını yıkma işine koyulduğu devre içinde beklenmedik ve hayret uyandıran hareketi, sultanı tahtından indirmesi ve İslâm tarihinin en ünlü saltanatını kaldırmasıdır. Bu hareket çok anî olmakla ve yabancı ülkelerde hiç beklenmemekle beraber, tarihsel olayların gelişiminde tabii bir adım olarak görülmektedir. Bu yüzden, hareket, bir oldu bitti olarak hayret verecek biçimde pek az protesto ve tepkiye yol açmıştır.

Anadolu'da Milliyetçilerin Yunanlılara karşı kazandıkları zaferden ve Çanakkale'de Müttefiklere kafa tutmalarından sonra, Ankara'daki milliyetçi hükûmetin kendine güveni sınır tanımaz bir duruma gelmişti. Elinde bulunan iktidarın farkında olarak ve çok ağır şartlara rağmen kazandığı zaferi, başındaki kahramanın verdiği heyecanı taşıyarak yeni hükûmet kendini her şeye 'muktedir' hissediyordu ve bunu bir çok vesileyle göstermişti. Fakat hiçbiri, İstanbul'daki kukla sultana karşı girişilmiş hareket kadar üstünlük ve gurur ruhu yansıtmamıştır.

Bâbıâli, aylar önce Türkiye'deki son bağımsız otorite ni-

Levent Şahverdi Arşivi

teliğinin izlerini de yitirmişti. Hâlâ Tanrı'nın verdiği bir hakla hüküm sürdüğüne inanılan sultana karşı beslenen saygıyı ve bundan doğan itibarı kötüye kullanmıştı. Bütün zayıflığını ortaya koymuş, Müttefik makamların elinde bir araçtan başka birşey olmayan sultan tarafından yönetilmeye kendini bırakmıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türk devleti için yapıcı ve ulusal hiçbir faaliyette bulunmamıştı. İngiliz askerlerinin İstanbul'daki meşrû parlamentoya yaptıkları baskına da seyirci kalmış, en küçük bir protestoda bulunmamıştı. Onun için yalnız İngiliz üyesinin değil, bütün Müttefik Yüksek Konseyi'nin "parasını yanlış ata oynamış olduğu"na hiç şaşmamalıdır. Lord Salisbury'nin ünlü itirafında belirttiği gibi; Müttefikler körü körüne Ankara Hükûmeti'ni tanımayı reddetmemeli ve İstanbul'da artık hiçbir otoritesi kalmamış ve ne Müttefiklerin ne de kendi ulusunun çıkarlarına hizmet edemez duruma düşmüş bulunan sultana bağlanmamalıydılar.

Sürekli bir barışın şartlarını görüşmek için Lozan'da bir konferans çağrısı yapıldığı zaman Müttefikler İstanbul'daki 'gölge hükûmet'ten de temsilci göndermesini istemişlerdi. Artık ölü bir duruma gelmiş ve kimsenin desteklemediği sultana, inatla sarılmak ve onunla alış verişe girişmek; ne boş bir formalite gereği ve ne de bir manevra idi. Sadece Türk Milliyetçilerine bir hakaretti. Böyle bir tutum da, Ankara Meclisi'nin yeni bir saldırıya geçmesi için işaret olmuştu. 1 Kasım 1922'de Meclis aşağıdaki kararı oybirliği ile kabul etmişti:

"Türk ulusu, ulusun gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne halen tevdi etmiş olduğu ve bu Meclis tarafından kullanılmakta olan egemenlik haklarının bölünmez, vazgeçilmez ve başkalarına devredilemez olduğuna karar vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan başka Türk ulusu, ulusun iradesine dayanmayan hiçbir iktidarı da kabul etmemeye karar vermiştir.

Türk ulusu, Millî Misak sınırları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nden başka hiçbir hükûmet tanımamaktadır.

Buna göre, Türk ulusu İstanbul'daki tek şahsın egemenliğine dayanan hükûmetin varoluşunu 16 Mart 1920'den itibaren tamamen ve bir daha geri gelmemek üzere yitirmiş olduğuna inanmaktadır.

Halifelik, Osmanlı hanedanına ait bulunmaktadır. Bilgi ve karakter bakımından en uygun hanedan üyesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife seçilmiştir. Türk Devleti halifeliğin makarrıdır."

Mustafa Kemal Paşa da, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir mektupta şöyle demişti:

"Varoluşu hiçbir ulusal güç tarafından desteklenmeyen İstanbul hükûmeti, varolmaya ve hayatî bir organizma olmaya artık devam etmemektedir. Ulusun gerçek çoğunluğu, gerçek halk çoğunluğunun ve köylülerin haklarını savunacak ve onların refahını sağlayacak bir halk yönetimi hükûmeti kurmuştur."

Kararın bu iki deklarasyonda belirtilmiş olan anlamı, çok derindi. Bu anlam, yalnız İstanbul hükûmetini değil, halife-sultan Mehmet VI.'nın şahsını da ilgilendiriyordu. Sultan, o sıralarda, Müttefikler tarafından meşrû hükümdar olarak tanınmış olmakla beraber, Ankara hükûmeti ve Milliyetçiler tarafından Müttefikler'in bir aracı ve dolayısıyla Türkiye için bir hain olarak görülüyordu.

Birkaç günlük bir aradan sonra, sultan ve hükûmetinin üyeleri hakkında bir vatana ihanet suçlaması yapılmış ve yar-

Levent Şahverdi Arşivi

gılanmaları istenmişti. Bu kararı öğrenen sultan ne yargılanmaya, ne de tahtını bırakmaya razı oldu, bunun yerine, hayatının tehlikede olduğuna inandığından, İngiliz makamlarının himayesini istedi. İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerinin kumandanı General Sir Charles Harrington hemen Londra ile temasa geçmiş ve sultanın bir İngiliz savaş gemisiyle Türkiye'den uzaklaştırılması için gerekli hazırlıklar yapılmıştı. 17 Kasım sabahı da Sultan Mehmet Vahdettin, yanında oğlu Şehzade Ertuğrul Efendi ve saraydan altı kişi olduğu halde, sarayın yan kapısından sessizce çıktı; bir otomobile binerek İngiliz deniz kuvvetleri karargâhına gitti ve oradan da Amiral Brock'un özel motoru ile "Malaya" zırhlısına geçti.

"Malaya" zırhlısında İngiliz topraklarına ayak basan eski hükümdar, İngiltere Kralı George V. adına karşılanmış ve o da Büyük Britanya'nın himayesi altında kendini güven içinde hissettiğini söylemişti. Mehmet Vahdettin, sonra tahtını bırakmadığını, fakat kendisini tehdit eden tehlikeden uzaklaştığını eklemişti. Çok geçmeden de "Malaya" zırhlısı Malta'ya doğru demir almıştı.

Mehmet Vahdettin'in Türk topraklarından ayrılması ve bir dost gibi Hıristiyan topraklarına ayak basması üzerine, Milliyetçiler onun hepten sultan olma niteliğini yitirmiş olduğunu ve bu hareketine tahtı bırakma gözü ile bakılacağını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenlere dayanarak, Milliyetçiler artık başında bir sultanın bulunmadığı devleti, halk egemenliğine dayanan yeni bir örgüt biçimine koyacaklardı.

Halife-Sultan Mehmet Vahdettin'in kaçmasından sonra, kuzeni ve Sultan Abdülaziz'in ikinci oğlu Mecit Efendi, 18 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife (sultan değil) seçilmiştir. Bu seçim, 1 Kasım tarihinde ka-

Levent Şahverdi Arşivi

bul edilen önergenin ikinci maddesine uygun olarak yapılmıştı. Yeni halifenin göreve başlamasında yapılan dualar, Türk tarihinde ilk defa Arapça yerine Türkçe ile olmuştur. Bununla devletin artık, İslâm dinini değil, fakat Türk milliyetçiliğine dayandığı anlatılmak istenmiştir. Yeni halife, göreve, siyasal güçten yoksun olarak başlamıştır. Böylece, ömrü çok kısa da olsa, bu kurumun tarihinde yeni bir devir açılıyordu.

Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Milliyetçi Hareket'in ilk günlerinde, İstanbul'daki devlet düzenini yıkmak niyetinde olunmadığı açıkça belirtilmişti. Vatanseverlerin amacı daha çok sultanın yapamadığını yapmak, ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmak ve İstanbul hükûmetini içine düştüğü askerî ve diplomatik keşmekeşten çekip çıkarmaktı. Milliyetçilerin, İstanbul'da sultanın ve hükûmetinin, müttefiklerin elinde birer kukla olmalarını onaylamayan ve hatta zaman zaman kızgınlık belli eden sesler çıkarmış oldukları doğrudur. Fakat başlarda, bu zavallı hükûmetin her ne pahasına olursa olsun yabancıların elinden kurtarılması gerektiği yolunda güçlü bir his vardı Ankara'da. Düşmanın işgal orduları Türk topraklarından atılmalı, Osmanlı hanedanı kurtarılıp saygıdeğer ve ulusa hizmet eder bir duruma getirilmeliydi. 9 Eylül 1919'da toplanan Sıvas Kongresi'nde özellikle, hareketin amacının "Saltanatı, hilâfeti ve ülkenin bütünlüğünü yabancı baskılarına karşı korumak" olduğu belirtilmişti. Bundan başka, 28 Ocak 1920'de İstanbul'da Osmanlı Meclisi'nde kabul edilen Millî Misak'ta da, Türrkiye'nin devlet şeklinin değiştirilmesi için Milliyetçi Hareketin bir niyeti bulunduğuna dair hiçbir açıklama yoktu.

Bunlara rağmen, iki yıl sonra sultan tahtından indirilmiş ve ulus yeni bir rejim altına sokulmuştur. İlk başta yeni hükû-

Levent Şahverdi Arşivi

met, Ankara'daki bir devrimci grubun askerî diktatörlüğü biçiminde ortaya çıkmış, onyedinci yüzyılda İngiltere'de Cormwell'in Commonwealth'inin ilk safhasına benzeyen bir parlamento protektorası gibi görünmüştür. On bir ay sonra ise, Ankara Parlamentosu, Cumhuriyeti kesin olarak ilân etmiş, devleti geleneksel yönetim biçiminden sıyırıp almıştır. Temel politik ilkelerin bu şekilde değiştirilmesi nasıl izah edilebilir?

Bu, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının birdenbire ve umut edilmedik bir biçimde fikir değiştirmelerinden değil, İstanbul hükûmetinin Müttefiklere sürekli boyun eğmesinden ve işbirliğini son haddine kadar ileri götürerek âdeta düşmanın davasını benimsemiş durumuna düşmesinden ileri gelmiştir. Sultanın yabancı süngülere güvenmesi, onun ülkeye ihanet ettiği şüphesinin uyanmasına yol açmıştır. Hilâfetin de İslâm enternasyonalizmine bağlılığı, bütünüyle ulusal olan bir programın bağımsızlığı ile bağdaşmıyordu. Hilâfetin gericiler tarafından desteklenmesi de, hainlerin bir gün bu kurumun itibarından yararlanarak bir karşı devrim hareketine girişmeleri endişesini yaratmıştı. Nihayet, ulusal bağımsızlık davası; Türkiye'yi İstanbul'dan, Bizanstinizmden, yabancıların desteğine dayanan saltanattan, İslâmın enternasyonalizminden, bunun yarattığı sorunlardan ve tutuculuktan sıyırmanın gereği ile bağdaşıyordu. Batılı siyasal fikirlerin etkisi altında uyanmış bir ulusun, hasretini çektiği ulusal hürriyet ve bağımsızlığa, Türkiye ancak bu şekilde ulaşabilecekti. Geleneksel ve tutucu Osmanlı hanedanı yönetiminde, arzu edilen sosyal ve siyasal reformlar, tam bilinçli bir milliyetçiliğin gelişmesi ve Batılı demokratik hükûmet ilkelerinin uygulanması sınırlanıyor ve baskı altında tutuluyordu. Bunun mantıksal sonucu, kansız bir devrim yapıp saltanatı kaldırmak ve cumhuriyeti ilân etmekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kitabın daha önceki sayfalarında belirtildiği gibi, Osmanlı hanedanı mutlak otokratik hanedan tipiydi ve hükümdarlar ile tebaaları arasındaki ilişkilerin, efendilerle esirleri, çobanlarla sürüleri arasındaki ilişkilerin benzeri olduğu görüşüne dayanıyordu. Aslında, Osmanlı İmparatorluğu içinde Türkler de Türk olmayanlar kadar acı çekmişlerdir. Türkler de, diğer tebaa milletler olan Sırplar, Yunanlılar, Bulgarlar, Romenler ve Arnavutlar kadar bu imparatorluktan kurtulmaktan memnundular. Bir önceki yüzyıl içinde bu ayrı milletler kendilerini Osmanlı boyunduruğundan kurtarmışlardı. Sıra şimdi Türklerin kendilerindeydi. Ortaçağ tipi bir hanedan yönetiminden Batı örneği tam bir ulusal bağımsızlığın, eski bir rejime karşı ayaklanıp, halk egemenliğine dayanan yeni bir hükûmet kurmanın özlemini çekiyorlardı.

Saltanata karşı yapılan anî ve şaşırtıcı devrim birçok gerici dalgalanmalar ve istikrarsız akımlara yol açmıştır. Fakat bir bütün olarak, değişiklik, yeniden dünyaya gelen Türk ulusunun yararına olmuştur. Bu, üç yönden yararlıydı: Birincisi, yeni düzenin sembolü olarak saltanatın kaldırılması, Türk Devleti'nin -ülkeyi özel çiftliği gibi gören bir hanedanın değil artık demokrasi hisleriyle dolmuş bulunan Türk ulusunun yararına- varolduğunu göstermesi bakımından önemliydi. İkincisi, hanedan müessesesinin kaldırılması cari masraflarda büyük bir ekonomi demekti. Çünkü sultanın masraf listesi Avrupa'da en kabarık olanıydı. Buna karşılık Türkiye'nin millî geliri, aynı nüfusu olan bir Avrupa ülkesininkinden çok düşüktü. Saray yaşamının sona ermesi; Yıldız ve Dolmabahçe saraylarının kapanması, Bâbıâli'nin askerî ve diplomatik törenlerinin geleneğini devam ettirmekten vazgeçilmesi ile yapılan ekonomiye, ayrıca idare mekanizmasında yapılan harcama kısıntıları da ek-

Levent Şahverdi Arşivi

lenmiştir. Ankara hükûmeti, İstanbul'daki, imparatorluğu yöneten, gereğinden çok kalabalık ve lüks döşeli devlet dairelerini kapatmış ve bunların yerine Ankara'da, gerek eldeki maddî imkânların darlığı, gerek yeni hükûmetin Ispartalı zihniyeti -gerekse genç bir ulusal devlete daha yakışır olması dolayısıyla- mütevazi devlet daireleri açmıştır.

Üçüncü yarar ise, siyasal durumun sadeleştirilmesinde görülmektedir. Kendilerini Batı uygarlığına uydurmaya çalışan Batılı olmayan ülkelerde geleneksel bir yerli hanedanın bulunması bir zayıflık kaynağı olmuştur. Bu sistemlerde denge, ittifak ve rekabet oyunlarını halk değil hükümdarlar oynar. Krallar, piyonlar tarafından işgal edilmiş bir satranç tahtasında en büyük parçalardır ve Doğulu krallar hep Batı devletlerinin hâkim etkilerine mat olmak âdetini edinmişlerdir. İran'da, Fas'ta ve başka yerlerde; yerli otokratlar, tebaaları üzerindeki geleneksel otoritelerini sürdürebilmek için yabancı hükûmetlerin desteğini sağlamak amacıyla kendilerini bu yabancı hükûmetlerin emirleri altına sokmuşlardır. Türkiye'de de -gerek İttihat ve Terakki, gerekse bugünkü Milliyetçiler- son yıllarda buna benzer tatsız tecrübeler geçirmişlerdir. Sultan Abdülhamit, 1908 yılında, kılıç tehdidi altında Anayasa'yı kabul ettikten sonra 1909 yılında otoritesini geri almakta nerdeyse başarıya ulaşacaktı. O tarihten itibaren, Türkiye'nin fiilî yöneticileri tahtı iktidarsız bir durumda tutmak için büyük dikkat göstermişlerdir ve bu yüzden de, haklı ya da haksız, Sultan Mehmet Vahdettin'i, İstanbul'un 1918'den 1923'e kadar Müttefikler tarafından işgali sırasında -isteyerek ya da baskı altında- Müttefikler adına Türk Milliyetçileri aleyhinde çalışmış olmakla suçlamışlardır. Saltanatın kaldırılması Türklerin

Levent Şahverdi Arşivi

kafasına, ulusal savunma dayanışmasında artık böyle gedikler açılmayacağı düşüncesini yerleştirmiştir.

Saltanatın kaldırılmasından bir yıl kadar sonra hava oldukça açılmış ve Türk devlet gemisinin rotası daha belirli olmuştur. Türk-Yunan Savaşı başarı ile sona erdirilmiş, Türk topraklarındaki Rumların hemen hemen hepsi gitmişlerdir. Uluslararası Halkların Mübadelesi Komisyonunun gözetiminde yapılan bu boşaltmadan sonra yalnız bir avuç Rum kalmıştı ve bunlar da mümkün olan hızla ülkeden çıkarılıyorlardı. İstanbul dışındaki Ermeniler de artık Türkiye topraklarından çıkarılmışlardı. Fransız işgal ordusu Adana bölgesinden daha 1922 yılında çekilmiş, bunlarla beraber Ermenilerin, Rumların, Arapların çoğu, Fransız himayesi altında oturdukları Anadolu'nun bu köşesinden ayrılmışlardı. 2 Ekim 1923'te de İstanbul'daki yabancı işgali son bulmuş, Müttefik kuvvetler, Türkler bayram ederken, şehri boşaltmaya başlamıştı.

29 Ekim 1923'te Türk Devleti'nin şekli Cumhuriyet olarak ilân edilmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi, çok daha önceden kendini Türkiye'nin tek egemeni ilân etmiş ve saltanat ile, eski Osmanlı rejimini bir daha geri gelmemek üzere ortadan kaldırmıştı. Artık sıra, Milliyetçi Hareketin faaliyetlerinin çözüm noktasına gelmişti. "Cumhuriyet" büyük bir bayram havası içinde karşılandı. Gazi Mustafa Kemal Paşa,- birkaç muhalifi dışında- Meclis'in oybirliği ve "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleri arasında Cumhurbaşkanı seçildi. Bu ses, yüzyıllar boyunca Doğu despotizminin egemen olduğu bir ülkede kulağa yabancı geliyordu ve "Gazi" ile "Cumhurbaşkanı" unvanları birbirine hiç uymuyordu. Fakat bu yeni kelimeler halk arasında hızla yayılmıştır. Meclis'ten

Levent Şahverdi Arşivi

taşan sesler, dışarda sokaklarda toplanmış olan halk tarafından bir bayram havası içinde alkışlarla karşılanmış, yüzbir pare top atışı yapılmıştı.

Eski bir otokrasinin uzun tarihindeki bu düğüm gerçekten şaşırtıcıydı. Bu değişikliğin gerçekliğini araştırmak, tabiî bir hareket olacaktır. Batı dünyası, 1908-1909'daki "Genç Türkler Devrimi"ni heyecanla karşılamıştı. Çünkü sultanın despotik yetkilerini kısıtlamak ve etkili bir Anayasa rejimi getirmek vaadinde bulunmuştu. Fakat "Genç Türkler" bu fırsatı kaçırmışlar ve şereflerini, Sultan Abdülhamit'inkine taş çıkartan bir zulüm ile lekelemişlerdi. 1923 yılında yeni bir düzen, aynı hava içinde ilân edildiğinde uluslararası sorunlarla ilgilenen pek çok kimse ve tarihçi tarafından büyük bir şüphe ile karşılanmıştı. Bir ulus, yalnız eski şeylere yeni adlar takmakla, düşünme biçimini değiştiremez ve kendini yüzyıllardan beri süren geleneklerden kurtaramazdı. Bir söz vardır: "Pars beneklerini, Habeş derisini değiştiremez." derler. Eski bir krallık yönetimi de bir gün içinde cumhuriyete dönüştürülemez. Bir tek otokratik ve despotik hükümdarın yönetimine alışmış olan bir ulus da, yine bir tek kısa teşebbüsle düzenli bir demokratik hükûmeti ya da cumhuriyeti gerçekleştiremez.

1789'dan 1871'e kadarki Fransa tarihi, devrim yolunun, aşılması uzun süren bir yol olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin de önünde böyle uzun, inişli çıkışlı bir sürü gerilemelerle dolu bir yol uzanmaktadır. Fakat şunu da hesaba katmalıdır; eski Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, yeniden doğan Türkiye'de de, temel gerçeğin bir tek kişinin kişiliğine bağlı olduğudur. Demiştir ki; "Mustafa Kemal Paşa sağlam bir 'vakıa'dır, fakat Türkiye Cumhuriyeti sadece göstermelik bir dekor olarak ortaya çıkabilir."

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Türkiye Cumhuriyetinin iç sorunlarını ele almadan önce, işin başından itibaren bu şekil bir cumhuriyetçi hükûmetle Amerika Birleşik Devletlerinde ya da Fransa Cumhuriyetinde gördüğümüz cumhuriyetçilik arasındaki tarihsel farkı kabul etmemiz gerekir. Bu iki cumhuriyet şekli, aydınlanmış demokratik halkların, hükûmet etme sanatında iyi yetişmiş, politika biliminde tecrübe kazanmış, liberal politik fikirlerden ilham almış ulusların isteyerek ve akıllıca kabul ettikleri temsili hükûmet şekilleridir. Yönetim metodlarının evriminde, aristokratik ya da otokratik sistemin zararlı sonuçlarının bütünüyle farkına varmış, Atlantik'in her iki kıyısındaki filozofların, yazarların, devrimcilerin, anarşistlerin ve reformcuların yarattığı hava içinde hükûmet sorununu tam olarak kavramış ulusların, siyasal özgürlük ve bağımsızlık yolunda yeni bir dönemeci dönmeleri çok tabiidir.

Lincoln'ün halk için, halk tarafından, halk hükûmetini ilân eden sözlerinin, bu yeni cumhuriyetçi ulusların zihinlerinde kolayca yer etmesi de yine çok tabiî idi. Demokrasi olgunlaşmamışsa bile, ilerlemişti ve cumhuriyet; demokrat fikirli bir ulusun kesin ifade yoluydu. Cumhuriyet fikrinin tümü, bir tek ulusun, halkının büyük çoğunluğu tarafından onaylanan ve paylaşılan fikriydi.

Türkiye Cumhuriyeti denen devletin Doğu'da aynı hükûmet biçimleri gibi değişik bir yapıda olması normaldir. Çünkü bu, bir halk hareketi ve demokratik gelişmenin tabii bir ürünü değildir. Bunun nedeni de halkın politik alanda eğitilmemiş olmasıdır. Cumhuriyetçilik, Doğu'da, Batı'dan getirtilmiş ve dikilmiş bir egzotik bitkidir ve kökleri toprağın derinliklerine inip tutması beklenmeden çiçek açması istenmektedir. Bu siyasal büyümeyi incelerken genel bir halk hareketi ya da

Levent Şahverdi Arşivi

düşünce eğilimi göremiyoruz. Devrimci görüşleri ve reform heyecanı taşıyan kısıtlı bir sayıdaki aydınlar dışında, bütün ulusa yayılan bir yenilenme, özgürlük fikirlerinde bir 'rönesans' bulamıyoruz.

Türkiye'deki Milliyetçi Hareketi incelediğimizde bunun "Genç Türkler" diye adlandırılan bir radikaller grubunun, hatta daha dar bir çevre olan İttihat ve Terakkinin bir ürünü olduğunu fark ediyoruz. Bundan sonra Türkiye'de cumhuriyet karşımıza, bir küçük askerî devrimciler grubunun ürünü olarak çıkıyor. Bu grup, mevcut rejimi başarı ile ortadan kaldırmış, ülkenin yabancı düşmanlarını yenmiş ve başarıyı kazanacakları iddiası ile cumhuriyetçi bir hükûmet şekli kurmuştur. Kadere razı olmuş ve sesini çıkarmayan bir ülkeye getirilmiş olan bu cumhuriyetçi hükûmeti, yapma davranışı içinde, yaratıcıları ve önderleri birbirleriyle dayanışmaya devam edip devlet gemisini yalpalatmadıkları sürece, başarılı olarak görüyoruz.

Bu yüzden, bu cumhuriyetin büyümesini ve gelişmesini, -Fransız ve Amerikan demokrasilerini incelerken yaptığımız gibi- kütlelerin psikolojisi açısından değil, önderlerinin politikası açısından izlemeliyiz. Bu cumhuriyeti incelerken aklımızdan şunu da çıkarmamalıyız: Yeni rejim hiç olmazsa hayatının bu ilk yıllarında, hâlâ garip ve egzotik birşeydir; halkın kalplerine kök salmamıştır ve zaman zaman heyecana kapılan bir köylü kütlesinin ortasına dikilmiştir.

Profesör Hearnshaw yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesini izlerken unutulmaması gereken şu sözleri yazmıştır:

"Tarih tarafından sayısız örnekler ve ihtarlarla kuvvetlendirilmiş olan en büyük politika ilkelerinden biri de ulusal hayatın devamlılığında hiçbir gedik bulunmamasıdır. Zamanımız-

Levent Şahverdi Arşivi

da, bir ulusun kendine göre bir hayatı olduğu, şartların çok hızlı ve radikal biçimde değişmesini hoş görmeyeceği, kendini yeni çevreye uydurmak ve yeni fikirleri hazmetmek için zamana ihtiyacı olduğu gerçeğini, kendilerini soyut fikirlere kaptırmış, her türlü tarihî devamlılık anlayışından yoksun, tarihin birikmiş derslerine kulak asmayan fanatiklerin kurbanı olmuş büyük Rusya halkları, çok acı bir şekilde öğrenmektedirler..."

İngiliz siyasal düşüncesindeki "evrimin devrimden daha başarılı olduğu" ilkesinde büyük bir gerçek payı vardır. Evrim ya da ağır tedricî gelişme -özellikle devlet biçiminin değişmesinde- eski düzeni birden devirip bunun yerine yeni bir rejim getirmekten, çok daha güvenilir ve dengeli bir reform yoludur.

Devrim, yalnız herhangi bir grup ya da ulusun tutucu çoğunluğuna aykırı düşmekle ve tehlikeli tepki güçleri yaratmakla kalmamaktadır. Hiçbir değişiklik, halkın çoğunluğu tarafından iyi karşılanmadıkça köklü bir değişiklik olamaz. Ve halk da böyle bir değişikliğe yalnız evrimci bir eğitim ve aydınlatma yolu ile hazırlanır. Yoksa, devrimci önderler tarafından birden getirilirse yanlış anlaşılabilir, şaşırmış ve bilgisiz kütleler tarafından şüpheyle karşılanabilir.

Bütün tarih bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Özellikle, Türk aydınlarını adeta hipnotize etmiş olan Fransız devrim tarihi bunu çok iyi göstermektedir. Bir gediğin geçmiş arasına girmesi öyle tepki güçlerini harekete getirmiştir ki; yüzyıldan daha az bir süre içinde Fransa tekrar krallık rejimine dönmüş, kütlelerin pahalıya elde ettikleri kazançlar bürokratik üstyapının altında kalmıştır. Öbür taraftan İngiltere'nin ağır ve düşünülerek atılmış adımlarla yapılan reformlarla geliştirilmiş olan bugünkü siyasal bünyesi; aynı sarsıntılarla gerilemeleri geçirmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu temel politik gerçek, herhangi bir ulusun -özellikle Türkiye'nin- hızla gelişmesi incelenirken akıldan uzak tutulmamalıdır.

Türkiye'nin yeniden canlanması, devamlı ilerlemeyi sağlayacak bir evrim midir? Askerî dilde söylendiği gibi, ilerlemeye siper kazılmasına, mevzilere yerleşilmesine ve kazanılan bu mevzilerin savunulmasına zaman bırakacak bir tempoda mı olacaktır? Yoksa, Osmanlı kaftanını çıkarıp Cumhuriyet paltosunu sırtına geçiren çok hızlı devrim midir? İşte Türkiye'yi inceleyen bir tarihçinin -elinde ise- cevaplandırma zorunda olduğu sorular bunlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

ONBİRİNCİ BÖLÜM

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI (3 MART 1924) (1)

Türk devletinin hızla ve radikal bir biçimde yeniden kuruluşu ile ilgili bundan önceki bölümlerde, 1789'daki Fransız Devrimi'nden Ankara insanlarının nasıl ilham almış olduklarını, Türkiye'de oturan yabancılara kapitülasyonlarla tanınmış olan imtiyazların nasıl kaldırıldığını; gayri müslim topluluklara verilmiş özel hakların, bu toplulukların ülkeden atılmamakla beraber millet sistemi özerkliğinden yoksun bırakılarak, nasıl geri alınmış olduğunu ve giderek, iç konulara daha çok yaklaşıp eski Osmanlı İmparatorluğu'nun kökünü teşkil eden bir kurum olan saltanatın nasıl kaldırıldığını anlatmıştık. 1922 Ekim ayının son üç günü ve kasım ayının birinci günü alınan hızlı bir kararla saltanatın kaldırılışını anlatırken; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu konu ile ilgili kararında halifeliğe de değinmiş olduğunu belirtmiştik. Bu kurum, modern çağlarda bütün İslâm hanedanlarının yaptıkları gibi, Osmanlı İmparatorluğu da büyük devletler sırasına katıldığında, Osmanlı sultanlarının gözlerini diktikleri bir yer olmuştur.

(1) Halifelikle ilgili bu bölümdeki tarihî bilgiler, bu konuda başarılı bir eser vermiş olan Sir. T.W. Arnold'un "Hilâfet", (Oxfort, 1924, Clarendon Press yayınları), eserinden yararlanılarak ele alınmıştır. A.J.T.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Kasım 1922 kararı, saltanatın kaldırılmasından sonra halifeliğin yalnız din işleriyle uğraşması ve halifelerin Osmanlı hanedanı üyeleri arasından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce seçilmesi şartıyla kalmasını kabul etmişti. Bu karar gereğince, bütünüyle dinsel nitelikte olan yeni halifelik görevi, tahtını bırakıp giden ve sonra da Ankara'nın azlettiği Sultan Mehmet Vahdettin'in veliahtı durumunda bulunan ve Ankara milliyetçilerine ve onların programına sempatisini açıkça belirttiği için sultan amcasının pek gözüne girememiş olan Abdülmecit Efendi'ye teklif edilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile böylece yaratılmış olan "dinî halifelik", İslâm geleneklerinin o güne kadar bilmediği bir makam olmuş ve yeni durum, makamın uzun tarihi boyundaki tabiatı ile uyuşmamıştır. Ankara bu konudaki politikasını devam ettirebilseydi; makam, yeni şekli ile akademik bir inceleme dışında ilgi çekici olamazdı. Fakat on altı aylık bir denemeden sonra Türkiye Cumhuriyeti kendi icadı olan bu makamı da yıkmaya karar vermiştir. 3 Mart 1924'te kabul edilen bir kararla "dinî" hilâfet de, "dünyevî" saltanat gibi kesin bir hareketle ortadan kaldırılmıştır. Talihsiz Abdülmecit Efendi de sürgün yolunda amcasının peşinden gitmek zorunda kalmıştır. Hiç kimse Abdülmecit Efendiyi Cumhuriyete sadakatsizlik göstermek ya da "dinî" hilâfeti kararlaştırıldığından daha "dünyevî" hale getirmeye teşebbüs etmekle ciddî bir şekilde suçlamamıştır. Abdülmecit Efendi şartların kurbanı olmuştur ve kendisine yönelmiş gibi bir izlenim uyandıran hareket aslında onun kişiliğine değil, getirildiği makama ve taşıdığı unvana karşı olmuştur.

Ankara insanları, kukla halifelerine istedikleri sıfatları yakıştırabilirler, fakat halifeliğin bir tarihi olduğunu ve bunun

Levent Şahverdi Arşivi

sonucunda da İslâm toplumunun zihinlerinde bazı kesin tanımlamaların yerleşmiş olduğunu inkâr edemezler. Türkiye Büyük Millet Meclisinin kanunu bu fikirleri zihinlerden çıkarmamış ve halk saplandığı bu fikirlerden dolayı meydana gelecek siyasal sonuçları önleyememiştir. Hiç şüpesiz, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, halifeliği ya İslâm içindeki tarihsel kimliği ile kabul etmek ya da buna bütünüyle son vermek şıklarından birini seçmek zorunda olduklarını tecrübelerle öğrenmişlerdi. Bu makamı tarihsel kimliği ile kabul etmeye niyetleri olmadığından ikinci yolu seçmişlerdir.

Aslına bakılacak olursa, halifeliğe atfedilen "dinî" ve "dünyevî" yetkiler, Batı siyasal felsefesinden ithal edilmiş terimlerdir. İslâm dünyasının ufuklarında Batı belirmemiş olsaydı; İslâm yazarları, kendi tarihlerinin verdiği tecrübenin ışığında bu terimleri hiç kullanmayacaklardı. İsa, "Tanrının hakkını Tanrı'ya, Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeli" demişti. Çünkü İsa da, Sezar da Roma İmparatorluğu'nun siyasal egemenliği altında yaşamaktaydılar. İsa'nın aksine, Muhammed, dinî misyonunu, siyasal bir boşluğun bulunduğu bir zamanda ve mekânda yürütmekteydi. Bunun sonucunda da, "dinî" propagandasını yaparken -bu dine girenler için şartlar tarafından itilerek- bir siyasal sistem de kurmak zorunda kalmıştı. Böylece aynı zamanda hem bir dinin, hem de bir devletin kurucusu olmuştu. Bu faaliyetlerden doğan İslâm toplumunda bu iki kurum, hiçbir zaman birbirlerinden haklı olarak kesin bir çizgiyle ayrılamamıştır.

Bu ayrımı ancak şu şekilde yapabiliriz: Muhammed, peygamberlerin sonuncusu olduğunu bildirmiş ve kendisi sonuncu peygamber olarak kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak, kendisinden sonra, Batı anlamında bir "dinî" halef bırakmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tayin ettiği halife, İslâm toplumunun siyasal ve sosyal yönetiminde onun yerini alacaktı. Bilimsel olmamak ve yanlış yöne götürmekle beraber, Batı'nın iktidarlar ayrımını İslâm halifeliğine uyguladığımız zaman, buna "dinî"den çok "dünyevî" bir gözle bakmak, daha az yanıltıcı olacaktır. Nitekim ilk halifelerin taşıdıkları resmî "Emirül Müminin" sıfatı, İsa zamanında Roma yöneticilerinin taşıdıkları "imparator" sıfatının karşılığı olmaktadır. Halifelik konusunu inceleyenler bu benzetmeyi göz önünde bulundururlarsa yollarını daha fazla kaybetmeyeceklerini sanıyorum.

Muhammed'in ölümünden sonra birkaç yıl içinde halefleri ya da halifeleri geniş bir siyasal alanı fethetmişlerdir. Bunu izleyen iki yüz yıl içinde, Arap halifeleri Ortadoğuda, Roma imparatorlarının Akdeniz kıyılarında oynadığı rolü üzerlerine almışlardır. Roma İmparatorluğu'nun ilk başlarında olduğu gibi, ilk Arap hilâfeti de o kadar geniş bir alan üzerinde o kadar iyi örgütlenmiş bir devletti ki, bütün bir toplumun siyasal iskeletini teşkil eder olmuştu. Bu ilk halifelerin siyasal itibarları da o kadar yüksekti ki, daha sonraki halifeler fiilî iktidarlarını kaybettiklerinde de siyasal otoritenin göstermelik başı olarak kalmaya devam etmişlerdir. Başkaldıran valiler, ülkeyi istilâ eden barbarlar, zor kullanarak ele geçirdikleri fiilî iktidarları onaylatmak için halifelere başvurmuşlardır. Tıpkı, Roma vilâyetlerindeki Ostrogot ve Frank fatihlerin İstanbul'daki Roma imparatorundan unvan istemeleri gibi. Son Arap halifeleri zamanında, bunlar kendi başkentleri Bağdat'ta devletin başı olarak görünür ve hüküm sürerlerken, gerçek iktidar Türk kumandanlarının ya da ülkeyi istilâya gelen barbar sürülerinin şeflerinin elindeydi. Bunlar, halife adına ülkenin siyasal yönetimini sürdürmüşlerdir. Bu durumla, beşinci yüzyıl

Levent Şahverdi Arşivi

Roma imparatorlarının durumu arasında da bir benzerlik vardır. Batı Roma imparatorları, o zaman Alman kumandanları ve Merovenj krallarının kuklalarından başka bir şey değillerdi.

Bu yüzden, Mustafa Kemal Paşa, 20 Kasım 1922'de, Ankara'da Türkiye büyük Millet Meclisi'nde söylediği nutukta onbirinci yüzyılda, Bağdat'ın fiilî Türk yöneticileri ile ülkeyi adına yönettikleri kukla halife arasındaki ilişkilerin "dünyevî" iktidar ile "dinî" iktidar arasındaki ilişkiler olduğunu belirtmiştir. Sonra bu tezden hareket ederek, Türk ulusunun egemenliğini devam ettirerek halifenin "dinî" iktidarının da korunmasının mümkün olabileceği sonucunu çıkarmıştır. Çünkü "dünyevî" iktidar, artık Türkiye Büyük Millet Meclisinin elindeydi. Mustafa Kemal Paşa'nın aklındaki benzetmenin, Ortaçağın Batı Avrupası'nda, Charlemagne'in Roma'da taç giymesinden sonra, Papa ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında kurulmuş olan ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Fakat gerçekte, halifeler, tarihleri boyunca hiçbir zaman dinde değişiklikler yapmak yeni dogmalar ortaya atmak ve din adamlarını disiplin altına almak iktidarına sahip olmamışlardır. Böyle bir iktidar papaların ve Kilise Konseylerinin elinde bulunuyor ve bu da Papa'nın "dinî" iktidarını meydana getiriyordu. Halifeler, Jüstinyen benzeri bazı Roma imparatorları gibi din konularında son söze de sahip değillerdi. Onların görevi daha çok dinin savunuculuğu idi: Modern çağda bazı Protestan ülkelerin kralları gibi. Din konularında karar yüksek kademedeki din adamlarıyla düşünürlere aitti. Bunlar, toplum sözleşmesini bozduğu takdirde halifenin elinden "dünyevî" otoriteyi alıp tahtından indirmek yetkisine de sahiptiler. 1805 yılında Kahire'deki El Ezher teoloji üniversitesi üyelerinin 1801 yılında Osmanlı hükûmetinin atamış olduğu valiyi azle-

Levent Şahverdi Arşivi

dip yerine Mehmet Ali Paşayı vali ilân etmeleri ve bundan ötürü, gerekirse sultan-halifeyi de azledebileceklerini bildirmeleri çok anlamlıdır.

Böylece, halifelik kurumu ne iktidarın zirvesinde iken, ne de yıkılmaya yüz tuttuğu sırada bir "dinî" kişilik taşıyordu. Sadece yeterli bir "dünyevî" otoriteden yetersiz bir otoriteye dönüşmüştü. Bağdat'ın 1258 yılında Moğol fatihi Hülâgû tarafından ele geçirilip yağma edilmesi ve orada hüküm süren son halifenin öldürülmesinden sonra, Mısır'daki efendilerini devirip 1250'den beri onların yerini Sultan Selâhattin'in Memlûk hanedanı, Abbasîlerden hayatta kalmış birini Kahire'de halife ilân edip onun adına iktidarı yürütmeye çalışmıştı. 1517'de de Osmanlı Sultanı Selim I., Mısır'ı ele geçirip Memlûk saltanatına son verdikten sonra kukla halifeyi alıp İstanbul'a götürmüştü. Bu halifenin unvanını resmen Sultan Selim'e ve onun vârislerine devretmiş olduğu yolundaki iddianın bir deliline rastlanmamıştır.

Nitekim bu unvan, 1517'den sonra Sultan Selim'in yayınladığı ya da onunla ilgili olarak yayınlanan fermanlarda ve devlet belgelerinde görülmemektedir. Oysa, Memlûklar hâlâ Mısır'da Abbasî halifesinin adına hüküm sürerlerken, Selim'in Osmanlı ataları zamanındaki belgelerde bu unvandan söz edilmektedir. Bunun nedeni şu olmak gerekir; Bağdat halifeleri 1258 yılında ortadan kalkıncaya kadar bütün İslâm dünyasında, ülkelere fiilen egemen olanlar tarafından siyasal otoritenin kaynağı olarak kabul edilmişlerdir. Böyle bir tanıma ise, Memlûkların elinde kukla durumunda bulunan halifelere lâyık görülmemiştir. Nitekim, 1258 sarsıntısından sonra her kendini büyük bir devletin başı olarak gören hükümdar tarafından, bu unvan kolayca ve fazla ciddiye alınmadan kabulle-

Levent Şahverdi Arşivi

nilmiştir. Ortaçağ Batı Avrupasında da, İngiliz adalarının, İspanya yarımadasının, Almanya'nın hükümdarları da aynı şekilde adlarının başına "İmparator" unvanını eklemeye meraklıydılar. Yeni çağlarda ise Rusya, Fransa, hatta Meksika ve Brezilya hükümdarları bu unvanı istedikleri gibi kullanmışlardır. İstanbul ile Delhi arasında teati edilen bazı belgelerde "Osmanlı Kayser'ı Rum'u ve Moğol Kayser'i Hind"inden sözedilmektedir. Bunlardan Osmanlı sultanları ile Hint-Moğol hükümdarlarının karşılıklı "halifelik" iddiasında bulundukları anlaşılmaktadır.

Halifeliğin bir "dinî" makam olarak gösterilmesine ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu ile Batılılaşmış bir devlet olan Rusya arasında imzalanan 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nda rastlanmaktadır. Bu antlaşma ile, sultan, Kırım Müslümanları üzerindeki "dünyevî" yetkilerinden vazgeçmiş, fakat "dinî" yetkilerini korumuştur. Bu "dinî" yetkiler de müftülerin ve kadıların atanması hakkından başka birşey olmamıştır. 1912'de, aşağı yukarı birbuçuk yüzyıl sonra, buna benzer bir hüküm Türkiye ile İtalya arasında imzalanan Ouchi antlaşmasına konmuştur. Bu antlaşma gereğince sultan Libya üzerindeki siyasal otoritesini bırakmış, fakat din adamlarını tayin hakkını muhafaza etmiştir. Türkiye ile yabancı devletler arasında yapılmış olan bu iki antlaşmada, sultan-halifenin siyasal otoritesini bir yabancı hükümdara devretmesi ve yalnız dinî otoritesini devam ettirmesi gibi bir durumun, 1 Kasım 1922 kanunu ile milliyetçi Türk hükûmetinin yarattığı durum kadar kısa olması anlamlıdır.

Sultan-halifenin Kırım üzerindeki otoritesi bu toprakların 1781 yılında Rusya'ya ilhakı ile son bulmuş, Trablus-Bingazi'deki dinî otoritesi ise, 1923 yılında Lozan Antlaşması'nın

Levent Şahverdi Arşivi

22. maddesi ile ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı vilâyetlerini fethetmiş olan yabancılar ve daha sonra Ankara önderleri, hâlifenin otoritesini bir Batı terimi olan "dinî" sözcüğü ile sınırlandırmanın faydasız olduğunu anlamışlardır. Çünkü Müslümanların bu sözden neyin kastedildiğini anlamalarına imkân yoktu. Bir İslâm toprağında bir halifenin bulunması, yerli halk tarafından yalnız tarihi "dünyevî" anlamı açısından değerlendirilecekti.

Eski Osmanlı vilâyetlerinin Müslüman olmayan fatihleri tarafından bu gerçek ya keşfedilmemiş ya da bir politika hatası olarak çok geç farkedilmiştir. Ya da bu yabancılar, daha sonra düzeltmek düşüncesi ile bu hatayı görmüş; fakat diğer Müslüman olmayan devletlerle bu toprakları ele geçirmek için yaptıkları rekabette, Müslüman kamuoyunun desteğini sağlamak için halifenin "dinî" otoritesini sürdürmeye izin vermeyi tasarlamış olabilirler. Kısaca, onsekizinci yüzyılın son çeyreğinde, Batı icadı bir fikir olan bu "dinî" halife sıfatı, halifelik unvanını hanedanın sandık odasından çıkarıp herkese karşı havalandıran bir hükümdar için büyük bir politik fırsat olmuştur. Bu fırsatı Osmanlı Sultanı Abdülhamit iyi sezmiş ve hemen yakalamıştır. Sultan Hamit, halife unvanını istismar ederken, gözlerini kaybedilmiş topraklar üzerinde yeniden siyasal otoritesini kazanmak ya da elinde kalan topraklardaki Müslümanlara özellikle hâkim olmaya çevirmekten, çok daha geniş ufuklara dikmiş ve o güne kadar hiç bir Osmanlı hükümdarının emrinde yaşamamış olan çok uzak topraklardaki başka Müslümanlarla ilişkiler kurmayı hesaplamıştır. Onun halifelikle ilgili politikasını anlayabilmek için saltanatına başladığı zamanki şartları hatırlamak gerekir.

Sultan Hamit tahta çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu

Levent Şahverdi Arşivi

içindeki Türk unsurlar kadar Türk olmayan unsurlarca da desteklenen Mithat Paşa, Müslümanları va gayri müslimleri eşit duruma getirecek bir anayasa ve parlamento düzeni hazırlamaktaydı. Sultan Abdülhamit'in, Müslümanlarla gayri müslimlerin eşit duruma gelmelerinden fazla bir endişesi yoktu. Fakat parlamento düzeni Sultan'ın kanatlarını kırpacak ve onu Batı örneği bir meşrutî hükümdar durumuna getirecekti.

Sultan Hamit, Anayasa ve Mithat Paşayı ortadan kaldırmıştır. Fakat Mithat Paşa'nın 'hayali' onu bütün saltanatı süresince rahatsız etmiştir. Çünkü Mithat Paşanın Anayasa düzenini geliştiren Batı'nın politik fikirler mayası ortadan kaldırılamadığı gibi daha derinlere de işlemiştir. Batı'da -her yerde-günün modası ulusların kendi kendilerini yönetir duruma geçmeleri; otokratik hanedanların ortadan kaldırılması ya da hiç değilse bunların siyasal nüfuzlarının kırılmasıydı. Batı'dan Türkiye'ye ithal edilmiş olan maya etkisini göstermeye devam ettiği takdirde Osmanlı hanedanı da, Stuart'lar ve Bourbon'ların uğradıkları akıbetten değişik olmayan bir duruma düşmekten haklı olarak korkuyordu. Abdülhamit'in Müslüman tebaasının zihinlerinde ters yolda işleyen yeni bi siyasal düşünce harekete getirilmediği takdirde öldürücü maya yayılmaya devam edecekti.

Halife ünvanının yeniden dillere dolanması ile istenen sonuç, alınamaz mıydı acaba? Osmanlı saltanatı kumdan temeller üzerine oturtulmuş, bu temeli tutan esir bendeler harcı çoktan dökülmüştü ve demokrasi denizinin kabaran dalgaları da kumları yavaştan yavaşa kemirmeye başlamıştı. Oysa, hilâfet, Batılılaşmanın kolay kolay uzanamayacağı bir fikirler düzeyinde bulunuyordu. İslâm toplumunun tarihsel kurumlarından biriydi ve ilk halifeler tarafından Kuran ve hadislere dayanı-

Levent Şahverdi Arşivi

larak dikkatle tespit edilmiş olan yetkiler; bu unvana sahip olanlara, halkın yararına çalıştıkları sürece mutlak bir otokratik iktidar sağlıyordu. Abdülhamit, sultan olarak Orta Asya'dan gelmiş bir göçebenin oğlu Osman Gazi'nin mirasçısı rölünden çok, halife olarak Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin mirasçısı rolüyle Türkiye'deki mutlak iktidarını sürdürme şansına daha çok sahipti. Nitekim 1876'da Mithat Paşanın Anayasasını ortadan kaldırmasıyla 1908 yılına kadar geçen otuz üç yıl içinde otokratik iktidarını aralıksız sürdürebilmiştir.

Sultan Hamit'in tahta çıktığı sırada varolan ikinci önemli durum da, Osmanlı İmparatorluğu dışında ve yeryüzünde hiçbir bağımsız Müslüman devletin kalmamış olmasıydı. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun rakibi olan Hint-Moğol İmparatorluğu, son yıllarını şerefsiz bir şekilde İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın bir kuklası olarak geçirdikten sonra bütünüyle İngiliz egemenliğine girmiş ve İngiltere'nin "gâvur" kraliçesi de "Hindistan İmparatoriçesi" unvanını almıştı. Orta Asya'da, Çin'deki Mançu iktidarı Yunnan, Kansu ve Tarım Havzası Müslümanlarını ezmiş, Pamir yaylası ile Hazer Denizi arasındaki bölgede bulunan eski bağımsız Müslüman devletleri de "gâvur" Rus Çarı'nın ya istilâsına uğramışlar; ya da onu "efendi"leri olarak kabul etmişlerdi.

Büyük ya da küçük, bağımsız Müslüman devletlerinin sayısında hızlı bir azalma oluyordu ve bu durum devam edecek gibi görünüyordu. Hâlâ İstanbul'da saltanat süren Abdülhamit ise, taşıdığı "halife" unvanı sayesinde diğer Müslüman hükümdarlarının düştükleri durumdan kurtulabileceğini umut ediyordu.

Teori ve gelenekte, hilâfet bölünmez bir bütündü; fakat

Levent Şahverdi Arşivi

pratikte, Muhammed'in öldüğü günden itibaren bunun "dünyevî" iktidarının kavgası yapılmıştır. Hele 1258 yılından beri, kendini güçlü hisseden her Müslüman hükümdar bu unvan üzerinde hak iddia etmiştir. Elbette sonuncu "Büyük Moğol"da son nefesini verirken halifenin Osmanlı sultanı değil, kendisi olduğunu iddia etmiştir. Artık "Büyük Moğol" ortadan kalktığı ve yerini de "gâvur" bir İngiliz kadını aldığına göre; artık yerli bir sultan-halifeye sahip olmayan Hint Müslümanları, Osmanlıların halifelik iddialarına daha olumlu bir gözle bakabilirlerdi. Ortada, Müslüman çobanı bulunmayan bir Müslüman sürü vardı ve bu durum bu süreler için çok tehlikeliydi. Çünkü kendilerinden sayıca üstünler arasında dağılmışlardı ve bu yenileri her an kurtlaşabilirlerdi.

Gerçekten; Hindistan, Rusya ve Çin Müslümanları, Müslüman olmayan hükûmetlerin yönetimi altına düşmüşlerdi. Hindular: Ruslar ve Çinliler arasında azınlık durumunda yaşıyorlar, bunların sayı çokluğu içinde eriyip kaybolma tehlikesinde bulunuyorlardı. Üstelik, diğer Batılı olmayan ülkelerdeki gibi Batı'nın milliyetçilik fikirleri bu yabancı çoğunlukları zehirleyebilir ve bu ülkelerde yaşayan ve milliyetçilik akımlarının hiç farkında olmayan Müslümanlara karşı tutumlarında daha düşmanca davranmaya başlayabilirlerdi.

Böylece, Hindistan, Rusya ve Çin Müslümanlarının gözlerini Osmanlı Halifesine çevirip onun manevî desteğini ve kendilerini örgütlemelerini istemeleri için üç neden vardı: Kendi Müslüman hükümdarlarını kaybetmiş olmaları, bunların yerine "gâvur" hükümdarların gelmiş bulunması ve Müslüman olmayan çoğunlukların arasında ilerde meydana gelecek saldırgan milliyetçilik akımları tehlikesi.

"Kuvvet birlikten doğar ve bu birliği de halife sağlar" slo-

Levent Şahverdi Arşivi

ganı, bu Müslümanların zihinlerinde iz bırakacaktı ve Sultan Hamit de bu konuda iki bakımdan şanslı çıkmıştı.

İlk önce, Müslüman kütlelerin psikolojisinin böyle bir slogana kulak vermeye hazır oldukları bir sırada Sultan Hâmit, Batı'nın yeni bulduğu haberleşme ve ulaşım araçlarını kullanmayı bilmiştir: Buharlı gemiler, demiryolları, telgraf, telefon ve günlük basın gibi. Rusların kendi siyasal amaçları için Hazer ve Kafkas demiryollarını inşa etmelerinden sonra, Afganistan ve Kuzey İran gibi uzak yerlerden hacca giden Müslümanlar, trenle Batum'a gelmek ve oradan da gemilere binerek İstanbul ve Boğazlar yolu ile Hicaz'a doğru yollarına devamı bir alışkanlık, bir gelenek haline getirmişlerdi. Boğaziçi'nden geçerken halifenin oturduğu sarayı görüyor, bundan mutluluk duyuyorlardı. İngiliz gemicilik kumpanyaları da, adam başına pek az para alarak fakat çok sayıda adam taşıyarak büyük kârlar elde etmek amacıyla Hint Okyanusu'nda yoğun bir yolcu trafiği meydana getirmişlerdi. Bu gemilerle taşınan binlerce Hint Müslümanı, Osmanlı halifesinin egemenliği altında bulunan Kutsal Şehirleri ziyaret ediyorlardı.

Saltanatının son yıllarına doğru Sultan Hamit, bu ülkelerin halifesi olduğunu daha iyi ispatlayacak bir teşebbüse girişmiş ve Şam'dan Medine'ye uzanan ve bir mühendislik zaferi olan Hicaz demiryolunu yaptırmıştı. Bu iş ona pek pahalıya da mal olmamıştır. Çünkü hilâfet propagandası ile dünya Müslümanlarından bir hayli para toplamayı başarmış, hacı trafiğini daha da kolaylaştırmıştır. Sultan Hamit, yüz yıl daha önce yaşamış olsaydı, hilâfet propagandası gerçekleşemez bir rüya olarak kalacaktı; çünkü geniş bir alana yayılmış olan Müslümanlar arasındaki bu yakınlaşmayı sağlayacak teknik

Levent Şahverdi Arşivi

imkânlar elinde bulunmayacaktı. Batı'nın bilimi, Sultan Hamit'in eline bu imkânları vermişti.

Sultan Hamit'in şansını açan ikinci unsur, Doğu'daki Rus-İngiliz rekabeti olmuştur. Hint Yarımadası'nın fethinin tamamlanması ve Hint ayaklanmasının bastırılmasıyla İngiltere Kraliçesinin "Hindistan İmparatoriçesi" olarak ilânından sonra İngiliz hükûmetinin ilk endişesi, Hindistan İmparatorluğu'nun kuzey-batı sınırına doğru bir Rus ilerlemesini durdurmak olmuştur. Uzun bir tecrübeden sonra, Hindistan ile Rusya arasında bulunan Türkiye, İran ve Afganistan gibi üç Müslüman ülke ile ittifaklar yapmanın psikolojik yararlarını öğrenmiş olan İngilizler, yalnız bu ittifaklarla da yetinmemişler; ayrıca kendilerini İslâm'ın şampiyonları ve Rusya'yı da baş düşmanı göstererek Müslüman kamuoyunu kazanmaya çalışmışlardır. 1917 yılından sonra bu şampiyonluk rolünün Bolşeviklere nasıl bırakıldığını önceki bölümlerde anlatmıştık. 1907 yılından önce, Müslüman kamuoyunu kazanmak politikasını sürdüren İngiltere, kendini Sultan Hamit'in iddialarına -tam taraftar değilse bile- göz yumar olarak göstermiştir. İngiliz devlet adamlarının da halifenin bir "dinî" otorite olduğu şeklinde yanlış görüşe saplanmış olmaları ve hilâfet makamı tarafından ileri sürülen iddiaların gelecekteki politik sonuçlarını fark edememeleri de mümkündür.

Her ne ise, Sultan Hamit zekice plânladığı oyununa başladığı zaman İngiltere'nin bu tutumu onun elinde bir koz olmuştur. Bu hareket Hint Müslümanları arasında başka yerlerde olduğundan çok daha ciddiye alınmıştır. İngiltere politikasını ters yöne çevirdiğinde en sadık tebaaları olan Hint Müslümanları ile başı derde girmiş; buna karşılık Türk milliyetçileri de coşarak bütün bağlarını koparıp Osmanlı halifesini sat-

Levent Şahverdi Arşivi

ranç tahtasından attıkları zaman Hindistan'daki Müslümanlar büyük bir düş kırıklığına uğramışlardır.

Gördüğümüz gibi halifeliğin kaldırılması kararı, 1924 yılına, Sultan Hamit'in 1908'de İttihat ve Terakki tarafından devrilmesinin üzerinden on altı yıl geçmesine kadar alınamamıştır. Bu gecikmenin nedeni şu olabilir: 1876 yılından 1908 yılına kadar Sultan Hamit, halifelik makamını o kadar etkili ve ağırlığını hissettiren bir duruma getirmişti ki, devrimciler mimarını devirdikleri halde makamı ortadan kaldırmaya bir türlü karar verememişlerdir. Bu durumda "Genç Türkler", Türk hükûmeti üzerinde hiçbir yetkisi olmayacak, fakat Sultan Hamit'in kazandırdığı itibarla halifeliği kullanarak bu hükûmetin İslâm dünyasının geri kalan kısmını etkilemesini sağlayacak bir kukla sultan halife denemesi yapmışlardır.

Bu politika, 1914 yılında "Mukaddes Cihad" ilân edilmesiyle yıkılmıştır. O andan itibaren de Türk vatanseverleri halifeliği uluslararası bir ayak bağı olarak görmeye başlamışlardır. Beş buçuk yıl sonra, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları -İttihat ve Terakki'nin bir felâketle sonuçlandırdığı Türk ulusal davasına sahip çıktıktan sonra- Sultan Hamit'in güçlendirmiş olduğu aracın, ilerde ülkenin iç politikasında bir otokrasi silâhı olarak kullanılabileceğini fark etmişlerdir. 11 Nisan 1920'de, o zaman sultan-halife olan Vahdettin (Milliyetçiler onu düşmanla işbirliği yapmakla suçlamakta, Hint Müslümanları da İngilizlerin elinde esir olarak görmekteydiler) halife sıfatı ile Milliyetçi Hareketi dine aykırı bir hareket olarak ilân etmiş, bu yolda şeyhülislâmdan bir fetva almış ve bir Çerkez çetesini milliyetçi kuvvetlerin üzerine salmıştır.

Anlaşıldığına göre; Vahdettin, bunun otokratik iktidarı ele geçirmek için halifeliği en etkili bir silâh olarak kullanma anı

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu hesaplamıştır. Bildiğimiz gibi sonunda Milliyetçiler kazanmışlar ve Vahdettin yalnız sultanlığı ve halifeliğini değil her şeyini kaybetmiştir. Sultan Hamit'in halifeliğe kazandırdığı itibar o kadar büyüktü ki, bu dersten sonra bile 1922'de zaferi kazanan ve saltanatı kaldırarak 1908 yılında "Genç Türkler"in yapmış olduklarından daha ileri gitmiş bulunan Milliyetçiler, kendilerine yararlı olur düşüncesiyle halifeliği "dini" bir makam olarak alakoymaya teşebbüs etmişlerdir. On beş aylık bir deneme devresinden sonra bir adım daha atarak artık bir "hayalet" haline gelmiş olan bu tarihsel kurumu ortadan kaldırmışlardır.

Bu karar, belki kendi ulusal görüş açıları bakımından akıllıca bir karar olmakla beraber Türk Milliyetçileri ile Hint Müslümanlarının arasını açmıştır. Bu şekilde Türk Milliyetçileri, içinden henüz çıktıkları ölüm-kalım savaşlarında kendileri için hiç de ihmal edilmeyecek ve İngiliz politikasını etkileyen Müslüman kamuoyunun desteğini kaybetmişlerdir.

1 Mart 1924'te yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci yıl açılış oturumunda yaptığı konuşmada, halifenin bütün yetkilerinin elinden alınmış olduğunu ve yurtdışına çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Bu sözler Meclis tarafından onaylanmış ve hilafet makamının artık son bulduğu ilân edilmiştir. Son halife Abdülmecit Efendi de 4 Mart 1924'te bütün aile mensupları ile beraber Türkiye'den ayrılmıştır. İki gün sonra da Osmanlı hanedanının şehzadeleri ve sultanlarıyla ailenin geri kalan üyeleri; kendilerinden önce tahtlarını, taçlarını, saraylarını kaybetmiş, sürülmüş olan krallar, imparatorlar, prensler ve prenseslerin arasına katılmak üzere Simplon Ekspresi ile Avrupa'nın yolunu tutmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Son halifenin Türkiye'den ayrılması ve bu makamın ortadan kalkması, ortaya bir sürü soru ve sorun çıkarmıştır.

Mustafa Kemal'in Türk sahnesine koyduğu dramın gerisinde herhangi bir kişisel neden var mıydı? Çok kişi, bütün siyasal yetkileri elinden alınmış olmakla beraber, bütün ülkede bir Osmanlı hanedanı mensubunun bulunmasının Cumhurbaşkanını rahatsız eden bir "diken" olduğunu söylemiştir. Abdülmecit'in yeni Türk devletine ihanet ettiği ve Gazi'nin tehlikeli bir muhalifi olduğu söylenmiştir. Bir hanedan mensubunun ülkede bulunmasının, boş duran tahtı doldurmak için bir kralcı darbe teşebbüsü ihtimalini tehlikeli bir şekilde yarattığı ve böylece sürekli bir huzursuzlukla muhalefet kaynağı olacağı doğrudur. Ama Abdülmecit, yeni rejimin tehlikeli bir düşmanı olmamıştır. Hiçbir zaman Türkiye Büyük Millet Meclisine sadakatsızlık göstermemiş ve hatta politikasını desteklemiştir. Nitekim İstanbul'un düşman işgali altında bulunduğu yıllarda kendinden önceki halife olan amcası Sultan Vahdettin ile arasında Milliyetçilere sempati gösterdiği için sert tartışmalar olmuştur. Kişisel nedenlerle ilgili iddia, gerçek olmaktan çok şüpheye dayanmaktadır. Yabancı ordular tarafından desteklenen bir sultanı tahtından ve ülkeden attıktan sonra Mustafa Kemal'in bütün gücünü yitirmiş ve sadece bir 'isim'den ibaret kalmış ve kendi yarattığı bir halifeden korkacak hiçbir şeyi yoktu. Bu yüzden kesin nedenin halifelik makamı ile geleneksel siyasal bağlarını, İslâm dünyasının gözünde, birbirlerinden ayırma imkânsızlığı olması muhtemeldir.

Son halife, Türkiye Büyük Millet Meclisinin elinde bir kukla olduğuna ve bu "dini" makama, İslâm dünyasının geri kalan kısmının oyu alınmadan atandığına göre, onu atayan

Levent Şahverdi Arşivi

Meclisin bu sıfatı geri alması da belki meşrû hakları arasında bulunuyordu.

Bütünüyle tarihsel açıdan, bu Türk prensinin ve bütün ailesinin sahneden çekilmesi, son sultanın tahtını kaybetmesinden çok daha önemli bir olaydır. Çünkü bu noktadan itibaren artık bu ailenin uzun tarihi son bulmaktadır. Bu olay, yeni Türkiye Devletinin, Osmanlı İmparatorluğunun külleri arasından çıkmasının dramatik ifadesidir. Çünkü son halife ve ailesi, Ertuğrul oğlu Osman'ın o güne kadar devam eden ailesinden başka bir şey değildir. Bu öyle bir aileydi ki, yalnız dünyanın en güçlü devletlerinden birini kurmakla kalmamış, aynı zamanda ona ve bu devletin topraklarında yaşayan insanlara kendi adı olan Osmanlı'yı vermişti.

Halifeliğin ortadan kaldırılmasının iki anlamı vardır: Öncelikle Türkiye, İslâm dünyasının merkezi olmaktan çıkmıştır. Türkiye, İslâmın "manevi" önderliğini bırakıp köşe başını dönerek "dünyevi" bir hükûmet kurup halifeyi sınır dışı edince, Batılılaşmanın nimetlerine karşılık, İslâm birliği ve İslâmın desteğinden vazgeçer olmuştur. Sonra bu değişiklik yalnız Türkiye'de değil, bütün İslâm dünyasında da olmuştur. O güne kadar -nazarî olarak- İslâm dünyasında bir tek halife vardı: 1801 yılına kadar Batı Hıristiyanlığı dünyasında bir tek imparatorun bulunmuş olması gibi. Teori, pek ender olarak olaylar tarafından desteklenmiştir. Ne olursa olsun, halifelik, İslâm toplumunun en birleştirici ve İslâmın geçmişi ile en güçlü bağı sayılmıştı. Bu durumun kaldırılması, belki de, yüzyıl önce Napolyon savaşları sonunda Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sona ermesiyle Batı Avrupa'da meydana gelen bir şok etkisi yapacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ONİKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET VE DİKTATÖRLÜK

"Bir süre büyük bir ihtişam görmüştüm. Bir yanardağda olduğu gibi, yeni bir ulusun, kabuğunu parçalayıp dışarı fırladığını, Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri ve harabesi içinden çıkarak, yamaçlarına asılmış olan düşmanlarını lavları ile etrafa fırlattıktan sonra, heyecanın beyaz ateşi ile kaderini aramaya koyulduğunu seyretmiştim. Bu heyecan ateşi her şeyi yok mu edecekti, yoksa iyi bir şeyi mi meydana getirecekti, işte bunu göremiyordum."

HAROLD ARMSTRONG

"Türkiye iş başında"

Az ya da çok uyanmış bir ulusun varlığına işaret olan anayasal hükûmetin evrimi, ağır ve güçtür. Türkiye'de, halk iradesi ve yönetimine dayanan pratik bir anayasal düzen benzerini uygulayabilmek için birkaç deneme yapılmıştır. Daha önce de anlattığımız gibi Abdülhamid'in 1876 yılında razı olduğu anayasa düzeni herhangi bir ilerleme gösterememiştir; çünkü bir ilerlemeye zaman bırakmayacak kadar kısa ömürlü olmuştu. 1908 yılında aynı sultana zorla kabul ettirilen anayasa da mevsimsizdi. Çünkü, ulus kendi kendini yönetecek kadar olgunlaşmış bulunsaydı yeni özgürlük bu kadar kolaylıkla is-

Levent Şahverdi Arşivi

tismar edilemezdi. "Genç Türkler"in tarihsel bir "Hürriyet Şartı" yapmayı umdukları anayasa, bu durumda, demokratik bir yönetim vaat etmiş olan partinin oligarşik baskısı altında ezilmiştir. Profesör J. Holland Rose'un dediği gibi; "En lehte şartlar içinde bile parlamenter hükûmet, halkların ırk ve din bakımından çok değişik oldukları, bu halklar arasında yüzyılların baskıları ve dökülen kanların hatıralarının yaşadığı, hattâ bunlardan daha önemlisi, bu halkların okur yazar olmadıkları ve kendi kendilerini yönetimde herhangi bir eğitim görmemiş bulundukları, yüzyıllar boyunca hiçbir Kanun Düzeni tanımadıkları ve kaba kuvvetten başka hiçbir şeye inanmadıkları bir ortamda, iş göremez... Türk imparatorluğu içinde, bütünü ile kendi kendini yönetme, ezilmiş halklarla bunları ezmiş olan efendiler arasında barışçı bir işbirliği, fanteziden başka birşey olamaz. Kendi kendini yönetim, imparatorluğun, yeknesaklık gösteren, Ermenistan, Anadolu, Suriye ve Arabistan gibi bölgelerinde bile buralarda yaşayan halkların uzun bir eğitimle kanuna itaate alışmaları ve yüzyıllarca sürmüş olan despotizmin kendilerine aşıladığı yaşama biçimini unutmaları ile mümkün olabilir."

Bu şartlar içinde, Türkiye'deki bu üçüncü anayasal hükûmet denemesinin de, gerçek bir demokratik yönetim biçimine ulaşıncaya kadar, uzun bir yol alması gerektiği anlaşılmaktadır. Türkiye ileriye doğru bir adım atmıştır, hem de büyük bir adım! Fakat geçmişin gölgesi genç Cumhuriyeti hâlâ takip etmektedir. Ne kişiler ne de uluslar geçmişlerinden bütün bütüne kurtulamazlar. Türkiye de, yeni elbisesi içinde bile, bir günde ya da bir kuşak içinde karakterini tam olarak değiştiremez.

Onun için yeni Türkiye'yi incelerken, yeni hükûmet bi-

Levent Şahverdi Arşivi

çimini ele aldığımızda anayasal bir kisveye bürünmüş bir oligarşik despotizmi ortaya çıkarmamıza şaşmamalıdır. Fakat bu despotizm, henüz siyasal eğitimden geçmemiş bir ulusu usta gibi ve aynı zamanda ustalıkla yönetmektedir. Türkiye, 1919-1922 Devriminden ve 1923'de Cumhuriyetin ilânından beri, anayasal hükûmet perdesinin arkasından otokratik bir ikili irade tarafından yönetilmektedir.

Bütün milliyetçi orduyu, büyük bir kumandan otoritesi, "gâvur"ların fatihi ve millî bir kahraman sıfatı ile Anadolu'nun köylü kütlesini etkisi altında tutan Mustafa Kemal en güçlü iktidar sahibidir. Ulusunun gözündeki itibarını kullanarak yabancı istilâcıları ülkesinden atmış, eski sultanlık ve halifelik kurumlarını ortadan kaldırmış; başka ülkelerin hükûmetlerini hiçe saymış, ülkesinin feci yenilgisinden beş yıl sonra askerî ve diplomatik zaferler kazanarak dünyayı hayretler içinde bırakmıştır. Bundan sonra Cumhuriyeti ilân etmiş ve onun başkanı olmuştur. Bunu da başardıktan sonra Cromwell ya da Napolyon gibi yeni devletin kaderini ellerine almıştır.

Ondan hemen sonra, kurmay başkanı, askerî danışman, tecrübeli bir asker, yetenekli bir yönetici ve usta bir diplomat olan İsmet Paşa gelmektedir. Pratik amaçları açısından, hükûmet, güçlü bir ordu ve polis tarafından desteklenen bu iki kişinin ortak otokrasisi halinde gelmiştir. Cumhurbaşkanı, kişiliği ve itibarı ile bir diktatörün güçlerini kazanmıştır, sakin ve asker tavırlı başbakanın kabiliyeti de icrayı güçlü bir ortaklık yapmıştır. Başlangıçta hükûmet hiçbir muhalefet ile karşılaşmamıştır. Çünkü yöneticiler çok güçlü ve halk tarafından tutulan kişilerdi. Davaları, Cumhuriyet davasıydı. Bu davaya karşı ise muhalefet hemen hiç yok gibiydi. Mustafa Kemal, Trabzon'da söylediği gibi bir nutukta "Bütün dünya bilmeli-

Levent Şahverdi Arşivi

dir ki, benim için tarafsızlık yoktur. Ben Cumhuriyet tarafındayım ve Halk Partisi'nin temeli olan bu husus hakkında bir tek Türk'ün başka türlü düşünebileceğini hayal edemem" demişti. Birkaç gün sonra Samsun'da yaptığı bir konuşmada da Halk Partisi'nin, taşıdığı ideal bakımından bütün ulusun isteklerini dile getirdiğini eklemişti. Partinin temel ilkesi, ulusun mutluluğu ve refahı için çalışmaktı. Mustafa Kemal'e göre; bu amaca ulaşmanın tek yolu Cumhuriyeti güçlendirmek ve ulusa, giriştiği kültürel ve sosyal evrimde, kılavuzluk etmekti. "Birlik esastır ve rakip teoriler ve partilere yer yoktur."

İktidarın bu şekilde bir elde toplanmasının sonucu, tabii, eleştiri ve muhalefet doğmuştur. Muhalefet basını sert eleştirilere girişmiş ve yaşayan Türk gazetecileri içinde en ünlüsü Hüseyin Cahit Bey, ülkenin bir diktatörlük tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu yazmıştı. Hoşnutsuzluk, toplumun bütün sınıfları arasında, hatta memurlar ve subaylar arasında da hızla yayılmıştır. Bunun üzerine Ankara hükûmeti derhal harekete geçmiş ve sert bir kanun çıkararak subayların ve Meclis üyelerinin kişisel dokunulmazlıklarını kaldırmıştır. Bu tedbirler, bazı çevrelerde hükûmetten duyulan hoşnutsuzluğu büsbütün artırmıştır.

Cumhurbaşkanının iktidarına karşı düşmanlık 1923'teki Teşkilâtı Esasiye Kanunu tartışmaları sırasında tekrar tekrar gösterilmiştir. Cumhurbaşkanının istediği Meclisi feshetme yetkisi sert tartışmalara yol açmış ve sonunda kendisine bu yetki tanınmamıştır. Cumhurbaşkanının istediği başka bir önemli yetki de veto hakkı idi. Bu hak kendisine kısıtlanmış bir biçimde verilmiştir.

Bir nutkunda da söylemiş olduğu gibi Mustafa Kemal, hem cumhurbaşkanlığına, hem parti şefliğine aynı zamanda

Levent Şahverdi Arşivi

sahip olmayı bir gurur meselesi yapmıştı. Çünkü hem Cumhuriyeti yalnız kendisinin güçlendireceğine, hem de partisinin -yani Cumhuriyet Halk Partisi'nin, hükûmet ve ulus demek olduğuna inanmıştı: "L'etat c'est moi!" (1) Cumhurbaşkanı yalnız partinin önderi olmakla kalmayacak, olağanüstü hallerde Meclis'e ve kabineye de başkanlık edecekti. Yılda yalnız dört ay toplanması öngörülen Meclis tatilde iken icra kuvveti tamamen Cumhurbaşkanının ve bakanlarının elinde bulunacak, icraya Meclis komisyonlarının başkanları destek olacaklardı. Bu şekilde icranın kuvveti çok aşırıydı ve Cumhurbaşkanının elinde bu kadar çok yetkinin toplanmış olması, onu, o güne kadar hiçbir demokraside rastlanmamış bir duruma getiriyordu.

1923 Aralık ayında rejime ihanet suçlarına bakacak özel mahkemeler sistemi kurulmuştur.

İstanbul'daki İstiklâl Mahkemesinin ilk işi, şehrin üç ileri gelen gazetesinin sahiplerini tevkif etmek ve bu gazeteleri kapatmak olmuştur. Bu hareketin nedeni, halifenin yetkilerinin kısılması ihtimaline karşı, İslâm dünyasının bütün Sunnî halkları adına Başbakan İsmet Paşa'ya gönderilmiş olan bir mektubun zamansız yayınlanmasıydı. Bu, yumuşak ve nazik bir dille yazılmış bir mektuptu ve hükûmetten, halifeliğe karşı girişilecek herhangi bir harekette ihtiyatlı davranılması, iyi düşünülmesi ve Hint Müslümanlarının hislerinin de hesaba katılması isteniyordu. Mektubu yazan Ağa Han'la Emir Ali, Türk vatandaşı değillerdi ve Türk hükûmetinin eli bunlara uzanmıyordu. O zaman bu elin altında bulunan gazete sahipleri tevkif edilmiş yeni kurulan mahkemenin karşısına çıka-

(1) XIV. Louis'in ünlü sözü "Devlet Benim!"

Levent Şahverdi Arşivi

rılmış ve hükûmeti eleştiren bu mektubu yayınladıkları için bir ihanet hareketinde bulunmak ve böylece mevcut rejimi devirmek arzusunu taşımakla suçlandırılmışlar fakat bu gazete sahiplerine ağır olmayan cezalar verilmiştir (1).

Aradan çok geçmeden ikinci bir dava 1924 Ocak ayında İstanbul Barosu Başkanı Lütfî Fikri Bey aleyhine açılmıştır. Suçu, İstanbul'un en büyük gazetelerinden biri olan "Tanin"de halifeye bir açık mektup yazmaktı. Lütfî Fikrî Bey, bu mektubunda halifeye, kendisinin halifelikten alınacağına dair yapılan propagandalara kulak asmamasını salık veriyordu. Bu yüzden Baro başkanı beş yıla mahkûm olmuş fakat bu ceza tecil edilmiştir. Lütfî Fikrî Bey mektubunda aynı zamanda yeni rejime sadık olduğunu belirtmişse de; aleyhinde bir karardan kurtulamamıştır.

Basın özgürlüğüne karşı girişilmiş olan başka hareketler 1924 Aralık ayında yer almıştır. İstanbul'da yayınlanan iki gazete, İngilizce "Orient News" ve Türkçe "Toksöz" kapatılmış, sahipleri cezalandırılmıştır. Birincisinin sahibi sınır dışı edilmiş, ikincisinin ki de altı aya hüküm giymiştir. 1925 yazında başka gazeteler de hükûmet tarafından kapatılmış ve bunların sahipleri Ankara'da mahkemeye çıkarılmıştır.

Basın özgürlüğünün kısıtlanmasının başka bir örneği de, 1925 baharında, Kürt isyanı sırasında İstanbul'da ve taşrada bir düzine kadar gazetenin kapatılmış olmasıdır. İstanbul'un ünlü bağımsız gazetesi "Tanin", başyazarı hükûmeti eleştirdiği için değil, fakat uzun süredir makalelerinde siyasal konulara dokunmayarak hükûmeti dolaylı bir şekilde eleştirdiği suçu ile kapatılmıştır. "Tanin"e el konmuş, sahibi ve başya-

(1) Bu olayın Türkiye ile Hint Müslümanları arasındaki etkisi daha ilerde anlatılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

zarı Hüseyin Cahit Bey, Ankara'daki İstiklâl Mahkemesine çıkarılmış, bozguncu faaliyetlerde bulunmakla suçlandırılmış ve hayat boyu Çorum'da sürgün yaşamaya mahkûm edilmiştir.

1925 Ocak ayında Rum Ortodoks Patriği'nin beklenmedik ve protokol dışı bir şekilde sınır dışı edilmesi de şaşırtıcı bir tutum olmuştur. O zaman Patrik olan Konstantin, Lozan Antlaşması şartlarına göre "mübadele edilebilir" bir kişiydi. Bu yüzden Fener'deki patriklik makamını işgal edemeyeceğine karar verilmişti. Türk makamları bu karara varır varmaz, durumu Patriğe bildirmişler ve yirmi dört saat içinde ülkeyi terketmesini istemişlerdi. Bu hareket yalnız Yunanistan'da değil Batı'da da protestolara yol açmıştır.

Mustafa Kemal'in eline aldığı yetkiler, Cumhuriyetin ilk yıllarında ne tip bir hükûmetin iş başında bulunduğunu çok iyi göstermektedir.

Mustafa Kemal'in iktidardaki ilk iki yılı en popüler olduğu devredir. Mustafa Kemal Paşa, onsekizinci yüzyıl Avrupasında olduğu gibi, modern Doğu'da ön plâna çıkmış aydınlardan biri: Halk iradesi tarafından onaylanan, aşırılığa kadar giden bir ilerici ve güçlü reform ateşi ile yanan bir kişiydi. Ulusunu esaretten kurtarmış bir kahraman fatih, halkın içinden çıkmış ve onu zulüm boyunduruğundan azat etmiş bir kumandandı. Bu yüzden, rejiminin ilk yıllarında kendisine karşı çıkılmamış olması çok tabii idi.

1922 yılında Gazi Cumhurbaşkanı, büyük zaferinden sonra girdiği zengin bir Türk tüccarının evinde kalıyordu. Orada ondokuz yaşındaki, enerjik, iyi öğretim görmüş, çok seyahat etmiş, Batı Avrupa âdetlerini tanıyan Lâtife Hanımla tanışmış ve hemen onunla evlenmişti. Lâtife Hanım, Mustafa Kemal'in eşi olarak üzerine düşen bütün sorumlulukları yüklenmiş ve

Levent Şahverdi Arşivi

ülkenin sosyal durumunu değiştirmekte ona yardımcı olmuştur. Bir süre, Lâtife Hanımın etkisi, -özellikle Türkiye'deki kadın hakları hareketinde- çok büyük olmuştur. Fakat, Gazi, birden ondan boşanmıştır.

1925'te Türkiye'yi ziyaret etmiş olan Dudley Heathcote da Cumhurbaşkanı ve eseri hakkında şunları yazıyordu:

"Mustafa Kemal, reform saatını çok hızlıya kurmuştur. Bu yüzden, iktidarını sarsacak gerileme gününün yaklaşıp yaklaşmadığını düşünüyorum. Acaba halen ülkenin içinde bulunduğu topyekûn değişme, halkın zihinlerinde de radikal bir değişmenin işareti midir? Pek çok Türk -tabii bunlardan en aydın ve vatansever olanları kastediyorum- reform isteklerinde Mustafa Kemal kadar ateşlidirler. Türkiye Cumhuriyetini modernleştirmek için önderin girişmiş olduğu büyük atılımları onaylayanlar olduğu gibi, ilerlemenin bedelinin halkın dört elle sarıldığı ve saygı duyduğu geleneklerin pahası ile ödendiğine inananlar da bulunmaktadır. Vatanseverlerden bazılarının endişelerini belirtirken söyledikleri gibi, Mustafa Kemal'in bu reformlar yarışında, kendisine muhalif olan ve halen yeraltına sinmiş olan gerici kuvvetleri sonunda birleştirmesi tehlikesi vardır" (1).

Askerî yetenekleri, düşmanları karşısında gösterdiği cesaret, reformlardaki azmi, güçlü yönetiminden dolayı bu devlet adamına hayranlık duyanlar çoğunluktadır. Mustafa Kemal, partinin yaratıcısı ve önderi olarak giriştiği her harekette parlamento üyelerinin büyük bir çoğunluğunu peşinden sürüklemiştir. Her modern devlette olduğu gibi resmî bir muhalefet partisinin gereğini tanımış ve bunun sonucunda kendisine kar-

(1) "Sunday Times", 20 Eylül 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

şı muhalefete geçen Terakkiperver Fırkası ortaya çıkmıştır. Gittikçe gelişen bu grupta aşağıdaki elemanlar bulunuyordu: Eski "Genç Türk" politikacıları, aydınlar, eski rejime sadık olan tutucu saltanatçılar. Özellikle bunlar, yapılan reformlardan hoşlanmıyorlardı. Bu grubun en kalabalık taraftarları İstanbul'daydı. Bunlar, gerek geleneklerden ötürü, gerek kişisel çıkarları bakımından Sultan'ı destekleyen kişilerdi. Eskiden "Genç Türk"lerin muhalifi olan İtilâf Fırkası da şimdi İttihat ve Terakki'nin eski önderleri safına katılmıştı. Babıâli devrinde devlet memurluğu yapmış kişilerle açıkta kalmış askerler de -tabii olarak, yeni düzenden hoşlanmamakta ve bir kenara sinip saltanatın yeniden kurulacağı günleri beklemekteydiler.

Bunlardan başka -muhalefet saflarında- yeni rejimin çıkarlarını tehdit ettiği sayıları binlere varan tarikat mensupları bulunmaktadır. Tekkelere ait mallara hükûmetin el koyması bunları çileden çıkarmıştır. Bunlar daha da ileri giderek, Cumhuriyetin bütünlüğünü ve güvenliğini tehlikeye düşüren bozguncu faaliyetlere girişmişlerdir. Bu gibi kişiler, 1925 Kürt isyanı gibi gerici hareketleri kışkırtmakla haklı olarak suçlandırılmışlardır. Bunun sonucu olarak, hükûmet, 1925 Eylülünde tarikatlara ağır bir darbe indirmiştir.

Kanunen rejimi korumak ve örgütlenmiş gericiliği ortadan kaldırmak için girişilmiş olan bu hareket, bu kişilerin muhalefetini artırmıştır. Örgütleri dağıtılmış olan dinciler hâlâ ülkede -özellikle İç Anadolu'da- eğitilmemiş halkın şeyhlerin ve dervişlerin etkisi altında bulunmaları dolayısıyla, güçlü durumlarını korumaktadırlar. Hükûmetin giriştiği dinî reform önce bu kişileri halifelerinden, sonra mallarından daha sonra da örgütlerinden yoksun bırakmış ve bu yüzden aralarında tehlikeli bir muhalefet akımı başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan başka bir de İstanbul'un durumu vardır. Yüzyıllar boyunca Yakındoğu'nun siyasal ve ekonomik başkenti durumunda olan İstanbul, artık bir taşra şehri seviyesine inmiştir. İstanbul'un, yeni rejime düşmanlığı o kadar belirlidir ki; Cumhurbaşkanı, cesaret ve vatanseverliğine rağmen, 1923'te Cumhuriyetin ilânından beri şehri ziyaret etmemiştir.

Bu muhalefet güçleri, "Terakkiperver Fırka" olarak şekillenmişlerdir. Parti, bir zamanlar Mustafa Kemal'in sağ kolu ve başbakanı olan Rauf Bey, yine eski başbakanlardan Refet Paşa, Ankara ile İstanbul'daki yabancı elçilikler arasında irtibat görevi yapmış olan Dr. Adnan Bey; Türkiye'nin en ünlü ordu kumandanlarından Kâzım Karabekir Paşa ile İttihat ve Terakki'nin en ileri simalarından Canbulat Bey etrafında toplanmıştır. Bu partinin kurulması, Meclis'te hemen bir bölünmeye yol açmış ve o kadar çok sayıda milletvekili Terakkiperver Fırka'ya geçmiştir ki, bunun sonunda Cumhuriyet Halk Partisi azınlığa düşmek tehlikesi ile karşılaşmıştır. Bu siyasal bunalımın sonucu olarak Terakkiperver Fırka'ya sempati besleyen önderlerden biri olan Fethi Bey, 1924'te Başbakan olarak iktidara gelmiştir. 1925 Şubatında Kürt isyanı çıkmış, Terakkiperverliler yukarıda söz konusu edilmiş gerici unsurlarla bağlantı halinde olmakla suçlandırılmışlardır. Muhalefet gözden düşürülmeye çalışılmış ve Fethi Bey, isyanı bastırmak için gerektiği kadar azimli davranmamış olmakla 'tenkit' edilmiştir. Bu durumda Fethi Beyin kabinesi düşmüş ve onun yerine olağanüstü askerî ve hukukî yetkiler alan İsmet Paşa yeni kabineyi kurmuştur. Bu arada Fethi Bey de Paris'e büyükelçi olarak gönderilmiştir. Muhalefet basınıyla Terakkiperver Fırka da sesini çıkaramaz duruma getirilmiştir. Partinin pek çok üyesi bu bunalım anında anlaşmazlıkları bir ke-

Levent Şahverdi Arşivi

nara bırakıp iktidar partisinin etrafında birleşmişlerdir. Bunu izleyen yıl içinde -yüzeyde- bir siyasal birlik manzarası görülmüştür.

Mustafa Kemal, bu fırtınaların arasından da büyük cesaretle geçmesini bilmiştir. Osmanlı Saltanatı 1 Kasım 1922'de kaldırılmış bir yıl sonra da Cumhuriyet ilân edilmişti. Fakat yeni devletin Anayasası 20 Nisan 1924'e kadar hazırlanmamıştı. Bunun da kabulü ile, devrim temelinin son çivisi de çakılmıştır. Siyasal bakımdan Anayasa, 1919'dan beri oluşmakta bulunan büyük değişiklikleri kesinleştiren bir mühür teşkil etmiş, fırtınalı bir karışıklık ve geçiş dönemini kapamıştır.

1 Mart 1924'te Mustafa Kemal, Meclis'in beşinci yıl oturumunu, bütün ülkenin merakla beklediği önemli bir nutukla açmıştır. Bu nutuk, Cumhuriyetin ve Cumhurbaşkanının izleyeceği politikanın ilk resmî açıklaması olmuştur. Mustafa Kemal nutkunda, ulusun büyük bir heyecanla kabul ettiği ve ülkeye yerleştirdiği cumhuriyetin her türlü saldırıya karşı azimle korunması gerektiğini söylemiştir. (Bundan, hükûmetin alacağı tedbirlerin, ne kadar sıkı olursa olsun, haklı görüleceği anlamı çıkarılmıştır.) Nutukta öğretim ve eğitim birliğinin sağlanacağı bildirilmiştir. (Bundan da her türlü eğitimin Millî Eğitim Bakanının kontrolü altına verileceği, din eğitiminin son bulacağı anlamı çıkarılmıştır.) Ayrıca, hukuk sisteminin bütün dinî etkilerden kurtarılacağı, bütün mahkemelerin Adalet Bakanlığına bağlanacağı; ordunun politikadan uzak tutulacağı (bu, subaylar Meclise giremeyecekler demekti); Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşanın kabine dışında kalacağı açıklanmıştır.

Nihayet nutkun haber verdiği en önemli konu da din işlerinin devlet işlerinden ayrılacağı idi. Gazi'nin bu kararı ile Diyanet İşleri Vekili -o zaman Mustafa Fevzi Efendi- kabine dı-

Levent Şahverdi Arşivi

şında kalacaktı. Eski şeyhülislâmın yerini almış olan vekilin kabine dışında bırakılması, halifeliğin de politikadan uzak tutulması demekti ki bu şekilde bu makam anlamını kaybediyor ve dolayısıyla kaldırılması gerekiyordu. Mustafa Kemal tarafından ileri sürülen ve çoğu bütünüyle yeni olan bu teklifler, bir ay sonra kabul edilecek Anayasanın temelini teşkil ediyorlardı.

Anayasanın ilk maddesi, Türk Devleti'nin bir Cumhuriyet olduğunu ilân etmektedir. Bir devrim sonucunda ya da üstü kapalı bir otokrasi ya da kişi diktatörlüğünün gelişmesi sonucunda kralcı bir rejime dönülmesi tehlikesini önlemek için de, Anayasanın son maddeleri arasına bir madde konarak "Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğunu belirten birinci maddenin değiştirilmesi için hiçbir teklifte bulunulamaz" denmiştir. Bu şekilde, Cumhuriyeti kurmuş olan milliyetçiler, kendilerini devirme teşebbüslerine ve ilkelerine karşı çıkarılacak aksi yöndeki siyasal doktrinlere bir set çekmişlerdir. Aynı zamanda hükûmet içindeki değişikliklerin, kurulan örgütün temellerinin sarsılmasına imkân vermesini önleyecek bir siyasal süreklilik ve dengeyi de sağlamışlardır. Amerika Birleşik Devletlerinde bağımsızlık beyannamesinin ilânından sonra anayasanın kabul edilmesiyle nasıl her türlü geriye dönüş yolları kapatılmışsa, Türkiye'de de devlet, böyle kesin bir kalıp içine dökülüyordu.

Anayasa genellikle, dış politikada yumuşak, karışık bir örgütü olmayan, yaşamında yarı ilkel ve küçük bir ulusun ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte sade bir belgedir. Başında bir kuklanın bulunduğu bir parlamentonun yardımı olan veya olmayan bir sultanın ve vezirlerinin mutlak yönetimine alışmış bir ulus için böyle bir anayasa gerekiyordu. Teşriî yetki, tek meclisli parlamento tarafından doğrudan doğruya kullanılmak-

Levent Şahverdi Arşivi

tadır. 23 Nisan 1920 tarihli "Teşkilâtı Esasiye Kanunu"nda kabul edilmiş olan bu esas aynen bırakılmıştır. Cromwel protektorasının ilk parlamentosunda olduğu gibi, Meclis'in bir askerî grup haline gelmesini önlemek için subayların üye olmalarına izin verilmemiştir. Çünkü Mustafa Kemal'in etrafındaki politikacılar kolayca böyle bir grup kuracak durumdaydılar. Bunun sonucunda, Milliyetçi Devrime katılmış pek çok subay, rütbelerini bırakmak, üniformalarını çıkarmak ve ordudan istifa etmek suretiyle Meclis'teki yerlerini koruyabilmişlerdir. Genelkurmay Başkanı artık bir kabine üyesi değildir. Böylece, her türlü askerî etkiden uzak, bütünüyle sivil bir yönetimin devamı sağlanmıştır. Avrupa tarihinde devletlerin bir askerî darbe ile yeniden şekillendikten sonra ulusal orduyu kontrol eden askerî oligarşilerin eline düşmesi olaylarından ders alınmış ve böyle bir durumu önlemek için çok akıllıca hareket edilerek Anayasaya bu maddeler konmuştur.

Meclis, seçtiği cumhurbaşkanının atadığı bir başbakan ve onun bakanları aracılığı ile icra yetkisini yürütmektedir. Yine Meclis sürekli olarak hükûmeti kontrol etmek ve uygun gördüğü zaman icra yetkilerini geri almak yetkisine sahiptir. Kabine üyeleri, gerek toplu halde gerek teker teker, hükûmetin genel politikasından Meclis'e karşı sorumludurlar. Meclis'in seçtiği cumhurbaşkanı aynı zamanda Meclis oturumlarına başkanlık etmek yetkisine de sahiptir. Cumhurbaşkanı, Meclis'in görev süresi kadar bir süre için -yani dört yıl için- seçilmektedir. İkinci kere seçilme hakkı da vardır. Devlet başkanı olarak tören günleri de Meclis'e başkanlık etmekte, her yıl 1 Kasım günü Meclis'in açılışında bir açılış nutku söyleyerek, hükûmetin geçmiş yıl içindeki çalışmaları hakkında bilgi vermekte ve gelecek yıl yapılması beklenen işler için tavsiyeler-

Levent Şahverdi Arşivi

de bulunmaktadır. Gerektiği zaman Bakanlar Kuruluna da başkanlık ederek -bir bakıma- başbakanlık görevini de zaman zaman üzerine almaktadır. Yalnız cumhurbaşkanı, Meclis tartışmalarına karışamamakta ve oy kullanamamaktadır.

Milliyetçi Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasındaki sıkı ilişkilere rağmen, her iki ülkedeki yeni düzenlerin birbirlerinden çok değişik olduklarını belirtmek gerekir. Sözgelişi, Türkiye Cumhuriyeti, İslâmın dış yapısına karşı giriştiği hücumlara karşılık, Anayasanın ikinci maddesine göre, İslâm dini üzerine kurulmuştur. Halbuki Bolşevik devleti, Karl Marx'ın dogmatik sistemine dayanmaktadır. Türkiye'de yerleşmiş bir Fransız olan Kont Ostrorog, Türkiye Cumhuriyeti üzerine yazdığı bir makalede, devlet yönetiminin lâik niteliğine rağmen Anayasanın nasıl İslâm ilkelerine dayandığını anlatmaktadır:

"Türkiye Cumhuriyeti politikacılarının yabancı etkenlerin baskısı altında devlet dinsizliği, Marksizm ve Komünizme sempati duydukları düşünülmüş ve söylenmiştir. Ankara'da yayımlanan belgeler bu görüşün yanlış olduğunu göstermektedirler. Kanun tasarılarından, Hukuk Komisyonu tartışmalarından öğrendiğimize göre Türkiye Cumhuriyeti politikacılarına, günümüzün din tartışmalarını izlemiş olanlar muhakkak ki 'modernistler' diyebilirler. Fakat her şeyden önce Müslüman kalmışlardır ve bunu açıkça ifade etmişlerdir."

Nitekim, komisyon tartışmalarından birinde, Müslüman olmayan bir üye, İslâm kanunlarına hiçbir şekilde atıf yapılmamasını, yalnız Batı Avrupa'da cari olan hukuk sistemine başvurulmasını ısrarla istemiş; fakat bu teklif, halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu ve İslâm hukukuna değinmekle ye-

Levent Şahverdi Arşivi

ni kanunların daha kolaylıkla kabul edileceği öne sürülerek reddedilmiştir.

Bundan başka yine Kont Ostrorog'un belirttiği gibi, yeni Anayasa ruh bakımından İslâm ilkelerini oldukça geniş çapta benimsemiştir:

"İslâm görüşüne göre; kişi özgürlüğü ve mülkiyet hakkı yalnız insan psikolojisinin ve ekonomik sağduyunun gereğini temsil etmemektedir. İslâm dininde, bu haklar insanlara, yeryüzündeki görevlerini yerine getirebilmeleri için Tanrı tarafından verilmişlerdir. Bunun sonucu olarak, bir Müslüman ülkede bu haklar İslâm dini ihlâl edilmeden ya da ortadan yok edilmeden insanların elinden alınamazlar."

Nitekim, Anayasa, 71 ve 72. maddelerinde bu İslâm mantığına çok uymaktadır. Bu maddelerde, din özgürlüğünün kişinin düşünce, konuşma, yayın, gezi, çalışma, toplanma, mal sahibi olma, malını kullanma haklarının Türk vatandaşının ulusal haklarından olduğu; can, mal, mesken dokunulmazlığı bulunduğu, değeri verilmeden hiç kimsenin malının kamulaştırılamayacağı belirtilmektedir.

Böylece görüldüğü gibi, Anayasa, İslâm hukukuna ve geleneklerine uygundur ve özel mülkiyet haklarını tanımayan her türlü Marksizm ve Komünizmi reddetmektedir. Gerçekten, Anayasa, Bolşevik fikirler karşısında ulusun genel tutumunu yansıtmaktadır. Anayasa için ilham alınmış yabancı siyasal fikirler Bolşevik değil, Batılıdır. Sözgelişi, İngiltere'de tarihsel bir oluş olan parlamento egemenliği; Türkiye'de bir anayasal teori haline getirilmiştir. Bununla beraber şurasını da kaydetmek gerekir; şimdiye kadar, Ankara Parlamentosu anayasal hakları bakımından Westminster Parlamentosundan daha az pratik yetkiye sahip olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Cumhuriyetin üzerine kurulduğu temelleri ve Cumhuriyetin işleyişini sade ve açık bir dille belirtmiş olan Anayasaya ek olarak bir sürü yeni kanun da kabul edilmiş ve hazırlanmıştır. Bunların yanı sıra idarî reformlar da tasarlanmıştır. Şer'î mahkemelerin kaldırılması ile büyük bir adım atılmıştır. Yarım yüz yıl önce Fransa'dan alınmış olmasına rağmen artık günün ihtiyaçlarına cevap vermeyen Mecelle de kaldırılmaktadır.

Bütün bunlar, Türk zihinlerinin Batılılaşmaya doğru ne kadar büyük bir yol almış olduklarını göstermektedir. 1926 yılı başlarında Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, İtalyan Ceza Kanunu'ndan alınan 700 maddelik yeni bir ceza kanununu Parlamento'ya getirmiştir. 1800 maddelik yeni Medenî Kanun İsviçre'den; 700 maddelik yeni Ticaret Kanunu da Almanya'dan alınmıştır. Cumhurbaşkanı, Ankara'da yeni bir Hukuk Fakültesi açmıştır. Kendisinin de belirttiği gibi, bu okul yalnız yüksek dereceli devlet memurlarını ve hukuk danışmanlarını eğitmekle kalmayacak aynı zamanda daha önemli olarak yeni Türkiye'nin ihtiyaçları ile devrim fikirleri arasında bir ahenk kuracaktır. Yeni devrim kanunlarının ışığı altında yargıçların ve avukatların yetiştirilmesi çok akıllıca alınmış bir tedbirdir. Bu tedbirler, Mustafa Kemal Paşa'nın, devrimci reformlarının bunları yayacak ve öğretecek bir eğitim sistemi kurmadan uzun ömürlü olmayacaklarını çok iyi anlamış bulunduğunu göstermektedirler. Eğitim ve reform elele yürümelidir. Okullar, teknoloji, tarım, hukuk, giyim, din gibi bütün alanlarda, yeni devrim ilkelerini öğretecek biçimde örgütlendirilmelidirler.

Türkiye'deki bugünün hukuk düzeninde 600 mahkeme bulunmaktadır. Bunların 160'ı köylerde, öbürleri şehir ve kasabalardadır. Bu mahkemeler hukuk, ticaret ve ceza davaları-

Levent Şahverdi Arşivi

na bakmaktadırlar. Bunların üstünde otuziki üyeli Yargıtay bulunmaktadır. Yargıtay da, davaların çeşitlerine göre şubelere bölünmüştür. Bunlar, mahkemelerin verdikleri kararları onaylar, reddeder ya da düzeltirler. Önceleri Eskişehir'de bulunan Yargıtay, sonradan Ankara'daki yeni binasına taşınmıştır.

Eski istinaf mahkemeleri, işleri hızlı ve daha yeterli bir şekilde yürütmek amacı ile kaldırılmışlardır. Ülke altı genel müfettişliğe bölünmüştür. Beşer yardımcıları olan bu genel müfettişler halk ile Adalet Bakanlığı, halk ile hukuk reformları arasında bağlantıyı sağlamaktadırlar. Bu hukukî reformların kısa zamanda harikalar yaratabileceği en iyimser hayranlar tarafından bile beklenmemektedir. Çünkü geçmişin yolsuzlukları çok büyüktür. Fakat, yeni kanunlar getirilmiştir ve bunları uygulayacak hukukçuların yetiştirilmesine başlanmıştır. Böylece yeni bir sistemin çekirdeği atılmıştır ve bunun filizlenmeyeceği yolunda bir endişeye kapılmak için de sebep yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ünlü İngiliz tarihçi Arnold J. Tonybee, Türk Devriminin oluşumu konusundaki düşüncelerini Türkiye - Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2 - adlı bilimsel çalışmasında şöyle dile getirmiştir:

"Devrim, yalnız herhangi bir grup ya da ulusun tutucu çoğunluğuna aykırı düşmekle ve tehlikeli tepki güçleri yaratmakla kalmamaktadır. Hiçbir değişiklik, halkın çoğunluğu tarafından iyi karşılanmadıkça köklü bir değişiklik olamaz. Ve halk da böyle bir değişikliğe yalnız evrimci bir eğitim ve aydınlatma yolu ile hazırlanır.

Türkiye'nin yeniden canlanması, devamlı ilerlemesini sağlayacak bir evrim midir? Askerî dille söylendiği gibi, ilerlemeye, siper kazanılmasına, mevzilere yerleşilmesine ve kazanılan bu mevzilerin savunulmasına zaman bırakacak bir tempoda mı olacaktır? Yoksa Osmanlı kaftanını çıkarıp Cumhuriyet paltosunu sırtına geçiren çok hızlı devrim midir? İşte Türkiye'yi inceleyen bir tarihçinin -elinde ise- cevaplandırmak zorunda olduğu sorular bunlardır."

Ünlü İngiliz tarihçinin bu değerlendirmesine (1926), bugün çok iyi ve nesnel bir açıdan bakmak zorundayız.

Levent Şahverdi Arşivi